

UNIVERSITAS TARTUENSIS

**Traditsioonilise rannakalanduse ja merenduse väärtuste
kirjeldus ja seisund nii ajaloolises kui
tulevikuperspektiivis.**

Esimene etapp

Aleksei Kelli, Ave Paulus, Peter Bille Larsen, Melika Kindel

2020

KESKKONNAINVESTEERINGUTE KESKUS

Uuring “Traditsioonilise rannakalanduse ja merenduse väärtuste kirjeldus ja seisund nii ajaloolises kui tulevikuperspektiivis. Esimene etapp“ on läbiviidud **Keskkonnainvesteeringute Keskuse** finantseerimisel.

Aruandes sisalduvate fotode **autoriõigused kuuluvad fotode autoritele**. Luba fotode kasutamiseks on saadud üksnes käesoleva aruande illustreerimiseks. Fotode kasutamiseks väljaspool käesolevat aruannet palume **kontakteeruda fotode autoriõiguste omajatega**.

Aruande autorid: **Aleksei Kelli, Ave Paulus, Peter Bille Larsen, Melika Kindel**

Aruande autoriõiguste kuuluvus: **Juminda Poolsaare Selts MTÜ**

Kasutustingimused: Aruande tekst on kasutatav vastavalt *Creative Commons* litsentsile “**Autorile viitamine + jagamine samadel tingimustel**“ (CC BY-SA 3.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.et> (3.3.2020)

SISUKORD

Main findings of the project “Description and status of traditional coastal fisheries and maritime values in historical and future terms”	6
Uuringu teostajad	9
Lühendid.....	11
Sissejuhatus	12
1 Traditsioonilise rannakalanduse kui kultuuripärandi määratlus. Teoreetiline raamistik ja tüpoloogia (Ave Paulus).....	17
1.1 Lahemaa traditsiooniline rannakalandus: mõisted ja kaitseväärtused	17
1.2 Rahvusvaheline kultuuripärandi kaitse õigusruum.....	18
1.3 Autentsuse kaitse	20
1.4 Traditsiooniline rannakalandus rahvusvahelise looduskaitse kontekstis.....	22
1.5 Siseriiklik õigusruum	23
1.6 Lahemaa rahvuspargi traditsioonilise rannakalanduse pärandiväärtuste tüpoloogia.....	24
1.7 Lahemaa rahvuspargi traditsioonilise rannakalanduse väärtuste määramise meetoodika...	27
1.8 Lahemaa rahvuspargi traditsioonilise rannakalanduse andmebaasi ettepanek	28
2 Traditsioonilise rannakalandusega seonduv õigusruum (Aleksi Kelli)	30
2.1 Olukorra kaardistus ning võimalikud lahendused	30
2.2 Üldine põhiõiguslik taust.....	33
2.3 Võrdsuspõhimõtte (PS § 12) ja piirangute seadmise tingimused	35
2.4 Võrdsuspõhiõiguse riive traditsioonilise rannakalanduse edendamise eesmärgil	39
2.5 Õiguspärase ootuse põhimõte	42
2.6 Rannakalanduse regulatsiooni liik ja tasand.....	45
2.7 Traditsioonilise rannakalandusega seonduva materiaalse pärandi regulatiivne raamistik (Ave Paulus, Aleksi Kelli).....	48
2.7.1 Paadid	48
2.7.2 Lautrid ja paadikuurid	49
2.8 Traditsioonilise rannakalandusega seonduva vaimse pärandi regulatiivne raamistik (Aleksi Kelli, Ave Paulus)	51
2.8.1 Pärandi kaitse autoriõiguse ja autoriõigusega kaasnevate õigusetega	53
2.8.2 Vaimse pärandi kaitse tööstusomandiga.....	55
2.8.3 Vaimse pärandi juhtimine.....	57
3 Traditsioonilise rannakalanduse kaitse rahvusvaheline praktika (Peter Bille Larsen)	60
4 Traditsioonilise rannakalandusega seonduv materiaalne pärand (Ave Paulus).....	62
4.1 Traditsioonilised kalapaadid. Kirjeldus, tüpoloogia, näited	62
4.1.1. Ülevaade Lahemaa puupaaditraditsioonist	62
4.1.2. Traditsioonilised kalapaadid. Tüpoloogia ja näited.....	65
4.1.3. Lahemaa puupaaditraditsiooni väärtuslik näide - viislaid	70

4.1.4.	Lahemaa puupaaditraditsiooni väärtuslik näide – tuntud paadimeistrite paadid.....	72
4.2.	Traditsioonilised lautrid ja lautrisüsteemid. Tüpoloogia ja näited	76
4.2.1.	Lautrite tüpoloogia ja parameetrid	77
4.2.2.	Väärtusliku lautrisüsteemi näide: Viinistu küla talude joomid.....	78
4.3.	Paadi- ja võrgukuurid.	82
4.3.1.	Paadi- ja võrgukuuride tüpoloogia ja parameetrid	82
4.3.2.	Väärtuslike paadikuuride näide: Altja paadikuurid ja valgamad.....	86
4.4.	Rannakalanduse ja merendusega seotud ajaloolised objektid ja kompleksid.....	91
4.5.	Väärtusliku rannakalanduse ja merekultuuri ajalookompleksi näide: Hara ja Virve külad ..	92
5.	Traditsioonilise rannakalandusega seonduv vaimne pärand: tüpoloogia ja näited (Melika Kindel).	99
5.1.	Kalandusega seotud kombed, tavad ja uskumused (sh ended, vanasõnad)	99
5.2.	Kalandusega seotud traditsiooniline teadmine ja tavad.....	100
5.3.	Kalandusega seotud traditsioonilised oskused (paadiehitus, kalapüügivahendite valmistamine ja kasutus)	102
5.4.	Suuline pärimus (kohapärimus, lood, jutustused, laulud)	103
5.5.	Rannakeel	105
5.6.	Väärtusliku vaimse pärandi näide: rannakeelne kalastuspärimus	106
5.7.	Väärtusliku vaimse pärandi näide: Lahemaa kalastusega seotud vanasõnad	107
6.	Traditsioonilise rannakalanduse looduskasutuse väärtused.....	108
6.1.	Kalapüügiviisid ja kalapüügivahendid	108
6.2.	Hülgepüük	110
6.3.	Kalapüügipaigad.....	111
6.4.	Väärtusliku looduskasutuse näide – rändpüük	112
7.	Traditsiooniline rannakalanduse ajaloolises perspektiivis (Melika Kindel).....	113
7.1.	19. sajand.....	113
7.2.	20. sajandi esimene pool.....	116
7.3.	20. sajandi teine pool ja tänapäev	118
8.	Kolme küla ajalooline kirjeldus.....	120
8.1.	Virve küla	120
8.2.	Viinistu küla	122
8.3.	Altja.....	126
	Järeldused ja ettepanekud.....	128
	Kasutatud allikad.....	130
	Kirjandus	130
	Õigusaktid ja dokumendid.....	133
	Kohtupraktika.....	137
	Muud allikad.....	138

Lisa 1. Lähteülesande tehniline kirjeldus	140
Lisa 2. Rights, fisheries and protected area management: a preliminary analysis of international experiences of relevance for Lahemaa National Park (Peter Bille Larsen).....	142
Executive summary	143
Introduction	144
Connections to Lahemaa	146
The European Union context.....	148
Responding to Natura 2000 and traditional fishing.....	149
Traditional fishing and MPAs	151
Green list standard, wider IUCN standards and implications in Lahemaa.....	153
Concluding remarks and recommendations in the context of Lahemaa.....	154
Bibliography.....	156

Main findings of the project “Description and status of traditional coastal fisheries and maritime values in historical and future terms”

Research team: **Aleksei Kelli** (PhD), **Ave Paulus** (Master), **Peter Bille Larsen** (PhD), **Melika Kindel** (Master)

1. Traditional coastal fishing as an integral part of the protection and enhancement of the cultural heritage must be conceptualised in an integrated way in the context of cultural landscapes (use of nature) and the intangible and tangible heritage.
2. Traditional coastal fishing is the traditional human activity associated with fishing, the cultural landscapes of coastal fisheries with the processes that sustain them, the tangible and intangible cultural heritage of coastal fisheries.
3. Lahemaa coastal fisherman is a permanent resident of the coastal villages of Lahemaa National Park (analogy with the Estonian Permanently Inhabited Small Islands Act).
4. The values of traditional coastal fishing are the values of the cultural landscape where the (local) bearer of the tradition, who follows them and uses nature in the traditional way, is most important.
5. Authenticity protection is, above all, an essential aspect of the subject-centred process, the protection of traditional community fishing in the case of coastal fishing, and an essential aspect of nature use and the local community. The heritage values of traditional coastal fishing are the traditional values of natural use of the local community and the values of tangible and intangible heritage.
6. At the heart of traditional coastal fishing as a cultural heritage protection objective is the guarantee of fishing rights for Lahemaa coastal fishers. Without actual fishing rights, traditional coastal fishing in Lahemaa will not survive.
7. Granting fishing privileges (rights) to Lahemaa coastal fishers to protect and preserve traditional coastal fisheries raises the question of a potential violation of the constitutional principle of equal treatment. The authors of the study consider that even if two groups (Lahemaa coastal fishermen and all other potential fishermen) are treated differently, it is

legitimate because of the aims of cultural heritage protection. This is also compatible with Estonia's international obligations.

8. Granting fishing privileges to coastal fishers in Lahemaa is also one of the measures to reduce the adverse effects of the Soviet occupation and revitalize coastal fisheries. As the coastal villages of Lahemaa were in the border zone, the result was that coastal fishing almost wholly died out.
9. Granting fishing privileges to traditional coastal fishers in Lahemaa may raise the question of a violation of the principle of legal certainty under the Constitution. Based on the case-law of the Supreme Court, the authors of the report concluded that the amendment of the existing regulation is not unconstitutional. The legal order cannot be 'stone-carved', and changing laws is part of the democratic process.
10. The material heritage associated with traditional coastal fishing (boats, landing places for boats and boatsheds) has a supporting function in terms of preserving traditional coastal fisheries.
11. In general, regulations support the preservation of the wooden boat tradition. According to prior research, the Estonian Maritime Safety Act could be amended by introducing a category of traditional boat and ship types (see Paulus et al. 2019: 77).
12. Intellectual property can help protect intangible heritage. For example, cultural expression is protected as a work and the performer is entitled to perform rights. Specific traditional patterns and shapes can be protected by trademark and industrial design. In doing so, it is essential that the cultural heritage, or local community, establishes policy and system for managing the intangible cultural heritage, which includes, among other things, goal setting, intangible heritage identification, intellectual property strategy design and formal institutional structure.
13. Traditional coastal fishing is a central and valuable part of the cultural heritage of Lahemaa coastal villages. Elements or components of the tangible and intangible heritage of coastal fisheries must be addressed in an integrated manner.
14. The tradition of coastal fishing has been interrupted for a long time. It has affected the knowledge and awareness of both the material and oral heritage of the area. Archives contain stories and proverbs of earlier periods, when traditional fishing was still active, about the sea and fishing. At the same time, lifestyle and circumstances have changed

considerably over time, and it is crucial to identify the current state of the tangible and intangible heritage associated with fishing. Therefore, in the second and third phases, the status of coastal fisheries values among today's heritage community needs to be mapped.

Uuringu teostajad

Dr. Aleksei Kelli on intellektuaalse omandi õiguse professor (Tartu Ülikool) ning ta on CLARIN ERIC õiguskomitee juhataja.

Aleksei Kelli tegeleb digitaalsete keeleressursside õiguslike küsimustega Tartu ülikoolis ja eesti keele instituudis. Ta on juhtinud ja osalenud eksperdina projektides nagu näiteks intellektuaalse omandi kodifitseerimine (Justiitsministeerium), avatud teadus (ETAG), intellektuaalse omandi ekspertgrupp (ÜRO).

Dr. Kelli on õpetanud Tartu Ülikoolis ja välisülikoolides intellektuaalset omandit, isikuandete kaitset ja sellega seonduvaid aineid kõigil kõrgharidusastmetel (s.h doktoriõpe).

Täiendav info: https://www.etis.ee/CV/Aleksei_Kelli/est

aleksei.kelli@ut.ee

Dr. Peter Bille Larsen on Taani antropoloog, kelle teadustöö seondub looduskaitse ja sotsiaalse õigluse temaatikaga nii kohalikul kui ka globaalsel tasandil.

Peter Bille Larsen on omandanud kogemusi Oxfordis, Genfis ja Luzernis. Praegu on Peter Genfi Ülikooli assotsieerunud professor (*senior lecturer*) ja teadur (*associate researcher*). Ta on teinud ulatuslikku koostööd UNESCO, ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsioon (*World Heritage Convention*) nõuandeorganite ja akadeemiliste partneritega, et tugevdada analüüsi ja poliitilisi arutelusid inimõiguste, looduskaitse ja pärandi alal.

Dr. Larsen on avaldanud muuhulgas järgmised raamatud: *Post-frontier resource governance* (Palgrave, 2015), *The Anthropology of Conservation NGOs* (Palgrave 2018), *World Heritage and Human Rights* (Routledge, 2018) and *World Heritage and Sustainable Development* (Routledge, 2018).

Täiendav info: Peter.Larsen@unige.ch

Magister Ave Paulus on omandanud magistrikraadi Eesti Kunstiakadeemias (muinsuskaitse ja konserveerimine) ning Tartu Ülikoolis (semiootika ja kultuuriteooria). Tema doktoritöö Tartu Ülikoolis on seotud kogukonnapõhise kultuuripärandi kaitse ja õiguste küsimustega. Ave Paulus on rahvusvahelise pärandiorganisatsiooni ICOMOS ekspertliige kultuurmaastike komitees ja õiguskomitees ning õigustekeskse pärandikaitse ja kliimamuutuste töögruppides. Ta on kirjutanud mitmeid uurimusi, artikleid ning koostanud raamatuid kultuuripärandist ja selle kaitsest, koordineerinud kultuuripärandi arendus- ja teadusprojekte ning viinud läbi arvukaid koolitusi kultuuripärandi valdkonnas.

Täiendav info: https://etis.ee/CV/Ave_Paulus/est

ave.paulus@artun.ee

Magister Melika Kindel on kaitsnud Tartu Ülikoolis teadusmagistri kraadi eesti ja võrdleva rahvaluule erialal (2005) ning magistrikraadi Tallinna Ülikoolis haridustehnoloogia erialal (2019). Melika Kindel töötab Kolga Koolis õpetaja ning projektijuhina.

Melika on tegelenud erinevate Lahemaa piirkonna ajaloole ning pärimusele keskenduvate projektiga: koordineerinud Juminda poolsaare külades pärimuse kogumist ning kogutud ainese kaardistamist projekti „Lahemaa rahvuspargi rannakülade mälumaastikud“ (2015-2017) raames. Ta on koostanud ka rannakülade mälumaastike projekti Juminda poolsaare külade ajaloolise õiendi. Melika Kindel on läbi viinud külaajalugu ning pärandit tutvustavaid

kultuuriloolisi matkasid ehk nn kihelkonnamänge Viinistul (2011), Tapurlas (2013) ja Vihasool (2015). Samuti on ta koordineerinud Kolga Koolis Pärandivaderite projekti (2015, 2018-2020). Melika Kindel on koostanud koduloolised raamatud: „Mööda maad ja piki randa. Kohajutte Kuusalu kihelkonnast“ (2004), „Kolgaküla“ (2008) ning aidanud koostada raamatut „Juminda jubijäneksed“ (2010).

Täiendav info: melikakindel@gmail.com

Lühendid

AutÕS = Autoriõiguse seadus

EL = Euroopa Liit

GTKS = Geograafilise tähise kaitse seadus

ICOMOS = International Council on Monuments and Sites (Rahvusvaheline Mälestiste ja Mälestisalade Kaitse Nõukogu)

IO = Intellektuaalne omand

IUCN = International Union for Conservation of Nature (Rahvusvaheline Looduse ja Loodusvarade Kaitse Ühing)

KaMS = Kaubamärgiseadus

LKS = Looduskaitse seadus

MSOS = Meresõiduohutuse seadus

MuKS = Muinsuskaitse seadus

PatS = Patendiseadus

PS = Põhiseadus

TDKS = Tööstusdisaini kaitse seadus

UNESCO = United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon)

UNESCO 2005 = Kultuuri väljendusvormide mitmekesisuse kaitse ja edendamise konventsioon

UNESCO 2003 = Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon

UNESCO 1972 = Ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsioon

WIPO = Ülemaailmne Intellektuaalse Omandi Organisatsioon

Sissejuhatus

Käesoleva töö ülesandeks on defineerida ja kirjeldada Lahemaa rahvusparki traditsioonilise rannakalanduse kultuuripärandi ajaloolised väärtused ning pakkuda välja traditsioonilise rannakalanduse kaitse esialgne mudel (töö tehniline kirjeldus on antud Lisas 1). Tegemist on esimese ettevalmistava etapiga Lahemaa traditsioonilise rannakalanduse väärtuste rakendusuuringus, mille puhul määratletakse analüüsi teadus-teoreetiline raamistik ning antakse konkreetsete väärtuste tüpoloogia, kirjeldus ja näited. Lahemaa rahvusparki kaitsekorralduslike alusuuringute puhul on reeglina tegemist kolme-etapiliste töödega: (1) ettevalmistav etapp – metodoloogia ja väärtuste kirjeldus diakroonias ja sünkroonses plaanis (üldkirjeldus, tüpoloogiliselt representatiivsed näited); (2) väärtuste analüüs ja seisundi hinnang sünkroonses plaanis (väärtuste klassifikatsioon ja säilimise optimaalne määr hetkeolukorras); (3) kaitsemeetmete kompleks ja konkreetset kaitsekorralduslikud ettepanekud. Antud uuringule peaks järgnema 2. ja 3. etapp traditsioonilise rannakalanduse väärtuste inventuuri ning kaitsemeetmete analüüsiga.

Lahemaa rahvusparki väärtuste kaitse-eesmärke määratlevad ja kaitsekorda reguleerivad looduskaitseseadus (LKS) ja Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskiri (kaitse-eeskiri).

Looduskaitseseadus määratleb rahvusparkide¹ kultuuripärandi kaitseväärtusteks ühele või teisele maastikule iseloomuliku kultuuripärandi. Lahemaa puhul on kaitse-eesmärgiks lisaks kõigile rahvusparkide üldistele kaitse-eesmärkidele “*Põhja-Eesti rannikumaastikele iseloomuliku kultuuripärandi kaitse*” (LKS § 26 (2) p 1). Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskiri sätestab ainukesena eesti kaitsealadest iseseisva kaitse-eesmärgina traditsioonilise rannakalanduse (§ 1 (1) p 1). Lahemaa rahvusparki rannakülad on valdavalt piiranguvööndites, mille peamine kaitse-eesmärk on pärandkultuurimaastike kaitse (§ 18 lg (1) ja (2)).

Lahemaa kaitse-eeskirja seletuskirjas (seletuskiri) antakse kultuuripärandile järgnev definitsioon: “*Kultuuripärand ehk pärandkultuur – inimese ja looduse koosmõjul kujunenud kultuurimaastikud, piirkonnale iseloomulik ja eripärane materiaalne ning vaimne kultuuripärand, keskkonnaga seotud traditsiooniline inimtegevus ja selle väljendused kinnispärandis ning rahvakultuuris*” (lk. 2). Pärandkultuurimaastikke defineeritakse

¹ Looduskaitseseaduse kohaselt on rahvuspark “*kaitseala looduse, maastike, kultuuripärandi ning tasakaalustatud keskkonnakasutuse säilitamiseks, kaitsmiseks, taastamiseks, uurimiseks ja tutvustamiseks*” (§ 26 (1)).

seletuskirjas järgnevalt: *“Pärandkultuurmaastik – inimese ja looduse koosmõjul kujunenud kultuurmaastikud koos seal asuvate looduslike ja kultuuriliste väärtustega ning neid alal hoidvate protsessidega”* (lk. 2).

Traditsioonilist rannakalandust on defineeritud kui väikesemahulist mittetööstuslikku rannapüüki (seletuskiri lk. 139). Ilmselt pole see piisavalt detailne definitsioon just piirkonnale iseloomuliku traditsioonilise rannakalanduse väärtuste määratlemiseks. Kultuuripärandi definitsiooni analoogiat kasutades (seletuskiri lk. 2) pakume esialgsena välja järgmise definitsiooni: *“Traditsiooniline rannakalandus – kalapüügiga seotud traditsiooniline inimtegevus, rannakalanduse kultuurmaastikud koos neid alal hoidvate protsessidega, rannakalandusele iseloomulik materiaalne ja vaimne kultuuripärand”*.

Lahemaa rahvusparki rannakülad on Lahemaa rahvusparki piirides osaliselt või täielikult paiknevad merepiiriga külad Kuusalu ja Haljala valdades. Külad piiritleme nende administratiivpiiridega.

Lahemaa rahvusparki rannakülad on järgnevad külad ja asulad: Kuusalu valla külad: Andineeme, Tsitre, Pudisoo, Pedaspea, Kolga-Aabla, Kiiu-Aabla, Tammistu, Leesi, Juminda, Tapurla, Virve, Hara, Loksa, Suurpea, Pärispea, Viinistu, Turbuneeme, Kasispea, Vihasoo, Tammispea. Lisaks Loksa linn.

Haljala valla külad: Eru, Käsmu, Koolimäe, Lobi, Lahe, Natturi, Pedassaare, Pihlaspea, Vergi, Altja, Mustoja, Vainupea. Lisaks Võsu alevik.

Uuringu läbiviijad ei alusta oma tööd tühjalt kohalt. Aastast 2010-2015 on Lahemaa rahvusparki koostöökogus arutatud kohaliku rannakalanduse traditsioonide püsijäämise problemaatikat, mille tulemused kajastuvad Lahemaa RP kaitsekorralduskavas 2016-2025 (KKK).

KKK tekstis on traditsioonilise elulaadi uuringud kirjeldatud nii uuringute (lk 45), väärtuste (204-215) kui kaitsekorralduse kavandamise osas (266-267).

- 1) Uuringud (lk 45-46): *“Lahemaa rahvusparki traditsioonilistest elatusaladest ülevaade puudub. 1970ndatel on tehtud üksikkäsitlusi, mis on süstematiseerimata, värsked alusuuringud vaimse pärandi vallas puuduvad. Vajalikud on traditsioonilise elulaadi, traditsioonilise karjakasvatuse, põlistõugude, traditsiooniliste põllutööde,*

traditsioonilise rannakalanduse, jahipidamistraditsioonide, metsakasutustraditsioonide, veskitraditsioonide, tööstuste, merendusajaloo, sõbrakaubanduse, suvitrustaditsioonide valdkondlikud uuringud, et selgitada välja Lahemaa rahvusparki traditsiooniliste elatusalade ja elulaadi väärtused ning rakendada neile kaitsekorralduslikke meetmeid. Kalapüügitraditsioonide taastamiseks ja säilitamiseks on vaja siinse piirkonnaga seotud kalapüügitraditsioonide ja -tavade värskeid uuringuid. Üksikuid meenutusi on üles kirjutatud alates 1970ndatest aastatest, aga süstemaatiline käsitus puudub. Siinsele piirkonnale ainuomane on kalakabelite traditsioon, kalapüügiga seotud kombestik, uskumused ja ended. Samuti on oluline kalapüügikohtade kaardistamine, kalapüügi aastaring, kalapüügiviisid ja -vahendid, paadi- ja laevaehitustavad, kalapüügiga seotud hoonete ja rajatiste kaardistamine, kalaroad ja kalapüügiriietus. Rannakalandustraditsioonide uurimisel tuleb koguda mälestusi siinsest rannakalandusest“;

- 2) Väärtused (lk 211): *“Traditsiooniline rannakalandus Lahemaa rannaküla elanike kõige olulisem elatusala on olnud kalapüük. Siinsele piirkonnale ainuomane on kalakabelite traditsioon, kalapüügiga seotud kombestik, uskumused ja ended. Lahemaa rannakülades püüti kala nii Lahemaa vetes kui käidi rändpüügil. Pärисpea ja Juminda rannaküladest käidi rändpüügil rohkem, sest paljud pered külades olid päris maata. Ka Lobi, Lahe, Viinistu, Suurpea küla kalurid kalastasid pidevalt Soome saarestikes. Rannakalandustraditsioonide säilitamiseks tuleb taastada ajaloolisi paadikuure, taaslustada siinsete puupaatide ehitamise traditsioon, teha rannakalanduse töötubasid“;*
- 3) Kaitsekorralduse kavandamine, eelarve (lk. 270): *“Traditsiooniliste elatusalade ja elulaadi uuringud Uuring Tellija: kohalik kogukond“.*

2016. aastal 23. juulil toimus Viinistul Lahemaa rannakalurite mõttekoda. Kohal oli 24 Lahemaa kalurit. Sisustati mõisteid nagu Lahemaa traditsiooniline rannakalandus, kohalik elanik ja traditsiooniline kalapüük. Jõuti seisukohale, et Lahemaa traditsiooniliste rannakalurite eriõigused, nagu väikesaarte kalameestele on kalapüügiseaduses antud, tagaks selle traditsiooni säilimise. Mõttekojas koostati järgnevad teesid:

1. Lahemaa rahvusparki traditsioonilise rannakalanduse säilimiseks on vaja rannakalurile eriõigusi.

1.1. Looduskaitseaduses ja Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskirjas on Lahemaa rahvusparkis kaitse-eesmärgiks kaitsta piirkonna traditsioonilist rannakalandust.

1.2. Kalapüügiseadus võimaldab eriõigusi väikesaarte püsielanikele.²

1.3. Analoogseid õiguseid peaks võimaldama ka Lahemaa rahvuspargi püsielanikele.

2. Eriõiguste subjekt, objekt ja sisu:

2.1. Subjekt – Lahemaa rahvuspargi rannakülade püsielanik. Analoogselt väikesaarte püsielaniku definitsiooniga, kuna see juba toimiv ja kasutusel.

2.2. Objekt - Traditsiooniline rannakalandus. Defineeritud Lahemaa kaitse-eeskirja seletuskirjas - väikesemahuline mittetööstuslik kalapüük. Vajab täpsustamist.

2.3. Eriõiguste sisu ettepanek:

2.3.1. Iga leibkonna kohta 5 võrku või iga püsielaniku kohta 2 võrku.

2.3.2. Ääremõrdsid iga leibkonna kohta 1.

2.3.3. Õngejada, kobaga püük – 100tk.

2.3.4. Silmupüük.

2.3.5. Nooda püük, 1 küla kohta.

2.4. Hülge arvukuse piiramine.

2.5. Kormoranida arvukuse piiramine.

Traditsioonilise rannakalanduse uuringu sisu ja täpne lähteülesanne on läbi arutatud Lahemaa rahvuspargi koostöökogu elulaadi töögrupis perioodil 2017-2018. Uuringu vajadus ja olulisus Lahemaa traditsioonilise elulaadi kaitsel kinnitati elavate külamaastike töögrupi töö tulemusena Lahemaa rahvuspargi koostöökogus 25.09.2017.³

Uuringu lähteülesanne kinnitati Lahemaa koostöökogus 17.02.2017.⁴

Käesolev uurimus tugineb selle autorite varasemale teadustööle. Uuringu autorid omavad kogemust erinevates valdkondades hõlmates interdistsiplinaarselt kultuuripärandi kaitset, õigusteadust ning ajalugu nii siseriiklikus kui ka rahvusvahelises plaanis.

Peatükkides 1 ja 2 käsitletud kultuuripärandi kaitse rahvusvahelist tausta, väärtuste tüpoloogilist ning õigusliku raamistikku on põhjalikult analüüsitud järgmistes varasemates

² Püusiasustusega väikesaarte seadus kohaselt on püsielanik “isik, kes alaliselt ja peamiselt elab väikesaarel ja kelle elukoha andmed on kantud rahvastikuregistrisse väikesaarel asuva asustuseksuse täpsusega” (§ 2 p 6).

³ Protokoll on kättesaadav arvutivõrgus:

https://kaitsealad.ee/sites/default/files/Lahemaa%20rahvuspark/Koost%C3%B6kogu/Sektsioonide%20koosolekute%20protokollid/Kultuurip%C3%A4randi%20sektiooni%20koosolekute%20protokollid/Lisa2_LM_traditsioonilise_elulaadi_pro.pdf (1.3.2020).

⁴ Protokoll on kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.kaitsealad.ee/sites/default/files/17.02memo.pdf> (1.3.2020).

töodes: Ave Pauluse 2017. aastal avaldatud magistritöös “Lahemaa rahvusparki vernakulaarse pärandi kaitse” (Ave Paulus); autorite 2017- 2019. aastal avaldatud uuringutes “*Protection of Village Landscapes in Estonian National Parks – Heritage Values and Community Engagement*” (Ave Paulus), „*Community Rights and Protection of Cultural Heritage: The Legal Perspective*” (Ave Paulus, Aleksei Kelli); “*Community Rights and Rural Landscape Protection: the Experience of Lahemaa National Park in Estonia*” (Ave Paulus, Aleksei Kelli) ja “*Ajaloolise puupaadikultuuri pärandiväärtusest Lahemaa paadiehituse ja viislaiu näitel*” (Ave Paulus, Aleksei Kelli, Anti Kreem). Traditsioonilise rannakalanduse kui kultuuripärandi tüpoloogia ja metoodika toetub valdavalt neile uuringutele ning nende aluseks olevatele andmetele.

Peatükis 4 kirjeldatud materiaalse pärandi ja puupaaditraditsioonide teemat käsitlesid autorid põhjalikult 2017. aastal avaldatud uuringus „*Põhjaranniku paadiehitustraditsioonid*” (Vello Mäss, Aarne Vaik, Anti Kreem, Ave Paulus) ja 2019 aastal avaldatud uuringus “*Ajaloolise puupaadikultuuri pärandiväärtusest Lahemaa paadiehituse ja viislaiu näitel*” (Ave Paulus, Aleksei Kelli, Anti Kreem), samuti Ave Pauluse 2017. aastal avaldatud magistritöös “Lahemaa rahvusparki vernakulaarse pärandi kaitse” (Ave Paulus). Ülevaade toetub osaliselt neile uuringutele ning nende aluseks olevatele andmetele, samuti autori mõningatele välitööde andmetele perioodil 2014.-2019.

Antud teemaga seoses teostas Dr. Peter Bille Larsen järgmise rahvusvahelise teadusliku analüüsi: “*Rights, fisheries and protected area management: a preliminary analysis of international experiences of relevance for Lahemaa National Park*”. Nimetatud analüüsi kokkuvõte on tõlgituna 3. peatükis ning originaalis lisatud käesolevale aruandele (Lisa 2).

Viimase, kuid mitte vähetähtsa asjaoluna, soovivad aruande autorid tänada paljusid heatahtlikke inimesi, kes andsid olulist ja väärtuslikku sisendit aruandesse nii ideede kui ka isikliku kogemuse ning fotode ja materjali näol. Teile kuulub autorite siiras tänu.

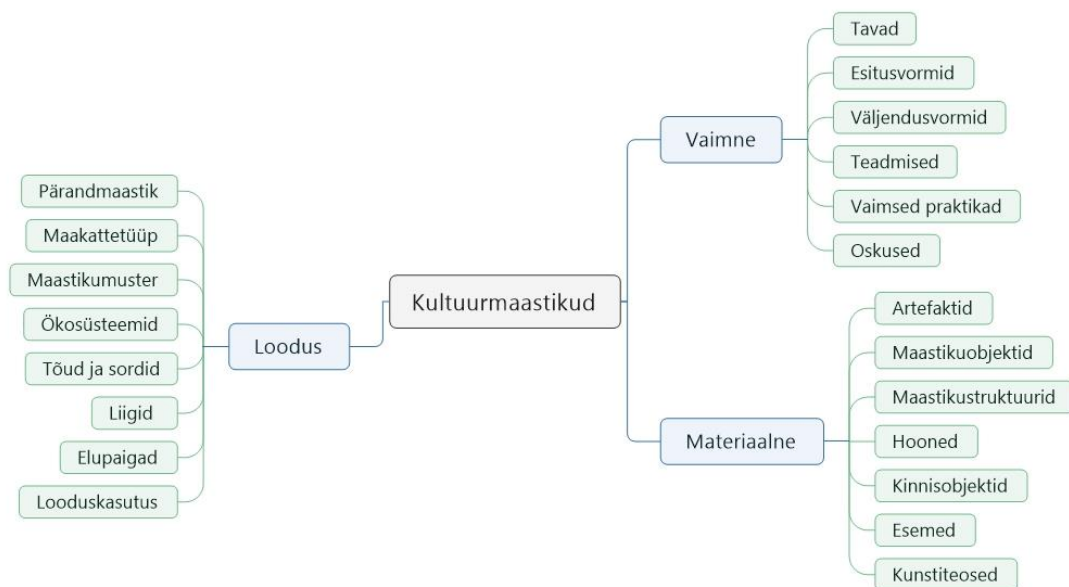
1 Traditsioonilise rannakalanduse kui kultuuripärandi määratlus.

Teoreetiline raamistik ja tüpoloogia (Ave Paulus)

1.1 Lahemaa traditsiooniline rannakalandus: mõisted ja kaitseväärtused

Traditsiooniline rannakalandus – kalapüügiga seotud traditsiooniline inimtegevus, rannakalanduse kultuurmaastikud koos neid alal hoidvate protsessidega, rannakalandusele iseloomulik materiaalne ja vaimne kultuuripärand.

Traditsioonilise rannakalanduse kaitse eripäraks on kultuuripraktika ja looduskeskkonna väärtuste säilimise tagamine, tervikliku inimõjulise ökosüsteemi, sealhulgas kultuuripärandi ja looduspärandi kaitse. Traditsioonilist rannakalanduse kaitse toimivaks tagamiseks on asjakohane seda käsitleda inimese ja loodusemõjuliste kultuurmaastike, looduskasutuse ja materiaalse pärandi kaitse-eesmärkide ja vastavate regulatsioonide kontekstis. Vaimse pärandi õiguslik kontekst on oluline, aga pigem toetav, kuna selle rakendusmehhanismid on puudulikult reguleeritud.

Joonis 1. Kultuurmaastike kultuuripärandiväärtuste diagramm (Paulus 2019a)

Traditsioonilise rannakalanduse näol on tegemist kultuurmaastiku kaitsega, kus inimese looduskasutuse traditsioonid moodustavad kultuuriruumi enda. Kui maakasutuse puhul saame rääkida küla piirist ja metsast, siis rannakülade maastik on rannaküla, rand ja rannaküla kasutuses olev meri (püügipaigad, teed jms). Traditsioonilise rannakalanduse väärtused on

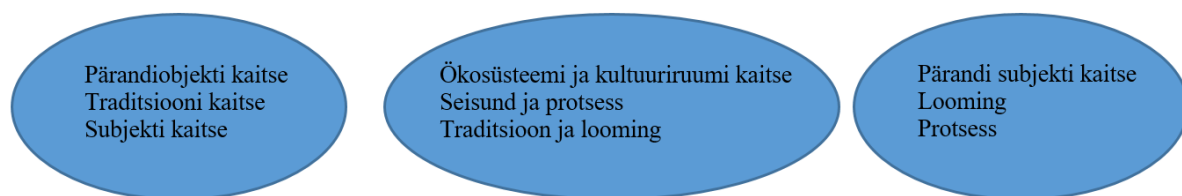
sellised kultuurmaastiku väärtused, kus kõige tähtsam on traditsiooni kandja (kohalik), kes neid jälgib ja traditsioonilisel viisil loodust kasutab. Meremaastikud on suhteliselt uus kultuurmaastike tüüp.⁵ Ülaloleval diagrammil on toodud kultuurmaastike pärandi tüübid, millest mitmed on seotud loodusega.

Traditsiooniline rannakalandus on rahvusvahelises praktikas kaitstud valdavalt kultuurmaastikena või mere/looduskaitsealade läbi:

- 1) UNESCO kultuurmaastike kategooria;
- 2) Natura 2000 aladel Euroopas riiklikul tasandil;
- 3) Bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni merekaitsealade, ökosüsteemide ning kaitsealade V kategooria kaitsereeglitega riiklikul tasandil;
- 4) UNESCO vaimse pärandi nimekirjas.

1.2 Rahvusvaheline kultuuripärandi kaitse õigusruum

Pärandiväärtuste kaitse on toimunud mitmed paradigmuutused: 1972. aastal fikseeriti ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsiooniga objektikeskne pärandikaitse, 1992. aasta muudatustega (UNESCO World Heritage Operational Guidelines 1992) lisandusid kultuurmaastikud ja kultuuritraditsioonid. 2003. aastal kinnitus vaimse pärandi tähtsus ja pärandikandjana tunnustati kogukonda (vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon). 2005. aastal võeti vastu UNESCO kultuuri väljendusvormide mitmekesisuse kaitse ja edendamise konventsioon, kus keskne kultuuri kui inimeste kogukondade ja ühiskondade loomingu kaitse, ja seda kogu pärandi puhul sõltumata tüübist. Pärandikaitse on liikunud pärandiobjektide ja seisundite kaitsest traditsioonide ja protsesside kaitse läbi pärandikogukondade ja -loojate keskselt.

Joonis 2. Pärandiväärtuste kaitse objektikeskselt subjektikeskseks

⁵ IUCN Bangkoki konverentsil 2004 võeti vastu resolutsioon 3.065 meremaastike kaitsest ja rannakalandusest, hetkel ligi 1% kaitsealadest meremaastikud. Arvutivõrgus: https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/resrecfiles/WCC_2004_RES_65_EN.pdf (10.1.2020).

Väga oluline dokument rahvusvahelisel pärandikaitsel on 1972. aasta UNESCO ülemaailmne kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsioon (UNESCO 1972). Käsitledes pärandina nii kultuurilisi kui ka looduslikke paiku, rõhutab konventsioon inimese ja looduse vahelisi suhteid ning vajadust nende vahelise tasakaalu säilitamiseks. Konventsioonis kaitstakse inimkäte loomingu, inimese ja looduse ühisloomingu ning looduspaiku. Nimetatud konventsioonis mõistetakse kultuuripärandi all (Art. 1):

“mälestisi: arhitektuuri-, monumentaalskulptuuri ja maalikunsti teoseid, arheoloogilist laadi elemente või struktuure, raidkirju, koobaselamuid ja elementide gruppe, millel on väljapaistev üldine väärtus ajaloo, kunsti või teaduse seisukohast;

ansambleid: isoleeritud või ühendatud ehitiste gruppe, mille arhitektuur, terviklikkus või seos maastikuga omab väljapaistvat üldist väärtust ajaloo, kunsti või teaduse seisukohast;

vaatamisväärsed paikkondi: inimkäte loomingu või inimese ja looduse ühisloomingu, samuti alasid, kaasa arvatud arheoloogilised vaatamisväärsused, millel on väljapaistev üldine väärtus ajaloo, esteetika, etnoloogia või antropoloogia seisukohast“.

Konventsioon keskendub küll maailmapärandile, kuid seab riikidele ülesande tagada nende riiklike pärandinimekirjade kaitse samadel printsiipidel (artiklid 1-5 and 12). Jutt käib riiklikult olulisest kultuuri- ja looduspärandist. Eesti on konventsiooniga liitunud. Nimetatud konventsiooni aitab ellu viia muinsuskaitseseadus. Looduskaitseseaduse eesmärk on samuti *“kultuurilooliselt ja esteetiliselt väärtusliku looduskeskkonna või selle elementide säilitamine“* (§ 1 p 2).

Konventsiooniga määratletakse ka kultuurmaastike kaitse kategooria ja kaitsekorraldus (1992) ning kogukonna õigused pärandikaitsel (2019).⁶

Euroopa maastikukonventsiooniga (2000) liitus Eesti aastal 2018. Seal on analoogselt kultuurmaastike kategooria mõistele defineeritud maastik kui *“inimese poolt tajutav, looduslike ja/või inimtekkeliste tegurite toimel ning koosmõjul kujunenud iseloomulik ala“* (Art. 1).

UNESCO veealuse pärandi kaitse konventsioon (2001) on Eestis ratifitseeritud. See puudutab Lahemaa merekeskkonna pärandit.

⁶ UNESCO 1992 Operational Guidelines tõi kultuurmaastike kategooria, IUCN 2004 resolutsioon lisas sellele meremaastikud, UNESCO 2019 Bakuu Operational tõi kogukonna.

UNESCO 2003 vaimse pärandi kaitse konventsioon räägib looduskasutuse kaitsest ja kogukondade kultuurilistest õigustest, defineerib vaimset pärandit just läbi traditsiooni ja seda kandva kogukonna. Vaimse pärandi kaitse konventsiooni kohaselt on vaimne kultuuripärand *“tavad, esitus- ja väljendusvormid, teadmised, oskused ja nendega seotud tööriistad, esemed, artefaktid ja kultuuriruumid, mida kogukonnad, rühmad ja mõnel juhul üksikisikud tunnustavad oma kultuuripärandi osana. Vaimset kultuuripärandit, mida antakse edasi põlvkonnalt põlvkonnale, loovad kogukonnad ja rühmad pidevalt uuesti, mõjutatuna oma keskkonnast, loodusest ja ajaloost, vaimne kultuuripärand annab neile identiteedi ja järjepidevuse tunde ning edendab seeläbi ka kultuurilist mitmekesisust ja inimeste loometegevust”* (art. 2 (1)).

Analoogselt UNESCO 1972 konventsioonile on olemas UNESCO maailmapärandi nimekiri ning siseriiklik nimekiri.

2005. aastal võeti vastu ka UNESCO kultuuri väljendusvormide mitmekesisuse kaitse ja edendamise konventsioon. See konventsioon muudab sisuliselt kultuuripärandi kaitse paradigmat. UNESCO 2005 ei kasuta kultuuripärandi mõistet. Kaitstavad on kultuuri väljendusvormid, mis on määratletud kui *“üksikisikute, rühmade ja ühiskondade loovuse väljendusvormid, millel on kultuuriline sisu”* (Art. 4 (3)). Tegemist on juba sisuliselt kultuuripärandi kui kogukonna loomingu kaitsega. Kaitse-eesmärgiks on üksikisikute, rühmade ja ühiskondade loovuse väljendusvormide mitmekesisuse kaitse, millele peaksid rakenduma konkreetsed kaitsemeetmed (Art. 4).

1.3 Autentsuse kaitse

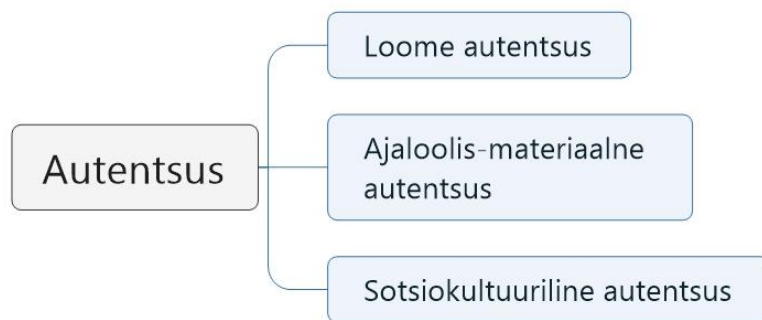
Pärandikaitse keskne mõiste on autentsus ja selle säilitamine. Rahvusvahelise pärandiorganisatsiooni ICOMOS Veneetsia Harta (1964) ning Nara dokument autentsusest (1994) sisustavad autentsus mõiste nii rahvusvahelises kui Eesti pärandikaitse õigusruumis. Kõige väärtuslikumad on autentsed ehk algupärased objektid ja materjalid, alates Nara dokumendist ka tehnoloogiad ja traditsiooni jätkamine. Otsesed koopiad kui ajaloo võltsingud on taunitavad.

Joonis 3. Pärandiväärtused UNESCO konventsioonides ja autentsus

Pärandikaitse praktikas on Veneetsia harta üks olulisemaid dokumente. Tugevalt domineerib vajadus austada ajaloolist autentsust ja iga kultuuripärandi paiga spetsiifilisust. Veneetsia harta deklareerib, et väärtuslik on traditsioonide kestmine läbi inimpõlvede, samas on tugevalt objekti ajaloolise autentse kehendi säilitamise poole kaldu ning sisuliselt eitab uue pärandiobjekti kui traditsioonide kandja väärtust. Samuti taunib harta otsesõnu koopiaid.

ICOMOS Nara dokument autentsusest toob pärandi ja väärtuse diskursusesse vaimse pärandi, traditsiooni ning kultuurikogukonna kui pärandi edendaja mõõtmel: *“kõik kultuurid ja ühiskonnad rajanevad pärandile kui teatud vaimse ja materiaalse pärandi vormidele ja väljendusviisidele, neid tuleb austada”* (Art. 7); *“kultuuripärandi kestmine ja edenemine on eelkõige kultuuripärandi loonud kultuurikogukonna vastutus”* (Art. 8). Nara dokument sätestab, et autentsuse- ja väärtushinnangud on kultuurikonteksti spetsiifilised (Art. 11). Autentsus võib olla määratud vormi ja kujunduse, materjalide ja aine, kasutuse ja funktsiooni, traditsioonide ja tehnikate, asukoha, vaimsuse ja tundmuse kaudu (Art. 13) Sisuliselt on materiaalne substantis lahutamatu seotud temaga seotud teadmiste ja oskuste, vaimse pärandiga. Kõike seda tuleb arvesse võtta kultuuripärandi erilisi kunstilisi, ajaloolisi, ühiskondlikke ja teaduslikke mõõtmeid defineerides. Autentsuse väljendusvormid on kokku võetud all oleval skeemil.

Joonis 4. Autentsuse väljendusvormid

Pärandikaitse on läbi aastakümnete tegelenud peamiselt ajaloolis-materiaalse autentsuse kaitsetegevustega. Oluline on materiaalse ajaloolise pärandi substants, ajaloolised kihid, materjalid, mis räägivad traditsioonidest ja tehnikatest. Loome autentsuse puhul räägime loomeprotsessi ja kunstiteose materiaalse väljundi olemuslikust ühtsusest – iga objekti kui iseseisva teose väärtusest, seda ka traditsiooni kandjana. Sotsiokultuurilise autentsuse puhul on oluline kultuuritraditsiooni jätkumine. Tähtis on nii elementide kui nende suhete, nii seisundi kui protsessi säilimine. Oluline on määrata konkreetsed iseloomulikud elemendid, mille säilitamine tagab traditsiooni säilimise, arenemise ja loomeprotsessi.

Kultuuripärand kui kultuuritraditsiooni jätkamine on vastavalt Nara dokumendile iseseisvalt pärandiväärtuslik. Teatud tüübi näited ja teised traditsioonilistes tehnikates loodud objektid on traditsioonide ja käsitööoskuste säilitajana ja edasikandjana olulised ning iseväärtuslikud. Igasuguse kultuuritraditsiooni, sealhulgas traditsioonilise rannakalanduse, olemuses on ennast taasluua ja muuta. Pärand on „üksikisikute, rühmade ja ühiskondade loovuse väljendusvormid“ (Art 4 p 3, UNESCO 2005).

1.4 Traditsiooniline rannakalandus rahvusvahelise looduskaitse kontekstis

Loodusväärtuse kaitsel on oluline ÜRO Rio de Janeiro (1992) bioloogilise mitmekesisuse konventsioon. See on rahvusvaheline kokkulepe looduse mitmekesisuse säilitamiseks, selle komponentide jätkusuutlikuks kasutamiseks. Nimetatud konventsioon näeb muuhulgas oma liikmesriikidele ette järgmise kohustuse “*kaitsta ja soodustada bioloogiliste ressursside tavapärast kasutamist kooskõlas traditsioonilise kultuuritaustaga, mis sobib kokku nimetatud ressursside kaitse ja säästva kasutamise nõuetega*“ (Art. 10 p c).

Lahemaa rahvusparkis rakendub Euroopa nõukogu direktiiv 92/43/EMÜ looduslike elupaikade ning loodusliku loomastiku ja taimestiku kaitse kohta, mille alusel on määratletud Natura 2000 rahvusvahelise kaitsealade võrgustik. Lahemaa rahvuspark on osa võrgustikust, ta on Natura 2000 linnuala ja Natura 2000 loodusala. Siin rakendub direktiivi looduslike elupaikade ning loodusliku loomastiku ja taimestiku kaitse kohta ning sellest lähtuvate elupaigatüüpide kaitse (sh poollooduslikud kooslused jm kultuurmaastikutüübid, merekeskkond).

Euroopa kaitsealade võrgustikus Natura 2000 rakenduvad IUCN kaitsekategooriad. Kultuurmaastike kaitse on seda V kategooria – maastikukaitseala – puhul (2/3 Euroopa kaitsealade pindalast).⁷ V kategooria on *”maastik, kus inimese ja looduse koosmõjul on kujunenud ökoloogiliselt, bioloogiliselt, kultuuriliselt ja esteetiliselt väärtuslik keskkond, ja kus inimese ja looduse interaktsiooni hoidmine on oluline maastiku looduskaitse ja seotud väärtuste hoidmiseks”* (IUCN 1994).

Need on inimõigused maastikud, mida tuleb säilitada läbi traditsioonilise looduskasutuse. II kategooria – rahvuspark – käsitleb prioriteedina enamasti looduslike ökosüsteemide kaitset. Eesti rahvusparkide puhul saame rääkida erinevatest IUCN kategooriatest rahvusparki sees, sealhulgas viiendast kategooriast piiranguvööndite ajalooliste kultuurmaastike näol. Lahemaa rahvuspark taotleb Natura Green List nominatsiooni⁸, kus on keskne kogukonnakeskne looduskaitse ja ressursikasutus.

1.5 Siseriiklik õigusruum

Eestis teostub pärandikaitse nii looduskaitse kui muinsuskaitse materiaalse pärandi ning kultuurmaastike puhul efektiivselt ning kooskõlas rahvusvaheliste normidega. Kogukonna käsitlust riiklikes pärandikaitse seadustes ja määrustes pole, samuti pole piisavalt reguleeritud vaimse pärandi kaitsemeetmeid.

⁷ IUCN V category „A protected area where the interaction of people and nature over time has produced an area of distinct character with significant ecological, biological, cultural and scenic value: and where safeguarding the integrity of this interaction is vital to protecting and sustaining the area and its associated nature conservation and other values“. Arvutivõrgus: <https://www.iucn.org/theme/protected-areas/about/protected-areas-categories/category-v-protected-landscapescape> (7.1.2020).

⁸ Täiendav info arvutivõrgus: <https://www.iucn.org/commissions/world-commission-protected-areas/our-work/green-list> (7.1.2020).

Muinsuskaitseseaduses käsitletakse ainelist ja vaimset kultuuripärandit, kultuurmaastikke (vt § 9). Kaitse rakendub ainelistel mälestistel ja muinsuskaitsealadel, vaimse pärandi kaitsel on oluline tingimuste loomine vaimse pärandi elujõulisuse tagamiseks.

Muinsuskaitseseaduse kohaselt on aineiline kultuuripärand *”inimtekkelised või inimese ja looduse koosmõjul tekkinud esemed ja keskkonnad, millel on ajalooline, arheoloogiline, kultuuriline või esteetiline väärtus”* (§ 4 (1)). Vaimne pärand on *”põlvest põlve edasi antavad tavad, esitus- ja väljendusvormid, teadmised, oskused ning nendega seotud tööriistad, esemed, artefaktid ja kultuuriruumid, mida kogukonnad, rühmad ja mõnel juhul üksikisikud tunnustavad oma kultuuripärandi osana ning hoiavad elavas ja loovas kasutuses”* (MuKS § 5 (1)).

Looduskaitseseadus käsitleb kultuuripärandi kaitset iseseisva eesmärgina meie rahvusparkide puhul (§ 26). Eestis on kuus rahvusparki (LKS § 26 (2)): Lahemaa (1971), Karula (1993), Soomaa (1993), Vilsandi (1993), Matsalu (2004), Alutaguse (2018).

Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskirjast oli juttu eespool, Soomaa rahvusparki kaitse-eeskirjas (2005), Matsalu rahvusparki kaitse-eeskirjas ega Vilsandi rahvusparki kaitse-eeskirjas kultuuripärandi kaitse-eesmärki pole.

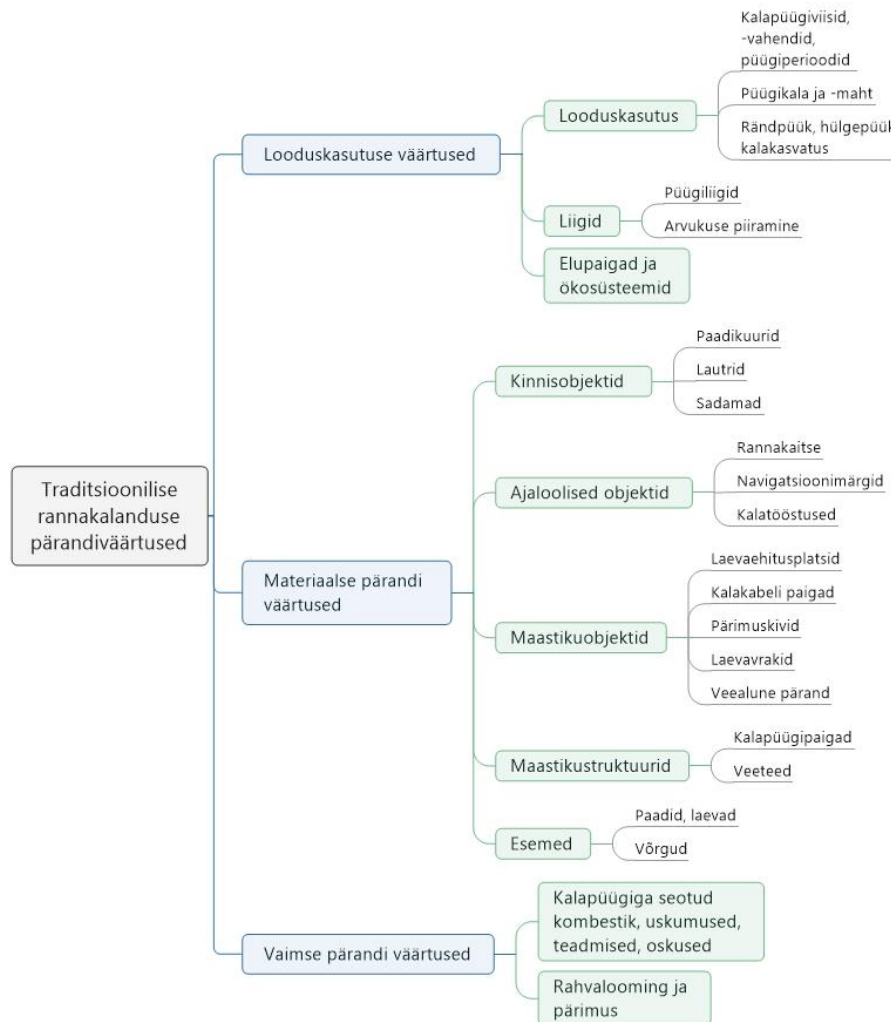
Alutaguse rahvusparki kaitse-eesmärkide ettepanekute (kaitse-eeskiri on koostamisel) seas on: kultuuripärand, pärandkultuurmaastik, traditsiooniline looduskasutus, militaarpärand, rahvakultuur.

Traditsioonilise rannakalanduse ruumilise kaitse praktika on Eestis esindatud vaid väikesaarte puhul (püsiasiustusega väikesaarte seadus ja kalapüügiseadus).

1.6 Lahemaa rahvusparki traditsioonilise rannakalanduse pärandiväärtuste tüpoloogia

Lahemaa traditsioonilise rannakalanduse väärtuste määratlemisel lähtuvad autorid kultuuripärandi kaitseväärtuste olemusest – kas tegemist on looduskasutuse, materiaalse pärandi või vaimse pärandi väärtustega. Kultuuripärandi väärtuste peamine kaitseprintsip on autentsuse kaitse. Traditsioonilise rannakalanduse puhul on tegemist nii protsessi – inimese

ja looduse koosmõju – kui seisundi (kultuuri- ja maastikuväärtuste säilimine) kaitsega. Traditsioonilise rannakalanduse kaitse on eelkõige subjektikeskse protsessi, traditsioonilise kogukonna kalapüügi kaitse - oluline looduskasutuse ja pärandikogukonna aspekt. Lisanduvad sellega seotud materiaalse ja vaimse kultuuripärandi väärtused

Joonis 5. Traditsioonilise rannakalanduse pärandiväärtused

Traditsioonilise rannakalanduse pärandiväärtused on kohaliku kogukonna traditsioonilised:

- 1) Looduskasutuse väärtused. Looduskasutus on seotud nii ranniku kui ka meremaastikuga - kalastuspaigad ja püügikohad, kuid ka sügavam looduse, meremaastiku ja ilmaolude tundmine. Looduskasutuse teemaderingi kuuluvad lisaks traditsioonidele endile (kalapüügiviisid, kalapüügivahendid, püügikala, püügiperioodid ja püügimaht, rändpüük, hülgepüük, kalakasvatus), ka püügiks kasutavad kala, linnu- ja loomaliigid (nii püügiliigid kui arvukuse piiramine), elupaigad ja ökosüsteemid.

Antud uuringu kontekstis on analüüsi all järgnevad looduskasutuse väärtused:

- a. traditsioonilised püügiviisid, püügiobjektid ja püügiperioodid;
- b. kalastuspaigad ja püügikohad;
- c. loodusressursside kasutuse õigused.

Regulatsioon: looduskasutuse eelistamine, kalapüügile ja looduskasutusele tingimuste seadmine. Regulatsioonid: kaitsekord LKS ja kaitse-eeskirja alusel, kalapüügiseadus reguleerib kalapüüki.

- 2) Materiaalse pärandi väärtused. Rannakalanduse materiaalse pärandi väärtustena määratletakse (1) kinnisobjektid - hooned ja rajatised (nt paadikuurid, lautrid, sadamad), märkimisväärsed rannakalandusega seotud ajaloolised objektid (rannakaitse, navigatsioonimärgid, kalatööstused); (2) maastikuobjektid (nt laevaehitusplatsid, kalakabeli paigad, pärimuskivid, laevavrakid, veealune pärand) ja maastikustruktuurid (kalapüügipaigad ja veeteed); (3) esemeline pärand (paadid, laevad, võrgud jm etnograafiline materjal).

Antud uuringu kontekstis on analüüsi all järgnevad materiaalse pärandi väärtused:

- a. lautri- ja sadamakohad;
- b. võrgu- ja paadikuurid;
- c. ajaloolised kinnis- ja maastikuobjektide kompleksid
- d. paadid;
- e. kalapüügiriistad.

Regulatsioon: looduskasutusele, ehitamisele ja traditsioonilisele paadiehitusele traditsioone soodustavate tingimuste seadmine. Kaitsekord LKS, kaitse-eeskirja alusel. Lisaks mälestised muinsuskaitseaduse alusel. Laevade ja paatide kasutuslubasid ja arvelevõttu reguleerib meresõiduohutuse seadus.

- 3) Vaimse pärandi väärtused. Rannakalanduse vaimse pärandi väärtustena käsitletakse kalandusega seotud kombeid ja tavasid, suulise pärimuse erinevaid vorme (jutupärimus ja laulud), samuti mitmesuguseid ühistegevuse viise. Analüüsis on antud tüpoloogია ja toodud näiteid järgnevate väärtuste osas:

- a. kalandusega seotud kombed, tavad ja uskumused (sh ended, vanasõnad);

- b. traditsiooniline teadmine (nt kalapüügitavad);
- c. traditsioonilised oskused (paadiehitus, kalapüügivahendite valmistamine ja kasutus);
- d. suuline pärimus (lood, jutustused, laulud, kohapärimus);
- e. murdekeel.

Regulatsioon: kaitsemehhanism puudulik. Mõnevõrra seondub autoriõigusega.

1.7 Lahemaa rahvusparki traditsioonilise rannakalanduse väärtuste määratlemise metoodika

Konkreetses materiaalse, vaimse ja looduskasutuse pärandi puhul on toodud välja konkreetsed väärtused ja objektide tüpoloogia, kirjeldatud olulisemaid väärtusi ning toodud esile tüüpi häid näiteid ning unikaalseid säilinud objekte. Autorid teevad ettepaneku kaardistada traditsioonilise rannakalanduse kultuurmaastiku väärtused GIS andmebaasina. Andmebaasi struktuur on lisatud ettepanekuna. Kultuuripärandi väärtuste määratlemise metoodika lähtub järgnevatest printsiipidest:

- 1) Pärandiväärtuste tüpoloogia. Pärandiväärtuste tüpologiseerimisel on kasutatud kirjeldavat klassifikatsiooni. Konkreetsete väärtuste tüpoloogiad ja kirjeldused on vastavates peatükkides.
- 2) Pärandiväärtuse klassifikatsioon. Kui enamasti defineeritakse materiaalse pärandi puhul erinevad väärtusklassid ning määratletakse konkreetsed objektid kas väärtuslikuks vastavalt väärtusklassidele või neutraalseks (destruktiivseks), siis Lahemaa traditsioonilise rannakalanduse puhul on ajaloolise katkestuse tõttu reaalselt säilinud sedavõrd vähe, et autorid on kogu rannakalanduse traditsiooniga seonduva traditsioonilise pärandi määratlenud väärtuslikuna. Väga väärtuslikena väärivad käsitlemist ajaloolised objektid/nähtused, mille puhul on vaja kindlasti säilitada nende autentne substantis - objekti v traditsiooni suurepäraseid näited, vähesed/ainsad säilinud pärandiobjektid, objektid ja väärtused, mis on unikaalsed Eesti, Euroopa või maailma mõõtnes.
- 3) Pärandiväärtuste kirjeldused. Pärandiväärtuste esinduslikemate näidete kirjeldused on lisatud vastavate väärtuste tüpoloogiale. Töös on sellisteks kultuuripärandi näideteks hinnatud sümboolsed Lahemaa rahvusparki algusaegadel taastatud Altja võrgukuurid, Eesti

suurim säilinud lautritesüsteem Viinistu külas, kontrastse ajalooga Hara sadam ja Virve võrgukuurid, viislaid-tüüpi paadi ehitustraditsioon, kuulsate paadimeistrite paadid, rannakeelne kalanduspärimus.

- 4) Kaitsemeetmete ettepanekud. Järgnevad etapid täpsustavad kaitsemeetmeid. Väärtuslik pärand peab säilima. Rannakalanduse autentsuse kaitsel on oluline nii autentse substantsi kui traditsiooni ja protsessi kaitse. Nt rannakalanduse traditsioonide jätkamiseks võib kasutada tänapäevasemaid vahendeid ja viise, kuna püügivahendid on läbi aastasade muutunud, samuti paaditüübid. Samas lautrikohtade loomisel ja hooldusel tuleb eelistada traditsioonilisi viise. Paadikuuride puhul on oluline paadikuurile iseloomulik funktsioon ja välisilme. Traditsiooniline puupaadiehitus on iseseisev pärandiväärtus, mille katkenud traditsioon oleks oluline taaselustada. Loodetavasti Töö järgnevad etapid määratlevad ettepanekud täpsemalt, arvestades olemasolevat situatsiooni.
- 5) Traditsioonilise rannakalanduse kui kultuurmaastike väärtuste kaardikihi ettepanekus on rannakalandusega seotud väärtused vastavalt p 1.6 kantud GIS- andmebaasi. Lähemalt järgnevas peatükis.

1.8 Lahemaa rahvusparki traditsioonilise rannakalanduse andmebaasi ettepanek

Traditsioonilise rannakalanduse väärtuste kaart põhineb projekti „Lahemaa rahvusparki kaitsekorralduslik alusuuring – Lahemaa rannakülade mälumaastikud“ uuringu tulemusel Maaameti kohapärimuse kaardirakendusele kantud kirjetele. Rannakalanduse kaardi puhul on arvesse võetud ainult rannakalandusega seotud paigasid ning objekte (lautrikohad, sadamad, paadi- ja võrgukuurid, suitsahjude asukohad, laevaehituspaigad jne). Kaartidele mälumaastike projekti raames kogutud ja kantud teave vajab täiendamist ja kooskõlastamist kohalike rannakaluritega uuringu järgnevates etappides. Autorid teevad ettepaneku traditsioonilise rannakalanduse ja merekultuuri GIS andmebaasi loomiseks, mis kätkeb kõiki rannakalanduse materiaalse, vaimse ning looduskasutuse kaardistatavaid väärtusi, nagu seda on kirjeldatud punktis 1.6. Autorid pakuvad välja järgneva andmebaasi struktuuri:

GIS andmebaas rahvusparkide traditsioonilise kalanduse väärtused

Kihil andmed Lahemaa rahvusparki kohta.

Andmete omanik: Juminda Poolsaare Selts

Alusuuring: Lahemaa rahvusparki traditsioonilise rannakalanduse analüüs. Tartu Ülikool, 2020

Rakendunud Lahemaa rahvusparki kaitsekorralduskavas 2016-2025, ptk 2.10.

Traditsiooniline elulaad ja rannakalandus: <https://www.keskkonnaamet.ee/et/eesmargid-tegevused/kaitse-planeerimine/kaitsekorralduskavad/lahemaa-rahvusparki-kaitsekorralduskava>

Kaardikihil on järgmised väljad:

1. id – identifikaator
2. vaartusklass – rannakalanduse väärtusklass

väga väärtuslik - Punane

1940. aastaks välja kujunenud traditsioonilise rannakalanduse väärtused ning unikaalsed ajaloolised objektid erinevatest ajalooperioodidest.

Väärtuslik - roheline

Teatud ajalooperioodil olulised rannakalanduse objektid

Miljööväärtuslik – kollane

Lahemaa rahvusparki loomise ja eksistentsi perioodi olulised märgilised rannakalanduse objektid

Lisainfo väljad:

1. rannakalanduse väärtuse tüüp (lautrikoht, paadikuur, sadam, kalastuskoht, meretee, meremärk jne)
2. periood/daatum
3. säilivus (hävinud, halvas seisukorras, säilinud)

Asukohainfo:

4. kyla_nimi - küla
5. kat_tunnus - katastriüksuse nr
6. kat_nimi - katastriüksuse nimi
7. rahvuspark – rahvusparki nimi

Asukohainfo:

3. Rahvuspark

2 Traditsioonilise rannakalandusega seonduv õigusruum (Aleksei Kelli)

2.1 Olukorra kaardistus ning võimalikud lahendused

Aruande autorid lähtuvad eeldusest, et rannakalanduse edendamiseks võib olla vajalik kehtiva õiguse muutmine. Seetõttu võetakse osaliselt aluseks hea õigusloome ja normitehnika eeskirja (normitehnika eeskiri) nõuded väljatöötamiskavatsusele. Nimetatud nõuded on abiks ka probleemi struktureeritud käsitlemisele.

Normitehnika eeskirja kohaselt peab väljatöötamiskavatsus käsitlema järgmist teavet ja põhjendusi (§ 1):

1) valdkond või lahendamist vajav probleem (edaspidi ka küsimus) ja sihtrühm:

Lahemaa rahvuspargi kaitse-eeskiri toob muuhulgas välja, et Lahemaa rahvuspargi kaitse-eesmärk on kaitsta Põhja-Eestile iseloomulikku loodust ja kultuuripärandit, sealhulgas traditsioonilist rannakalandust, tagades selle säilimise, taastamise, uurimise ja tutvustamise (§ 1 (1) punkt 1).

„Lahemaa rahvuspargi kaitse-eeskiri” eelnõu seletuskirja (Lahemaa kaitse-eeskirja seletuskiri) kohaselt *“Traditsiooniline rannakalandus, paatide ja laevaehitustraditsioon on nõukogude võimu tõttu katkenud”* (lk. 23). Lahemaa rahvuspargi kaitsekorralduskava toob sarnaselt välja, et *“[r]annakülade elulaadis on viimase sajandi jooksul just ajaloolistel põhjustel toimunud drastilisi muudatusi. Rannakalanduse traditsioon on hääbumas, randlaste eluga seotud töötraditsioonid ja käsitööoskused hääbumas, rannamaastikud võsastunud või tugeva ehitussurve all”* (lk 206).

Sellest annavad tunnistust olukorra kirjeldused ja ettepanekud Lahemaa rahvuspargi kaitse-eeskirja ja kaitsekorralduskava menetlemisel, Lahemaa rahvuspargi koostöökogus, elavate külamaastike töögrupis ja rannakalandussektisioonis.

Tuginedes eelnevale võib asuda seisukohale, et traditsioonilise rannakalanduse säilitamiseks Lahemaal tuleb tagada kohalike rannakalurite õigus kalastada traditsiooniliste vahenditega. Praegu kehtiv regulatsioon ei taga seda.

Regulatsiooni sihtrühmaks on Lahemaa rannakülades elavad võimalikud kalurid.

2) eesmärk:

Eesmärgiks on luua eeldused traditsioonilise rannakalanduse edendamiseks Lahemaa rannakülades. Traditsioonilise rannakalanduse säilimisest ei saa rääkida, kui puudub eraldi õiguslik mehhanism tagamaks kohalikel Lahemaa rannakülade kaluritel õiguse kala püüda.

3) küsimuse võimalikud lahendused, võimalike lahenduste võrdlus ja eelistatav lahendus;

Kui praegustesse protsessidesse mitte sekkuda, siis rannakalanduse hääbumine jätkub. Traditsiooni jätkumiseks on vajalik tagada rannakülade kaluritele õigus kalastada.

4) valitud lahenduse sobivus kehtivasse õiguskorda;

Eriregulatsiooni kehtestamine Lahemaa rannakaluritele ei oleks pretsedenditu. Näiteks näeb kalapüügiseadus ette erisuse väikesaarte püsielanikele. Seega on lahendus sobiv Eesti õiguskorda.

5) küsimuse lahendus Eestiga sarnase ühiskonnakorralduse ja õigussüsteemiga riikides;

Vajab täiendavat analüüsi järgnevatel etappidel.

6) kavandatava regulatsiooni kirjeldus ja ülesehitus, sealhulgas regulatsiooni tasandi kindlaksmääramine, eelnõu eeldatav valmimise aeg ja regulatsiooni soovitatav kehtivusaeg;

Traditsioonilist rannakalandust Lahemaal toetav regulatsioon määratleb:

a) õigustatud subjektid;

b) lubatud püügivahendid ja meetodid.

Õigustatud subjekti määratlemisel võetakse eeskujuks püusiasustusega väikesaarte seaduses olev püsielaniku mõiste. Vastavalt nimetatud seadusele on püsielanik *“isik, kes alaliselt ja peamiselt*

elab väikesaarel ja kelle elukoha andmed on kantud rahvastikuregistrisse väikesaarel asuva asustusüksuse täpsusega“ (§ 2 punkt 6).

Kavandatava regulatsiooni kohaselt on õigustatud subjektiks Lahemaa rannakülade püsielanik.

7) millised olulised mõjud, lähtudes nende esinemise sagedusest, ulatusest, sihtrühma suurusest ja ebasoovitavate mõjude riskist, võivad seaduse rakendamisega kaasneda;

Vajab täiendavat analüüsi järgnevates etappides.

8) kuidas kaasnevaid olulisi mõjusid analüüsitakse ja põhjendus, milliseid kaasnevaid mõjusid ei analüüsita;

Vajab täiendavat analüüsi järgnevates etappides.

9) seaduseelnõu edasise väljatöötamise tegevuskava;

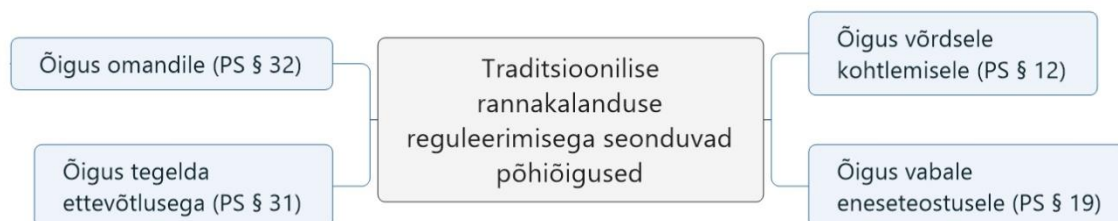
Vajab täiendavat analüüsi järgnevates etappides.

10) muu küsimuse lahendamisel tähtsust omav asjaolu.

Vajab täiendavat analüüsi järgnevates etappides.

2.2 Üldine põhiõiguslik taust

Traditsioonilise rannakalanduse kui looduskasutuse (kalapüük) seondub mitmete põhiseaduslike väärtuste ja põhiõigustega. Õigus püüda kala võib kuuluda nii vaba eneseteostuse, ettevõtlusvabaduse kui ka omandi⁹ kaitsealasse. Selle reguleerimisel tuleb arvestada näiteks nii võrdse kohtlemise (PS § 12) kui ka säästliku loodusressursi kasutamise põhimõttega (PS § 5).

Joonis 6. Traditsioonilise rannakalanduse kui looduskasutusega seonduvad põhiõigused

Põhiseaduse preambula kohaselt on Eesti Vabariik “*rajatud vabadusele, õiglusele ja õigusele*”. Väärtuste järjekord annab tunnistust vabaduse seadmise kõige olulisemaks. PS kommentaaride autorid on seoses nimetatud loeteluga asunud järgmisele seisukohale: “*Vabadus, õiglus ja õigus on riigi organisatsioonilise struktuuri ning funktsionaalse tegevuse, samuti inimeste ja riigivõimu suhetekorralduse alusideena leidnud kajastamist eelnevategi põhiseaduste preambulis, kuid erinevas järjestuses: õiglus, seadus ja vabadus. See järjestus polnud loogiline ega arvestanud ka seda, et liberaalse riigi keskmes asub kõikide võrdse vabaduse idee. Seepärast on nüüd vabadus asetatud selles loetelus esikohale. Üldise vabadusõiguse idee leiab oma väljenduse PS § 19 lg 1 sõnastuses, kus on kasutatud klassikalist stereotüüpset väljendit vaba eneseteostuse kohta, mis tähendab üldise vabadusõiguse taandamist põhiliselt tegevusvabadusele*” (Narits jt. 2017).

Põhiseaduse § 19 sätestab igaühe õiguse vabale eneseteostusele. Põhiseaduse kommentaaride kohaselt on selle sätte sisuks “*igaühe õiguse teha ja tegemata jätta mida iganes ... eneseteostus saab olla vaba ainult siis, kui selle sisu võib igaüks enda jaoks ise defineerida*” (Ernits 2017: § 19). Põhiseaduse kommentaarides on ka selgitatud, et “*Paragrahv 19 lg-s 1 sisalduv üldine vabaduspõhiõigus kujutab endast lex generalis’t, mis taandub, kui on riivatud mõni eriline vabaduspõhiõigus. Sellest tulenevalt on PS § 19 lg-l 1 subsidiaarne iseloom: selle rikkumist ei*

⁹ Kalapüügiõiguse kuulumisest omandi kaitsealasse annab kaudselt tunnistust Euroopa Inimõiguste Kohtu lahend Hingitaq 53 and Others v. Denmark.

asuta tuvastama, kui põhiõiguse adressaadi abinõu riivab mõne erilise vabaduspõhiõiguse kaitseala“ (Ernits 2017: § 19).

Tuginedes eelnevale võib asuda seisukohale, et vabadus on oluliseks põhiseaduslikuks ideeks, mis on aluseks ka seadusandlusele. See ei tähenda, et isikute õigusi vabadusi ei tohiks piirata. Põhiseadus näeb samas ette, et *“[õ]igusi ja vabadusi tohib piirata ainult kooskõlas põhiseadusega. Need piirangud peavad olema demokraatlikus ühiskonnas vajalikud ega tohi moonutada piiratavate õiguste ja vabaduste olemust“* (PS § 11). Põhiseaduse kommentaarides on asutud seisukohale, et *“Paragrahv 11 on keskne koht põhiõiguste piiramise tingimuste määratlemisel. ... Paragrahv 11 nimetab kolm eeldust, millele põhiõiguse riive peab vastama. Esiteks peab iga riive olema põhiseadusega kooskõlas (§ 11 esimene lause). Teiseks peab piirang olema demokraatlikus ühiskonnas vajalik (§ 11 teise lause esimene pool). Kolmandaks ei tohi riive moonutada piiratavate õiguste ja vabaduste olemust (§ 11 teise lause teine pool). ... Materiaalses plaanis peab riivel olema legitiimne eesmärk ja riive peab olema proportsionaalne* (Ernits 2017: § 11).

Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium on määratlenud proportsionaalsus põhimõtet järgmiselt (3-4-1-6-09, punkt 21):

*“Proportsionaalsuse põhimõttele vastavust kontrollib kohus järjestikku kolmel astmel - kõigepealt abinõu sobivust, siis vajalikkust ja vajadusel ka proportsionaalsust kitsamas tähenduses ehk mõõdukust. Ilmselgelt ebasobiva abinõu korral ei ole vaja kontrollida abinõu vajalikkust ja mõõdukust. Sobiv on abinõu, mis soodustab piirangu eesmärgi saavutamist. Sobivuse seisukohalt on vaieldamatult ebaproportsionaalne abinõu, mis ühelgi juhul ei soodusta piirangu eesmärgi saavutamist. Sobivuse nõude sisuks on kaitsta isikut avaliku võimu tarbetu sekkumise eest. Abinõu on vajalik, kui eesmärki ei ole võimalik saavutada mõne teise, kuid isikut vähem koormava abinõuga, mis on vähemalt sama efektiivne kui esimene. Abinõu mõõdukuse üle otsustamiseks tuleb kaaluda ühelt poolt põhiõigusse sekkumise ulatust ja intensiivsust ning teiselt poolt piirangu eesmärgi tähtsust. Mida intensiivsem on põhiõiguse riive, seda kaalukamad peavad olema seda õigustavad põhjused“.*¹⁰

¹⁰ Oma hilisemas praktikas on Riigikohus sama põhimõtte üle korranud (3-4-1-1-02, punkt 15):

“Proportsionaalsuse põhimõtte tuleneb Põhiseaduse § 11 2. lausest, mille kohaselt õiguste ja vabaduste piirangud peavad olema demokraatlikus ühiskonnas vajalikud. Proportsionaalsuse põhimõttele vastavust kontrollib kolleegium järjestikuliselt kolmel astmel - kõigepealt abinõu sobivust, siis vajalikkust ja vajadusel ka proportsionaalsust kitsamas tähenduses e. mõõdukust. Ilmselgelt ebasobiva abinõu korral on proportsionaalsuse kontrollimine järgmistel astmetel tarbetu.

Sobiv on abinõu, mis soodustab eesmärgi saavutamist. Vaieldamatult ebaproportsionaalne on sobivuse mõttes abinõu, mis ühelgi juhul ei soodusta eesmärgi saavutamist. Sobivuse nõude sisuks on kaitsta isikut avaliku võimu

2.3 Võrdsuspõhimõtte (PS § 12) ja piirangute seadmise tingimused

Üheks oluliseks põhiseaduslikuks põhimõtteks on võrdsus. Põhiseaduse kohaselt on kõik seaduse ees võrdsed. Kedagi ei tohi diskrimineerida (§ 12).

Põhiseaduse kommentaaride rõhutatakse, et *“Võrdsuspõhiõigused – nii erilised kui ka üldine – erinevad vabadusõigustest oma struktuurilt. Kui vabaduspõhiõigus tagab selle kandjale otsustamisvabaduse midagi teha või tegemata jätta, siis võrdsuspõhiõigus kaitseb võrdseid ebavõrdse kohtlemise eest. Et teha kindlaks, kas keegi on kellegagi (miski millegagi) võrdne või ebavõrdne, peab olema vähemalt kaks isikut, isikute gruppi või faktilist asjaolu, keda või mida omavahel võrrelda”* (Ernits 2017: § 12).

Põhiseaduse kohaselt on kõik seaduse ees võrdsed (§ 12). Siit tõusetub küsimus, kuivõrd seadusandja on seotud võrdse kohtlemise põhimõttega. Põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium on väljendanud selles küsimuses oma selge seisukoha: *“Põhiseaduse § 12 lg 1 esimest lauset tuleb tõlgendada ka õigusloome võrdsuse tähenduses. Õigusloome võrdsus nõuab üldjuhul, et seadused ka sisuliselt kohtleks kõiki sarnases olukorras olevaid isikuid ühtemoodi. Selles põhimõttes väljendub sisulise võrdsuse idee: võrdseid tuleb kohelda võrdselt ja ebavõrdseid ebavõrdselt. Kuid mitte igasugune võrdsete ebavõrdne kohtlemine pole võrdsusõiguse rikkumine. Keeldu kohelda võrdseid ebavõrdselt on rikutud, kui kaht isikut, isikute gruppi või olukorda koheldakse meelevaldselt ebavõrdselt. Meelevaldseks saab ebavõrdset kohtlemist lugeda siis, kui selleks ei leidu mõistlikku põhjust.*

Kolleegium möönab, et kuigi meelevaldsuse kontroll laieneb seadusandja tegevusele, tuleb viimasele jätta avar otsustusulatus. Kui on olemas mõistlik ja asjakohane põhjus, on ebavõrdne kohtlemine seadusloomes põhjendatud” (3-4-1-2-02, punkt 17).¹¹

Eelnevast tuleneb, et ka õigusnormide väljatöötamisel tuleb lähtuda põhiseadusest tuleneva võrdse kohtlemise nõudega. Antud uuringu kontekstis tähendab see seda, et traditsioonilise rannakalanduse kaitse regulatsiooni loomisel võtavad aruande autorid arvesse Riigikohtu poolt

tarbetu sekkumise eest. Abinõu on vajalik, kui eesmärki ei ole võimalik saavutada mõne teise, kuid isikut vähem koormava abinõuga, mis on vähemalt sama efektiivne kui esimene. Arvestada tuleb ka seda, kuivõrd koormavad erinevad abinõud kolmandaid isikuid, samuti erinevusi riigi kulutustes. Abinõu mõõdukuse üle otsustamiseks tuleb kaaluda ühelt poolt põhiõigusse sekkumise ulatust ja intensiivsust, teiselt poolt aga eesmärgi tähtsust“.

¹¹ Seadusandja seotust võrduspõhiõigusega on Riigikohus rõhutanud ka hilisemates lahendites (vt. 5-19-25, punkt 63; 3-3-1-86-15 punkt 47).

sõnastatud nõudeid ning analüüsivad võrduspõhiõiguse riivet järgmise skeemi alusel (3-4-1-18-14, punktid 57-60):

- 1) Võrdsuspõhiõiguse riive tuvastamiseks tuleb leida kaebajaga sarnases olukorras olevate isikute grupp, kellega võrreldes kaebajat koheldakse halvemini. Kui võrreldavaid gruppe koheldakse sarnases olukorras erinevalt, esineb ka võrdsuspõhiõiguse riive. Põhiseaduse kommentaaride kohaselt *“ei tohiks kaitseala riive tuvastamisel võtta ette väärtushinnanguid, vaid nende koht on riivet õigustavate argumentide juures. ... Võrdluse lähtekoha leidmine ja ebavõrdse kohtlemise kirjeldamine ei eelda aga väärtushinnangut. Vajadus väärtushinnangu järele tekib alles siis, kui tuleb otsustada, kas ebavõrdsel kohtlemisel on mõistlik ja asjakohane põhjus. Kui aga kohaldada väärtushinnangut enne võrdluse lähtekoha kindlaksmääramist, siis sellega välistatakse sisuliselt meelevaldselt põhiõiguse kaitse”* (Ernits 2017: § 12);
- 2) Millisel legitiimsel eesmärgil toimub ebavõrdne kohtlemine;
- 3) Kas riive on proportsionaalne. Tuginedes Riigikohtu praktikale (3-4-1-1-02, punkt 15; 3-4-1-6-09, punkt 21) toimub proportsionaalsuse põhimõtte vastavuse kontroll kolmel järjestikusel astmel:
 - a) Abinõu sobivus. Sobiv on abinõu, mis soodustab eesmärgi saavutamist. Sobimatu on abinõu, mis ühelgi juhul ei soodusta eesmärgi saavutamist;
 - b) Abinõu vajalikkus. Abinõu on vajalik, kui eesmärki ei ole võimalik saavutada mõne teise, kuid isikut vähem koormava abinõuga, mis on vähemalt sama efektiivne kui esimene;
 - c) Abinõu mõõdukus (proportsionaalsus kitsamas tähenduses). Mõõdukuse üle otsustamiseks tuleb kaaluda ühelt poolt põhiõigusse sekkumise ulatust ja intensiivsust, teiselt poolt aga eesmärgi tähtsust.

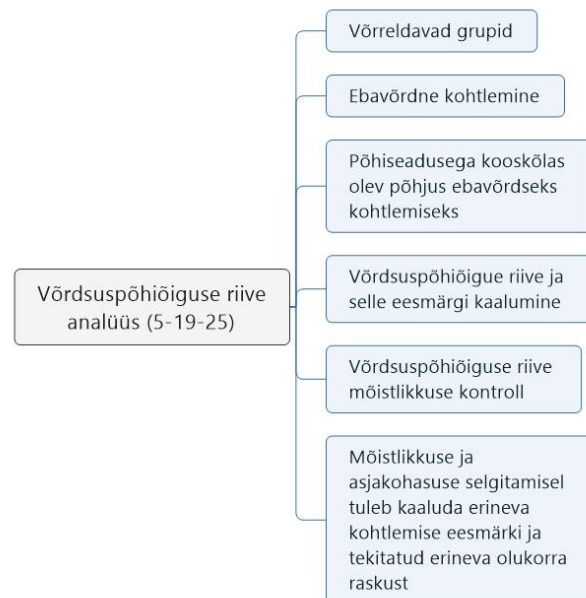

Joonis 7. Võrduspõhiõiguse riive hindamise skeem

Oma hilisemas praktikas on Riigikohus pakkunud välja järgmise mudeli (5-19-25, punktid 63-68):

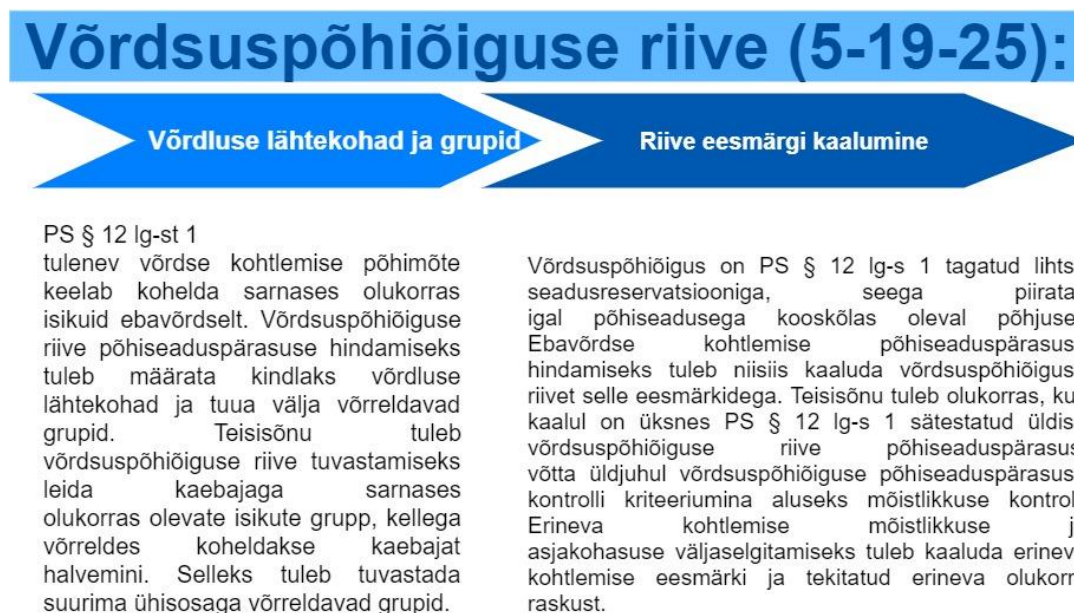
- 1) PS § 12 lõikes 1 tagatud võrdsuspõhiõigus keelab kohelda sarnases olukorras isikuid ebavõrdselt. Võrdsuspõhiõiguse riive põhiseaduspärasuse hindamiseks määrab üldkogu kindlaks võrdluse lähtekohad ja toob välja võrreldavad grupid (3-3-1-86-15, p 47; 5-19-25, punkt 63);
- 2) Võrdsuspõhiõiguse riive tuvastamiseks tuleb leida kaebajaga sarnases olukorras olevate isikute grupp, kellega võrreldes kaebajat koheldakse halvemini (3-3-1-51-13, p 69; 5-19-25, punkt 63);
- 3) kui võrreldavaid gruppe koheldakse erinevalt, siis peab see olema põhiseaduslikult õigustatud. Võrdsuspõhiõigus on PS § 12 lg-s 1 tagatud lihtsa seadusreservatsiooniga, seega piiratud igal põhiseadusega kooskõlas oleval põhjusel (5-19-25, punkt 68);
- 4) Praktika analüüsimise järel on üldkogu seisukohal, et vahetegu PS § 12 lõike 1 esimese ja teise lause diskrimineerimisaluste ning riive legitiimsete eesmärkide vahel ei ole põhjendatud. PS § 12 lõikes 1 sisaldub võrdsuspõhiõigus, mis on ühtne kõikide ebavõrdse kohtlemise aluste suhtes (vrd PS §-dega 26, 31 ja 34). See tagab tervikliku lähenemise võrdsuspõhiõigusele. PS § 12 lõike 1 võrdsuspõhiõigus on piiratud igal põhiseadusega kooskõlas oleval põhjusel. Tegu on lihtsa seadusereservatsiooniga põhiõigusega (3-4-1-12-10, punkt 31).
- 5) Ebavõrdse kohtlemise põhiseaduspärasuse hindamiseks kaalub üldkogu võrdsuspõhiõiguse riivet selle eesmärkidega (3-3-1-86-15, p 53);
- 6) Võrdsuspõhiõiguse riive põhjus peab olema mõistlik ja asjakohane. Mõistlik ja asjakohane on põhjus juhul, kui see on mõõdukas. Ebavõrdse kohtlemise mõõdukuse väljaselgitamiseks tuleb kaaluda ebavõrdse kohtlemise eesmärki ja tekitatud ebavõrdse olukorra raskust (3-4-1-8-08, punkt 32; 5-19-25, punkt 68);

- 7) Mida erinevamad on võrreldavad grupid sisuliselt, seda erinevamalt võib seadusandja neid kohelda (3-4-1-52-13, punkt 47; 5-19-25, punkt 68).

Joonis 8. Võrdsuspõhiõiguse riive analüüs

Võrdsuspõhiõiguse mudel on visualiseeritud järgmiselt:

Joonis 9. Võrdsuspõhiõiguse riive

2.4 Võrdsuspõhiõiguse riive traditsioonilise rannakalanduse edendamise eesmärgil

Sõltumata sellest, millisest mudelist lähtuda põhiõiguste piiramisel, peab Lahemaa rannakalanduse edendamisega seonduv võrdsuspõhiõiguse analüüs võtma arvesse järgmist:

- 1) Seonduvad isikud: Lahemaa rannakülades elavad potentsiaalsed kalurid ja kõik isikud, kes on huvitatud kalastamisest Lahemaal. Nimetatud grupid ei lange kokku, kuid on võrreldavad;
- 2) Isikute gruppide erinev kohtlemine: Lahemaa rannakülade kalurid tohivad kala püüda Lahemaal (kasutades traditsioonilisi püügimeetodeid), kuid teised potentsiaalsed kalurid ei tohi. Seega saab asuda seisukohale, et isikute gruppe koheldakse erinevalt;
- 3) Ebavõrdse kohtlemise legitiimne eesmärk ja põhjused.

Erineva kohtlemise kõige üldisemaks eesmärgiks on Põhiseaduse preambulist tulenev kohustus tagada Eesti kultuuri säilimine läbi aegade. Nimetatud eesmärki viiakse ellu tuginedes looduskaitse seadusele ja Lahemaa kaitse-eeskirjale. Siinkohal on olulised ka konkreetsed Lahemaa rannakalanduse kultuuripärandi väärtused.

Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskirja kohaselt on Lahemaa rahvusparki kaitse-eesmärk kaitsta Põhja-Eestile iseloomulikku loodust ja kultuuripärandit, sealhulgas traditsioonilist rannakalandust (§ 1 (1) punkt 1). Traditsioonilise rannakalanduse säilimine eeldab ka reaalselt kalapüügiõiguse andmist kohalikele kalameestele eeldusel, et kasutatakse traditsioonilisi kalapüügimeetodeid.

Lahemaa rannakaluritele kalastusõiguse tagamine soodustab rannakalanduse traditsiooni elluärkamist ja säilimist Lahemaal. Lahemaa rannakalandust ei ole võimalik säilitada, kui kohalikele kalameestele ei tagata kalastusõigust. Praegu kalapüügiseaduse alusel eksisteeriv süsteem seda ei taga. Sellest annavad tunnistust olukorra kaardistused Lahemaa rahvusparki koostöökogus, elavate külamaastike töögrupis ja rannakalandussektis. Ühelt poolt piiratakse kalapüüki traditsiooniliste kalapüügi meetoditega ning teiselt poolt piiratakse subjektide ringi (õigustatud on üksnes Lahemaa rannakülade elanikud). Samas ei ole tegemist liiga intensiivse piiranguga. Nimelt, tulenevalt looduskaitseseadusest on kalapüük Lahemaa rahvusparkis keelatud, kui kaitse eeskirjas ei nähta ette teisiti (§ 30 (4) punkt 5; § 31 (2) punkt 9). Sisuliselt tähendab see seda, et traditsioonilise rannakalandusega seonduv regulatsioon

(kohalikel rannakaluritel lubatakse traditsioonilist vahenditega püüda) on piirangu leevendus. See muidugi ei tähenda, et üldise kalapüügikeelu leevenduse loomisel ei peaks järgima võrdse kohtlemise põhimõtet.

Põhiõiguste piiramine kultuuripärandi kaitsel ei ole midagi uut. Näiteks on kohtud pidanud kaaluma omandiõiguse piiramist kultuuripärandi kaitse eesmärgil. Tartu Halduskohus on seejuures toonud välja järgneva:

“Muuhulgas võib omandi vaba kasutamine olla kitsendatud looduskaitsealistel eesmärkidel (eelkõige kohustades kasutama vara ainult teatud moel või hoiduma vara teatud moel kasutamisest). [...]

LKS § 4 lg 2 sätestab, et kaitseala on inimtegevusest puutumatuna hoitav või erinõuete kohaselt kasutatav ala, kus säilitatakse, kaitstakse, taastatakse, uuritakse või tutvustatakse loodust. Kaitsealaks on LKS § 4 lg 2 p 1 kohaselt ka rahvuspargid. LKS § 26 lg 1 sätestab, et rahvuspark on kaitseala looduse, maastike, kultuuripärandi ning tasakaalustatud keskkonnakasutuse säilitamiseks, kaitsmiseks, taastamiseks, uurimiseks ja tutvustamiseks. Rahvuspargis võimalikud vööndid on loodusreservaat, sihtkaitsevöönd ja piiranguvöönd (LKS § 26 lg 3). Piiranguvöönd on kaitseala maa- või veeala, kus majandustegevus on lubatud, arvestades LKS-ga sätestatud kitsendusi (LKS § 31 lg 1). LKS § 31 lg 2 sätestab tegevused, mis piiranguvööndis on keelatud, kui kaitse-eeskirjaga ei sätestata teisiti. Muuhulgas on LKS § 31 lg 2 p 8 alusel keelatud ka ehitise, kaasa arvatud ajutise ehitise, püstitamine ning rahvuspargis ehitise väliskonstruktsioonide muutmine. Eeltoodut arvestades tulenevad kitsendused tegevuseks kaitsealal seadusest. Looduskaitseseadus sätestab üldprintsibiina piiranguvööndis ehitamise keelu. LKS annab volituse Vabariigi Valitsusele kehtestada LKS üldreeglist erandeid sh ehitamiseks, kaitse-eeskirjaga. Kaitse-eeskirjaga antud erandid on soodsamad kui LKS sätestatud piirangud. Vähem intensiivseid põhiõiguste piiranguid võib täitevvõim kehtestada täpse, selge ja piirangu intensiivsusega vastavuses oleva volitusnormi alusel ka määrusega (Riigikohtu üldkogu 16. märtsi 2010. a otsus kohtuasjas nr 3-4-1-8-09, p 160). Kohaldatavad normid ei ole põhiseadusega vastuolus“ (3-14-51387, punktid 14-15). Tartu Ringkonnakohus jättis nimetatud lahendi muutmata (3-14-51387).

Tsiteeritud kohtulahend kaalub küll põhiseadusliku omandiõiguse riivet, kuid sellest joonistud välja väga oluline seisukoht. Nimelt on kohus seisukohal, et kultuuripärandi kaitse eesmärgil on omandiõigus piiratav.

Asjakohaseid erineva kohtlemise näiteid on ka kalapüügiõiguse valdkonnast. Kehtiv kalapüügiseaduses endas antakse väikesaarte püsielanikele eelisõigusi seoses kalapüügiga. Kui vaadata ajaloos tagasi, siis Ülemnõukogu poolt 21.11.1991 vastu võetud Eesti Vabariigi kalapüügiseadus sisaldas spetsiifilist regulatsiooni seoses rannaküla elanikega. Nimetatud seaduse kohaselt *“[r]annakülas ja veekogude ääres alaliselt elavatel füüsilistel isikutel või nende organisatsioonidel on kalapüügi- ja veetaimede kogumise eelisõigus”* (§ 13 (1)).

Lahemaa rannakaluritele kalapüügi eelisõiguse andmist toetavad ka Eesti poolt võetud rahvusvahelised kohustused.

Bioloogilise mitmekesisuse konventsioon sisaldab järgmist antud kontekstis asjakohast regulatsiooni:

- 1) *Igal osapoolel tuleb enda võimaluste piires ja talle sobival viisil kaitsta ja soodustada bioloogiliste ressursside tavapärasest kasutamist kooskõlas traditsioonilise kultuuritaustaga, mis sobib kokku nimetatud ressursside kaitse ja säästva kasutamise nõuetega* (Art. 10 (c));
- 2) *Igal osapoolel tuleb enda võimaluste piires ja talle sobival viisil siseriikliku seadusandluse alusel respektierida, hoida ja säilitada traditsioonilisi eluviise kehastavate kohalike põliskogukondade teadmisi, uuendusi ja tavasid, mis puudutavad bioloogilise mitmekesisuse kaitset ja säästvat kasutamist; aidata selliste teadmiste, uuenduste ja tavade kandjate heakskiidul ja osalemisel kaasa nende laiemale rakendamisele ning ergutada sellest saadavate tulude õiglast jaotamist* (Art. 8 (j)).

Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni kohaselt *“Vaimse kultuuripärandi kaitsemeetmete alusel seab iga konventsiooniosaline eesmärgiks tagada võimalikult laiaulatuslikku selliste kogukondade, rühmade ja vajaduse korral üksikisikute osalust, kes loovad, säilitavad ja annavad sellist pärandit edasi, ning kaasata neid aktiivselt pärandi korraldusse”* (Art. 15). Nimetatud konventsioon on asjakohane just seetõttu, et rannakalandusega seonduva vaimse pärandi säilitamine eeldab, et säilitatakse ka tegelikku rannakalandust, mitte ei koguta üksnes selle kohta käivaid pärimusi.

2.5 Õiguspärase ootuse põhimõte

Traditsioonilise rannakalanduse regulatsiooni muutmine kultuuripärandi kaitse eesmärgil selliselt, et kalastusõigus oleks üksnes kohalikel kalameestel, tõstatab küsimuse muudatuse kooskõlast õiguskindluse ja õiguspärase ootuse põhimõttega, sest varasem regulatsioon, mis lubab ka teistel Lahemaal kala püüda, tuleb muuta.

Teaduskirjanduses on õiguspärane ootus (*legitimate expectation*) määratletud kui põhimõte, mille kohaselt peab igaüks saama kujundada oma käitumist lootuses, et talle kehtiva õigusega ettenähtu jääb püsima. Reeglina on see tõusetunud, kui riik on õiguse adressaatidele andnud mingi lubaduse seoses varalise seisundiga kõige laiemas tähenduses ning hiljem seda muutnud isikule ebasoodsamas suunas. Õiguspärane ootus on teatud mõttes lepinguõigusliku põhimõtte *pacta sunt servanda*¹² põhiseaduslikuks analoogiks (Pikamäe 2019: 698-699, 703).

Põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium on õiguspärase ootuse põhimõtet selgitanud järgmiselt:

- 1) “Põhiseaduse §-st 10 tuleneb õigusriigi põhimõte, mis hõlmab õiguskindluse põhimõtte. Õiguskindluse põhimõte hõlmab omakorda õiguspärase ootuse ja *vacatio legis*’e¹³ põhimõtte“ (3-4-1-24-11, punkt 48);
- 2) “Õiguskindluse printsiip tuleneb Põhiseaduse §-st 10, mille järgi ei välista Põhiseaduse II peatükis loetletud õigused muid Põhiseaduse mõttest tulenevaid õigusi, mis vastavad inimväärikuse ning sotsiaalse ja demokraatliku õigusriigi põhimõtetele. Kõige üldisemalt peab see printsiip looma kindluse kehtiva õigusliku olukorra suhtes. Õiguskindlus¹⁴ tähendab nii selgust kehtivate õigusnormide sisu osas (õigusselguse põhimõte) kui ka kindlust kehtestatud normide püsijäämise suhtes (õiguspärase ootuse põhimõte)“ (3-4-1-20-04, punkt 12).

¹² Lepingut tuleb täita.

¹³ Samas lahendis selgitas Riigikohus: “*Vacatio legis*’e põhimõtte kohaselt tuleb uute regulatsioonide jõustumiseks ette näha mõistlik aeg, mille jooksul saaksid adressaadid uute normidega tutvuda ning oma tegevuse vastavalt ümber korraldada” (3-4-1-24-11, punkt 66).

¹⁴ Põhiseaduse kommentaaride kohaselt on õiguskindlus õigusriigi põhimõtte alapõhimõte. Seda on selgitatud järgmiselt: “Õigusriik kui aluspõhimõte on keeruka struktuuriga. Selle oluliseks sisuks on:

1) riigivõimu piiramine individuaalse vabadusega ja sellest tulenev proportsionaalsuse põhimõte,

2) võimude lahusus,

3) õiguskindlus,

4) halduse seaduslikkus ning

5) sõltumatute kohtute poolt tagatav õiguskaitse”. (Ernits 2017: § 10).

Seoses kalapüügiga näeb looduskaitseseadus (LS) ette järgise regulatsiooni:

- 1) Looduskaitseseadus § 30 (4) punkt 5: Kaitstava loodusobjekti säilitamiseks vajalike tegevustena või tegevustena, mis seda objekti ei kahjusta, võib sihtkaitsevööndis kaitse-eeskirjaga lubada kalapüüki;
- 2) Looduskaitseseadus § 31 (2) punkt 9: Kui kaitse-eeskirjaga ei sätestata teisiti, on piiranguvööndis keelatud jahipidamine ja kalapüük.

Lahemaa rahvuspargi kaitse-eeskiri (Lahemaa eeskiri) lubab kalapüügi kaitsealal (§ 6 (5)). Traditsioonilise rannakalanduse edendamise eesmärgil tuleb regulatsiooni muuta selliselt, et üksnes Lahemaa rannakülade püsielanikul on õigus püüda Lahemaal kala. See tähendab, et n.ö üldine kalapüügiõigus tuleb tühistada. Siit tekib küsimus õiguslikust ootusest seoses praeguse regulatsiooni püsijäämisega. Täiendava nüansina tuleb arvestada ka seda, et praeguse regulatsiooni kehtestamisel arvestati plaaniga seda muuta ning see ei ole n.ö kivisse raiutud, vaid kavas on valdkonnaga tegeleda. Nii toob Lahemaa rahvuspargi kaitsekorralduskava välja, et *“[ü]ks olulisemaid ülesandeid kaitsekorraldusperioodil on Lahemaa traditsioonilise rannakalanduse [...] programmi ja tegevuskava väljatöötamine (2016. a) ja rakendamine Lahemaa rahvuspargi koostöökogu kultuuripärandi ja rannakalanduse sektiooni koostöös. Samuti on oluline koostöö lautrikohtade kaardistamisel”* (lk. 267).

Olukord ei ole unikaalne, sest õiguskorra juurde käib selle pidev muutmine. Näiteks on Riigikohus andnud seoses õigusaktide muutmisega järgmise selgituse (3-4-1-34-14, punkt 46): *“Riigi tasandil peab olema tagatud piisav paindlikkus õigusliku raamistiku muutmiseks, et see vastaks riigi igakülgeks arenguks vajalikele tingimustele”*.

Õiguspärase ootuse põhimõtte rakendamine on erinev tähtajatute ja tähtajaliste regulatsioonide puhul. Juba varases praktikas on Riigikohus rõhutanud tähtaegsete regulatsioonide püsijäämise olulisust: *“Põhiseaduse mõtte kohaselt on Eestis õiguse üldpõhimõtteks õiguspärase ootuse printsiip. Selle printsiibi kohaselt on igaühel õigus tegutseda mõistlikus ootuses, et rakendatav seadus jääb kehtima. Igaüks peab saama temale seadusega antud õigusi ja vabadusi kasutada vähemalt seaduses sätestatud tähtaja jooksul (autorite rõhuasetus). Seaduses tehtav muudatus ei tohi olla õiguse subjektide suhtes sõnamurdlik”* (III-4/A-5/94). Sama liini on jätkanud Riigikohus ka oma hilisemates lahendites: *“Õiguspärase ootuse põhimõtet piirab demokraatia põhimõte. Otseselt või kaudselt rahva mandaadile tuginevad*

poliitilised organid on põhimõtteliselt õigustatud oma varasemaid valikuid ajakohastama, kui sellega ei kahjustata ülemäära kehtivat regulatsiooni usaldanud isikuid. Seejuures saab õiguspärane ootus tekkida nii tähtajalise kui ka tähtajatu regulatsiooni puhul. Tähtajalist ja tähtajatut regulatsiooni tuleb õiguspärase ootuse riive mõõdukuse hindamisel siiski käsitada erinevalt. Tähtajaliselt antud õiguste ja piiratud kohustuste puhul on isikute õiguspärane ootus enam kaitstud kui tähtajatu regulatsiooni puhul (autorite rõhuasetus). Tähtajalise regulatsiooni muutmiseks isikule ebasoodsas suunas peavad olema kaalukamad eesmärgid kui tähtajatu regulatsiooni muutmiseks“ (3-4-1-27-13, punkt 69).

Õiguspärase ootuse põhimõtte olemus on asjakohaselt võetud kokku järgmiselt: “demokraatia põhimõttega võrreldes on õiguspärase ootuse põhimõte oluliselt nõrgem printsiip. Ei ole ilmselt kahtlust, et demokraatliku vabariigi alusdokumendina tunnustab põhiseadus valimistel enamuse saanud jõudude õigust kehtivat õigust muuta, seda vajadusel ka ulatuslikumalt“ (Pikamäe 2019: 710).

Praegu kehtiv kalapüüki puudutav regulatsioon on tähtajatu, mis tähendab, et Põhiseadusega kooskõlas olevate eesmärkidel (Põhiseaduse preambulast tulenev Eesti kultuuri säilitamine) on regulatsiooni muutmine lubatud. Uuele regulatsioonile saab kehtestada ka sobiva üleminekuaja (*vacatio legis*) selliselt, et juba väljastatud kalapüügilubade alusel saaks kala püüda eelneva regulatsiooni kohaselt.

2.6 Rannakalanduse regulatsiooni liik ja tasand

Võimalik variant traditsioonilise rannakalandusega seonduva looduskasutuse regulatsiooni kehtestamiseks oleks Lahemaa RP kaitse-eeskiri. Selle vastu räägivad järgmised argumendid:

- 1) Lahemaa kaitse-eeskirja seletuskiri toob välja:
 - a) Looduskaitseseadus ei võimalda kaitse-eeskirjaga reguleerida kalapüügiloo andmise reguleerimist, seda reguleerib kalapüügiseadus (lk. 139).
 - b) Kalapüügiseadus kehtib kogu Eesti Vabariigi majandusvööndis ühtlaselt. Looduskaitseseadus ei anna kaitse-eeskirjas võimalusi erisuste sätestamiseks (lk. 148).
- 2) Kalapüügiseaduse kohaselt:
 - a) Käesolev seadus kehtib Eesti Vabariigi territooriumil ja majandusvööndis majandusvööndi seadusest ja Euroopa Liidu (EL) õigusaktidest tulenevate erisustega (§ 2 (1));
 - b) Väikesaarte püsielanike erandid on kalapüügiseaduses.
- 3) Looduskaitseseadus:
 - a) Kaitstava loodusobjekti säilitamiseks vajalike tegevustena või tegevustena, mis seda objekti ei kahjusta, võib sihtkaitsevööndis kaitse-eeskirjaga lubada kalapüüki (§ 30 (4) punkt 5);
 - b) Kui kaitse-eeskirjaga ei sätestata teisiti, on piiranguvööndis keelatud jahipidamine ja kalapüük (§ 31 (2) punkt 9);

Tõusetuvad küsimused:

- a) Kas Lahemaa kaitse-eeskiri peaks siis ette nägema kogu kalapüügilubadega seonduva või see ikkagi tuleks integreerida kehtiva kalapüügiseadusega;
- b) Kas looduskaitseseaduses olevad sätted on piisavad õiguslikuks aluseks täpsemate tingimistude kehtestamiseks seoses traditsioonilise rannakalandusega?

Kui tuua paralleel ehitustegevusega, siis näeb looduskaitseseadus ette konkreetse regulatsiooni.

Looduskaitseseadus § 14. Üldised kitsendused

(1) Kaitsealal, hoiualal, püsielupaigas ja kaitstava looduse üksikobjekti kaitsevööndis ei või ilma kaitstava loodusobjekti valitseja nõusolekuta:

5) kehtestada detailplaneeringut ja üldplaneeringut;

6) lubada ehitada ehitusteatise kohustusega või ehitusloakohustuslikku ehitist, sealhulgas lubada püstitada või laiendada lautrit või paadisilda;

7) anda projekteerimistingimusi;

8) anda ehitusluba.

Kalapüük ei ole sellise täpsusega reguleeritud.

Argument regulatsiooni toetuseks Lahemaa kaitse-eeskirjas tuleneb asjaolust, et Matsalu rahvusparki kaitse-eeskirja seda teeb (punktid 19, 49).

Käesoleval hetkel on käimas Matsalu rahvusparki kaitse-eeskirja muutmine.¹⁵ Matsalu rahvusparki kaitse-eeskirja eelnõu näeb seoses kalapüügiga ette järgmise regulatsiooni (§ 5. Lubatud tegevused):

“(5) Kaitsealal on lubatud kalapüük arvestades järgmiste erisustega:

1) harrastuslik kalapüük, välja arvatud püük nakkevõrguga, on lubatud piiranguvööndis ning Jõgede, Saarte, Salmi ja Välislahe sihtkaitsevööndis;

2) kutseline kalapüük on lubatud piiranguvööndis ning Saarte, Salmi ja Välislahe sihtkaitsevööndis;

3) kutseline kalapüük on lubatud Sibula sonni sihtkaitsevööndis nakkevõrgu ja ääremõrraga, kusjuures kalapüük on lubatud vaid isikutel, kes kasutavad traditsioonilist madalapõhjalist puupaati ja traditsioonilisi ääremõrdasid, mille suu kõrgus ei ületa 1 meetrit.”

Eeskirja eelnõu näeb ette piirangud kalapüügile, kuid ei anna *expressis verbis* kohalikele eelispüügiõigust.

¹⁵ Vt. Keskkonnaamet. Matsalu rahvusparki kaitse-eeskirja muutmine. Arvutivõrgus: <https://www.keskkonnaamet.ee/et/matsalu-rahvusparki-kaitse-eeskirja-muutmine> (3.3.2020).

Kokkuvõtteks võib asuda seiskohale, et sisulist vahet lõppastmes ei ole, kas kalapüügi eelisõigus kohalikele nähakse ette kaitse eeskirjas või kalapüügiseaduses. Mõlemi puhul tuleb lahendada sarnased õiguslikud probleemid. Eeskirjaga reguleerimisel tõusetud täiendavalt küsimus, kas seaduses olevad volitusniormid lubavad antud teemat ikkagi eeskirjaga reguleerida.

2.7 Traditsioonilise rannakalandusega seonduva materiaalse pärandi regulatiivne raamistik (Ave Paulus, Aleksei Kelli)

2.7.1 Paadid

Traditsioonilise rannakalanduse kaitsel on kesksel kohal kalapüük ning üksnes kalapüügipärimuste üleskirjutamine ja tutvustamine selle säilimist ei taga. Sarnane olukord on ka puupaaditraditsiooni säilitamisega. Õiguslikult peavad olema loodud tingimused puupaatide ehitamiseks ja kasutamiseks. Oluline on, et traditsioonilistele puupaatidele ei rakenduks sama karmid tehnilised nõuded nagu on kehtestatud kaasaegsetele paatidele.

Puupaadiehituse ja kasutuse seisukohalt on oluline meresõiduohutuse seadus (MSOS), mis reguleerib *“laevade ja väikelaevade ning muude veesõidukite meresõiduohutust ja laevatatavatel sisevetel sõidu ohutust ning laevade turvalisust ja laevaliikluse ohutuse tagamist veeteedel”* (§ 1 (1)).

Oluline regulatsioon ajalooliste puupaatide puhul meresõiduohutuse seaduses on § 13 (1), mille kohaselt *“Ajaloolise laeva tehnilisel ülevaatusel võib Veeteede Amet teha mööndusi, kui on tagatud laeva ohutus”*. Ajalooline laev on määratletud kui *“laev, mille vanus ületab reisilaeval 35 aastat ja muul laeval 40 aastat ning millel ei ole tehtud olulisi ümberehitusi ja millel valdavalt on säilitatud ehitusaegsed materjalid, või sellise laeva või laevatüübi koopia, mille ehitamisel on kasutatud originaaliga sarnaseid ehitusmaterjale”* (§ 2 punkt 25). Oluline on ka säte, mille kohaselt väikelaevana ei käsitata *“primitiivse konstruktsiooniga veesõidukit (näiteks ruhi, ruup, süst, kanuu, vesijalgratas ja muu selline) ning erikonstruktsiooniga veesõidukit”* (MSOS § 2 punkt 3).

Valdkondlikus uuringus (Paulus jt 2019) on autorid leidnud, et seaduse sõnastus *“laeva või laevatüübi koopia”* (MSOS § 2 punkt 25) ei ole kõige õnnestunud, sest laeva autentse detailitäpse koopia valmistamine on reaalses praktikas marginaalne nähtus. Puupaadi kultuuritraditsiooni seisukohalt oleks asjakohasem kasutada sõnastust *„paat ja laev kui käsitööline looming teatud kultuuritraditsioonis teatud traditsioonilise tüübi näitena”*. Puupaadi- ja puulaevaehitus opereerib traditsiooniliste paadi- ja laevatüüpide, analoogiate ning unikaalse loominguga. Just puulaevade ja puupaatide käsitööline aspekt võimaldabki unikaalset loomingut traditsiooni raames (Paulus jt. 2019: 77).

2.7.2 Lautrid ja paadikuurid

Paadikuurid, sadamad, lautrikohad, muulid jm traditsioonilise rannakalandusega seonduv rannaaladel ning meres paiknev materiaalne pärand on seotud vastavate regulatsioonidega veeseaduses, looduskaitseaduses ning Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskirjas. Veeseaduses on veekaitse eesmärgil sätestatud ranna ja kalda veekaitsevöönd. Läänemere veekaitsevöönd on 20 m (§ 118 (2) p 1). Veekaitsevööndis on keelatud ehitamine, välja arvatud juhul, kui see on kooskõlas käesoleva seaduse § 118 lõikes 1 nimetatud eesmärgiga ning looduskaitseaduses sätestatud ranna- ja kaldakaitse eesmärkidega (§ 119 p 5).

Looduskaitseaduse ranna- ja kalda kaitse-eesmärgid ja kitsendused on sätestatud peatükis 6. LKS § 38 lõige (7) sätestab, et ehitamisele kaitsealal kohaldatakse selles peatükis sätestatud, kui kaitse-eeskirjaga ei ole sätestatud teisiti. Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskirjaga on sätestatud täpsustavad eesmärgid, kitsendused ja leevendused. Looduskaitseaduse kohaselt ei või kaitsealal, hoiualal, püsielupaigas ja kaitstava looduse üksikobjekti kaitsevööndis ilma kaitstava loodusobjekti valitseja nõusolekuta lubada püstitada või laiendada lautrit või paadisilda (LKS § 14 (1) punkt 6). Kaitseala valitseja lähtub juhtudel, mis on täpsustatud kaitse-eeskirjas, viimasest. Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskirjas on täpsustatud kaitseala kaitse-eesmärgid, ranna ja kalda kaitse-eesmärgid (sh traditsioonilise rannakalanduse ja kultuuripärandi kaitse), ulatus, tingimused ehitamisele (sh rekonstrueerimine, lammutamine, uue püstitamine).

Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskiri sisaldab järgneva rannal ja kaldal (sh veekaitsevööndis ja ehituskeeluvööndis ehitusega seonduva) regulatsiooni:

- 1) Kaitseala valitseja nõusolekuta on kaitsealal keelatud anda nõusolekut väikeehitise, sealhulgas lautri või paadisilla ehitamiseks (§ 7 punkt 4);

- 2) Kaitseala valitseja nõusolekuta on kaitsealal keelatud kehtestada detailplaneeringut ja üldplaneeringut (§ 7 punkt 3);
- 3) Kaitseala valitseja nõusolekuta on kaitsealal keelatud anda projekteerimistingimusi (§ 7 punkt 5);
- 4) Kaitseala valitseja nõusolekuta on kaitsealal keelatud anda ehitusluba (§ 7 punkt 6);
- 5) Kaitseala valitseja nõusolekul on piiranguvööndis lubatud rannajoone muutmine sadamate ja lautrikohtade ning ranna kindlustusrajatiste ehitamisel (§ 19 (2) punkt 3);
- 6) Piiranguvööndis on kaitseala valitseja nõusolekul lubatud mere piiranguvööndis sadamarajatise, lautri, paadisilla ja veeliiklusrajatise püstitamine (§ 23 (2) punkt 5);
- 7) Ranna ja kalda ehituskeeluvööndi ehituskeeld ei laiene lautrile ja paadisillale (§ 23 (4) punkt 10);
- 8) Ranna ja kalda ehituskeeluvööndi ehituskeeld ei laiene võrgu- ja paadikuuri kasutusotstarbega väikeehitisele (§ 23 (4) punkt 9).¹⁶
- 9) Ranna ja kalda ehituskeeluvööndi ehituskeeld ei laiene kehtestatud detailplaneeringuga või kehtestatud üldplaneeringuga kavandatud sadamaehitisele ja veeliiklusrajatisele (§ 23 (5) punkt 2);
- 10) Ranna ja kalda ehituskeeluvööndi ehituskeeld ei laiene kehtestatud detailplaneeringuga või kehtestatud üldplaneeringuga kavandatud kalakasvatusehitisele (§ 23 (5) punkt 5);
- 11) Kaitseala valitsejal on lähtuvalt kaitseala kaitse-eesmärgist õigus seada tingimusi, sealhulgas tingimusi ehitiste paiknemise, välisviimistluse, arhitektuurilahenduse, mahu, mõõtmete ja katusekalde kohta (§ 23 (3)).

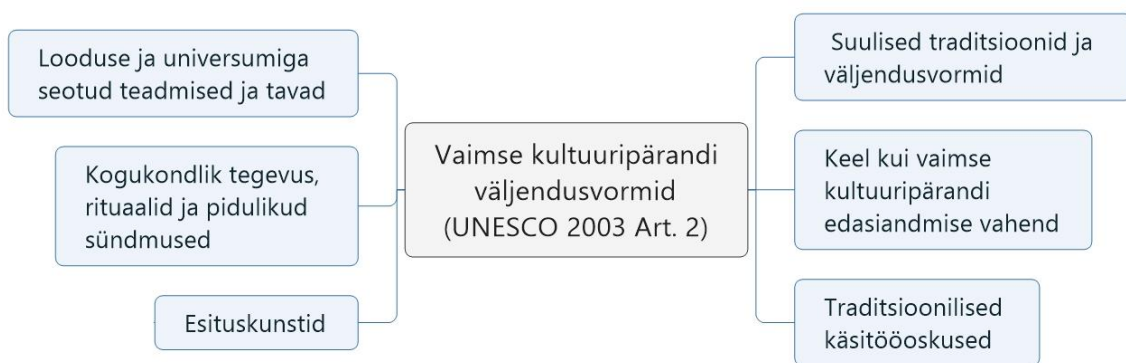
Lahemaa rahvuspargis võib ranna ja kalda ehituskeeluvööndis, sealhulgas veekaitsevööndis ja mere piiranguvööndis kaitseala valitseja kaitse-eesmärkidest lähtuvalt teatud tingimustel ehitada.

¹⁶ Lahemaa rahvuspargi kaitse-eeskiri eelnõu seletuskirja kohaselt on võrgu- ja paadikuur väikeehitis, mille ehitusalune pind on kuni 60 m² ja kõrgus kuni 5 m (lk. 123-124).

2.8 Traditsioonilise rannakalandusega seonduva vaimse pärandi regulatiivne raamistik (Aleksi Kelli, Ave Paulus)

Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni (UNESCO 2003) kohaselt on vaimne kultuuripärand *“tavad, esitus- ja väljendusvormid, teadmised, oskused ja nendega seotud tööriistad, esemed, artefaktid ja kultuuriruumid, mida kogukonnad, rühmad ja mõnel juhul üksikisikud tunnustavad oma kultuuripärandi osana”* (Art. 2 (1)).¹⁷

Alljärgnev skeem võtab kokku kultuuripärandi väljendusvormid:

Joonis 10. Kultuuripärandi väljendusvormid

Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon näeb vaimse kultuuripärandi kaitset läbi järgmiste meetmete: *“meetmed, mis on ette nähtud vaimse kultuuripärandi elujõulisuse tagamiseks, sealhulgas sellise pärandi eri aspektide identifitseerimiseks, dokumenteerimiseks, uurimiseks, säilitamiseks, kaitseks, edendamiseks, esiletõstmiseks, edasiandmiseks (eelkõige ametliku ja vabahariduse kaudu) ning taaselustamiseks”* (Art. 2 (3)). Muinsuskaitseseadus lähtub sarnasest lähenemisest sätestades, et *“[v]aimse kultuuripärandi kaitse tähendab tingimuste loomist vaimse kultuuripärandi elujõulisuse tagamiseks. See hõlmab muu hulgas vaimse kultuuripärandi väljaselgitamist, uurimist, dokumenteerimist ja populariseerimist”* (§ 5 (2)). Kultuuripärandiõigusest tulenevad võimalikud meetmed (identifitseerimine, populariseerimine, jne) ei erine traditsioonilise rannakalanduse puhul teistest vaimse pärandi valdkondadest.

¹⁷ Muinsuskaitseseadus lähtub sarnasest lähenemisest. Selle kohaselt on vaimne kultuuripärand *“põlvest põlve edasi antavad tavad, esitus- ja väljendusvormid, teadmised, oskused ning nendega seotud tööriistad, esemed, artefaktid ja kultuuriruumid, mida kogukonnad, rühmad ja mõnel juhul üksikisikud tunnustavad oma kultuuripärandi osana ning hoiavad elavas ja loovas kasutuses”* (§ 5 (1)).

Vaimse kultuuripärandi ja intellektuaalse omandi (IO) omavaheline suhe on keerukas. Samas võib intellektuaalne omand olla oluliseks instrumendiks vaimse kultuuripärandi kaitsmisel. Ülemaailmne Intellektuaalse Omandi Organisatsioon (WIPO) on traditsioonilise teadmise (*traditional knowledge*)¹⁸ kontekstis selgitanud, et traditsiooniline teadus kui selline ei ole intellektuaalse omandina kaitstav. Samas traditsioonilise teadmuse pinnalt loodud innovaatilised lahendused võivad olla kaitstavad patendi, kaubamärgi, geograafilise tähise ja ärisaladusena (WIPO. Traditional Knowledge).

Valdkonna uuringutes on välja toodud, et kaitse andmine mitte üksnes ei välista keelatud tegevust, vaid on ka tunnistuseks kaitstava objekti väärtusest. Teatud kultuuripärandi õiguslikult kaitsmisväärsaks tunnistamine võib julgustada indiviide ja kogukondi seda säilitama kaitstes seeläbi kultuurilist mitmekesisust. Kultuurilise väljenduse (*cultural expression*) väärkasutus kahjustab kogukonda ning selle liikmeid läbi selle, kuidas nad tajuvad kultuuriliste elementide kuuluvust kogukonda. Näiteks traditsiooniliste Saami riietusesemete lubamatu kasutamine rikub kultuurilisi norme ning vähendab või muudab riietusesemete semantilist sisu (Mattila 2018: 27-28).

Intellektuaalne omand on rahvusvahelisel ja Euroopa Liidu (EL) tasandil ulatuslikult harmoniseeritud, mistõttu on Eesti jaoks olulised rahvusvahelised kokkulepped ja Euroopa Liidu õigus ja kohtupraktika.

Ülemaailmse Intellektuaalse Omandi Organisatsiooni asutamise konventsioon määratleb rahvusvahelisel tasemel intellektuaalset omandit järgmiselt: “«intellektuaalne omand» sisaldab õigusi seoses:

- kirjandus- ja kunstiteoste ning teadustöödega,
- esituskunstnike poolt teoste esitamisega, fonogrammidega, raadio- ja televisiooniülekannetega,
- leiutistega kõigis inimtegevuse valdkondades,
- teaduslike avastustega,
- tööstusnäidistega,
- kaubamärkidega, teenindustunnustega, kaubanduslike nimede ja tähistega,
- kaitsega kõlvatu konkurentsi vastu,

¹⁸ WIPO jagab traditsioonilise teadmuse kaheks: 1) **traditsiooniline teadmus üldises tähenduses**, mis hõlmab nii teadmuse sisu ennast kui ka traditsioonilist kultuurilist väljendust (*traditional cultural expression*) nagu näiteks traditsioonilise teadmusega seonduvad märgid ja sümbolid; 2) **traditsiooniline teadmus kitsamas tähenduses**, mis viitab vaimsest tegevusest tekkinud teadmusele nagu oskusteave, praktikad, oskused (WIPO. Traditional Knowledge). Seega on traditsiooniline teadmus teatud kattuvuses vaimse kultuuripärandiga.

ja kõiki teisi õigusi, mis tulenevad intellektuaalsest tegevusest tööstuse, teaduse, kirjanduse ja kunsti alal“ (Art. 2 punkt viii).

Käsitluse selguse huvides võib intellektuaalse omandi jagada kolmeks:

- 1) Autoriõigus;
- 2) Autoriõigusega kaasnevad õigused;
- 3) Tööstusomand.

Järgnevalt käsitletakse vaimset pärandit nimetatud IO instrumentide aspektist.

2.8.1 Pärandi kaitse autoriõiguse ja autoriõigusega kaasnevate õigusetega

Autoriõiguse seaduse kohaselt on selle eesmärgiks muuhulgas “*tagada kultuuri järjepidevus ja kultuurisaavutuste kaitse*“ (§ 1 (1)). Autoriõigus kaitseb teost, mis on autori enda intellektuaalse loomingu tulemus. Teost kaitstakse selle originaalsuse tõttu (AutÕS § 4 (2)). Käesolevas aruandes analüüsitakse vaimset pärandit kaitset autoriõiguse kontekstis lähtudes subjektist ja tähtajast.

Autoriõiguse seaduse kohaselt saab teose autoriks olla füüsiline isik või füüsilised isikud (§ 28 (2)). Traditsioonilise kultuurilise väljenduse (*traditional cultural expressions*) puhul on toodud välja, et selles sisaldub kogukonna kollektiivne originaalsus ja identiteet, mistõttu ei erine see autoriõiguslikult kaitstavast teosest (mõlemas on loomingulisus ja identiteet). Nende loomeprotsessid erinevad selle poolest, et kui teose loob konkreetne indiviid või mitu kindlaksmäärataval ajal, siis traditsiooniline kultuuriline väljendus luuakse pika aja vältel kollektiivselt ning sellel ei ole tingimata lõplikku vormi. Sarnaselt teostele omab ka kultuuriline väljendus ärilist väärtust. See tuleneb kultuurilise väljenduse autentsusest ja unikaalsusest, mida on antud edasi põlvest põlve (Mattila 2018: 31-33).

Vaimse kultuuripärand kui selline ei ole autoriõiguslikult kaitstav, sest selle loojad ei ole üheselt kindlaksmääratavad (loojaks on kogukond). Autoriõigus üheks eesmärgiks on aga individuaalsetele autoritele loominguks soodsate tingimuste loomine. Peamiselt toimib see läbi ainuõiguste andmise. Autoriõiguse kontekstis nähakse kultuuripärandit pigem teadmusena, mida igaüks saab omal äranägemisel kasutada. Nii sätestabki autoriõiguse seadus, et rahvaloominguteosed ei ole kaitstavad (§ 5 punkt 2).

See säte tekitab tegelikult segadust, sest see ei kaitse rahvaloomingut kui sellist. Reeglina jõuab rahvalooming meieni läbi konkreetse indiviidi. Näiteks esitab keegi rahvalaulu või jutustab

pärimuse. Siin ei saa me rääkida rahvaloomingust kui sellisest, vaid rahvaloomingust tuletatud teosest.¹⁹ Autoriõiguse seaduse kohaselt tekib tuletatud teose autoril autoriõigus oma teosele (§ 35 (1)). Seadus täpsustab seejuures, et tuletatud teose autoril tekib autoriõigus oma teosele ka siis, kui ta kasutab rahvaloominguteoseid ja teoseid, mille kaitsetähtaeg on möödunud (AutÕS § 35 (4)). Vaimse kultuuripärandi puhul tähendab see seda, et kui keegi paneb selle kirja, siis tekivad tal ka autoriõigused, mida ta saab omal äranägemisel teostada.

Kui kultuuripärand esitatakse (lauldakse, loetakse ette, tantsitakse jmt.), siis sellest tekivad autoriõigusega kaasnevate õiguste²⁰ hulka kuuluvad esitajaõigused.²¹

Siinkohal väärib väljatoomist ka asjaolu, et autoriks ja esitajaks saavad olla küll füüsilised isikud, kuid autoriõigused ja autoriõigusega kaasnevad õigused võivad kuuluda kogukonnale, mis saab näiteks tegutseda mittetulundusühingu või muus vormis ning selle kaudu ka kogukonna vaimse pärandiga seonduvaid õigusi teostada.

Vaimse pärandi kaitsel muudab kaitse tähtsajalisus autoriõiguse ja autoriõigusega kaasnevad õigused tihti sobimatuks kaitseinstrumendiks. Üldreegli kohaselt kehtib autoriõigus autori kogu eluaja jooksul ja 70 aastat pärast tema surma (AutÕS § 38 (1)). Esitaja õigused kehtivad reeglina 50 aastat teose esmakordsest esitamisest arvates (AutÕS § 74 (1) punkt 1).

Tähtaja probleemile on juhitud tähelepanu ka kultuuripärandi uuringus, mis keskendus Sami rõivastele. Nende tuntud mustrid on olnud samad umbes sada aastat, mistõttu võib eeldada, et nende autoriõiguslik kaitse on lõppenud. Autoriõiguslikult on aga kaitstavad uued ja originaalsed riide mustrid, mis on loodud eelneva pinnalt (Mattila 2018: 39).

Autoriõigusega kaasnevate õiguste valdkond omab vaimse kultuuripärandi kontekstis tähendust ka muus osas, kui esitaja õigused. Nimelt on tekivad autoriõigusega kaasnevad õigused varem avaldamata teose avaldamisest. Autoriõiguse seadus sätestab, et *“[i]sikul, kes pärast autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemist esimesena õiguspäraselt avaldab või suunab üldsusele varem avaldamata teose, on 25 aasta jooksul sellise teose esmakordsest avaldamisest või*

¹⁹ Autoriõiguse seadus määratleb tuletatud teoseid järgmiselt: “tuletatud teosed, see on teose tõlge, algse teose kohandus (adaptsioon), töötlus (arranžeerimine) ja teose muu töötlus” (§ 4 (3) punkt 21).

²⁰ Autoriõiguse seaduse kohaselt tekivad autoriõigusega kaasnevad õigused tema loodud resultaatidele “teose esitajal, fonogrammitootjal, televisiooni- ja raadioteenuse osutajal, filmi esmasalvestuse tootjal, isikul, kes pärast autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemist esimesena õiguspäraselt avaldab või suunab üldsusele varem avaldamata teose, ja isikul, kes annab välja autoriõigusega mittekaitstava teose kirjanduskriitilise või teadusliku väljaande” (§ 62 (1)).

²¹ Autoriõiguse seadus loeb teose esitajaks “näitlejat, lauljat, muusikut, tantsijat, muud isikut või kollektiivi, kes näitleb, laulab, deklameerib, mängib muusikariistal või muul viisil esitab kirjandus-, kunsti- või rahvaloominguteoseid või juhendab teisi isikuid teoste esitamisel, aga samuti isikut, kes esitab estraadi-, tsirkuse-, nukuteatri- jms numbreid” (AutÕS § 64).

üldsusele suunamisest autori varaliste õigustega (§ 13)²² võrdsed õigused sellele teosele“ (AutÕS § 74¹ (1)). Sisuliselt tähendab see, et kui avastatakse varem avaldamata vaimse kultuuri teos ning see siis avaldatakse, siis selle õiguspärasel avaldajal tekivad nimetatud objektile autori varaliste õigustega analoogsed õigused. Varem avaldamata teos võib olla ka mitusada aastat vana.

2.8.2 Vaimse pärandi kaitse tööstusomandiga

Vaimse pärandil tuginevad edasiarendused võivad olla kaitstavad järgmiste tööstusomandi instrumentidega:

- 1) kaubamärk;
- 2) tööstusdisain;
- 3) geograafiline tähis;
- 4) ärisaladus;
- 5) patent.

Kaubamärgi (KM) kaitse ei ole tähtajaline (erinevalt autoriõiguslikust kaitsest) ning tähis, mida soovitakse kaubamärgina kaitsta ei pea olema uudne. Kaubamärgiseaduse kohaselt on saab kaitset nii üldtuntud kaubamärk kui ka registreeritud kaubamärk. Tähisele võib EL kaubamärgimääruse (2017/1001) alusel taotleda kaitset ka EL kaubamärgina, mis kaitstav kogu EL-is.

Kaubamärgiseaduse kohaselt on kaubamärk *“tähis, millega on võimalik eristada ühe isiku kaupa või teenust teise isiku samaliigilisest kaubast või teenusest“* (§ 3). Kaubamärgiseaduse kohaselt *“[k]aubamärgina kaitstavat tähist peab olema võimalik esitada registris viisil, mis võimaldab pädevatel asutustel ja üldsusel teha kindlaks kaubamärgi õiguskaitse selge ja täpse ulatuse“* (§ 6 (1)).

Sisuliselt tähendab see seda, et vaimne kultuur on koondatav teatud tähise alla, siis on kaubamärk sobiv instrument vaimse pärandi kaitseks. Seda on rõhutatud ka valdkonnauuringutes. Näiteks on asutud seiskohale, et traditsioonilisi mustreid on võimalik kaitsta kaubamärgiga. Mustrid, vorm ja disain on välised sümbolid, mis viitavad toote päritolule

²² Autoriõiguse seaduse kohaselt kuuluvad autorile muuhulgas järgmised varalised õigused: õigus teose reprodutseerimisele, õigus teose levitamisele, õigus teose tõlkimisele, õigus teose töötlemisele, õigus teoste kogumikele, õigus avalikule esitamisele, õigus teose eksponeerimisele, õigus teose edastamisele, õigus teose üldsusele kättesaadavaks tegemisele (§ 13).

(Mattila 2018: 40-41). Kaubamärgi kasutamisel vaimse pärandi kaitsel on tõstatatud mitmeid probleeme (Mattila 2018:41):

- 1) suure hulga mustrite ja kujundite kaitsmist, mis on kuluks;
- 2) registreerimisega kaasnev jõustamisvajadus (registreering ei välista loata kasutust), mis vajab turuseiret;
- 3) kaubamärgiportfoolio juhtimise vaja otsustada, kellele KM-id kuuluvad, kes lubab nende kasutust, kes saab tulu ja kellel lubatakse kasutada.

Võimaliku variandina võib kaaluda ka kollektiivkaubamärgi ja sertifitseerimismärgi kasutamist vaimse kultuuripärandi kaitsel. Sellele võimalust on markeeritud ka erialakirjanduses (Burri 2019:19).

Kaubamärgiseadus annab neile järgmised määratlused (§ 61):

- 1) Kollektiivkaubamärk on kaubamärk, mida kirjeldatakse sellisena kaubamärgi taotlemisel ja mis eristab kaubamärgiomanikuks oleva ühenduse liikmete kaupu või teenuseid teiste ettevõtjate kaupadest või teenustest;
- 2) Sertifitseerimismärk on kaubamärk, mida kirjeldatakse sellisena kaubamärgi taotlemisel ja mis võimaldab eristada kaupu või teenuseid, mida märgi omanik on sertifitseerinud seoses materjali, kaupade tootmise või teenuste osutamise viisi, kvaliteedi, täpsuse või muude omadustega, nendest kaupadest või teenustest, mida ei ole sertifitseeritud.

Täiendavalt tuleks juhtida tähelepanu asjaolule, et seadusest tuleb kohustus KM-i kasutada.²³

Kaubamärgi saab tühistada, kui registreeritud kaubamärki ei ole pärast registreeringu tegemist mõjuva põhjuseta viie järjestikuse aasta jooksul tähenduses kasutatud (KaMS § 53 (1) punkt 3).

Vaimse pärandi autentsel kujul ei ole kaitstav tööstusdisainilahendusena (TDL), sest tööstusdisaini kaitse seadusest (TDKS) tuleneb, et tööstusdisain peab olema uudne.²⁴ Lisaks uudsusele peab tööstusdisain olema ka eristatav ning mille järgi on võimalik tööstuslikult või käsitööstuslikult valmistada tooteid (TDKS § 5 (1)). Vaimse pärandi väljenduse edasiarendused võivad olla kaitstavad tööstusdisainilahendustena.

²³ Kaubamärgiseaduse kohaselt “[k]aubamärgiomanik on kohustatud registreeritud kaubamärki tegelikult kasutama registreeringus märgitud kaupade ja teenuste tähistamiseks” (§ 17 (1)).

²⁴ Seadus määratleb uudsuse järgnevalt: “Tööstusdisainilahendus on uus, kui enne tööstusdisainilahenduse registreerimise taotluse (edaspidi registreerimistaotlus) esitamise päeva või prioriteedinõude puhul enne prioriteedikuupäeva ei ole Eesti Vabariigis ega välisriigis avalikustatud sellega identset või äravahetamiseni sarnast tööstusdisainilahendust” (TDKS § 6 (1)).

Lisaks siseriiklikule kaitsele saab EL disainimääruse (6/2002) alusel tööstusdisainilahendust kaitsta ka EL tasemel.

Vaimse pärandi väljendusvorme võib teatud tingimustel kaitsta geograafilise tähisega. Geograafilise tähise seadus määratleb geograafilise tähise alljärgnevalt (§ 3 (1)):

“1) geograafilise ala nimi või vihje sellele alale, mis näitab kauba või teenuse kindlat geograafilist päritolu, kui selliselt tähistatud kauba või teenuse konkreetne omadus, maine või muu tunnus on olulisel määral seostatav geograafilise alaga, kus kaupa toodetakse, töödeldakse või müügiks ette valmistatakse või kus teenust osutatakse;

2) muu sõna, sõnaühend või sümbol, mis on pikaajalise ja pideva kasutamise tulemusena muutunud olulisel määral seotuks geograafilise alaga, kus kaupa toodetakse, töödeldakse või müügiks ette valmistatakse või kus teenust osutatakse“.

Kui vaimse pärandi baasil jõutakse uudse tehnilise lahenduseni (leiutiseni), siis see võib olla kaitstav patendiga. Patendiseaduse kohaselt saab kaitsta leiutist, mis on uudne, omab leiutustaset ja on tööstuslikult kasutatav (§ 8 (1)). Siinkohal vajab rõhutamist, et vaimne pärand kui selline ei ole kaitstav, sest see ei ole uudne. Teoreetiliselt saab kaitsta vaimse pärandi baasil tehtud edasiarendust.

Ärisaladus ei eelda kaitse saamiseks absoluutset uudsust. Seega on see mõnevõrra paindlikum instrument kui patent ning võib teatud juhtudel sobida vaimse pärandi kontrollimiseks. Ebaausa konkurentsi takistamise ja ärisaladuse kaitse seadus määratleb ärisaladuse järgmiselt:

“Ärisaladus on teave, mis vastab järgmistele tingimustele:

1) see ei ole kogumis või üksikosade täpses paigutuses ja kokkupanus üldteada või kergesti kättesaadav nende ringkondade isikutele, kes tavaliselt kõnealust laadi teabega tegelevad;

2) sellel on kaubanduslik väärtus oma salajasuse tõttu ja

3) selle üle seaduslikku kontrolli omav isik on asjaoludest lähtuvalt võtnud vajalikke meetmeid, et hoida seda salajas“ (§ 5 (2)).

2.8.3 Vaimse pärandi juhtimine

Vaimse pärandi juhtimine eeldab terviklikku strateegiat. Valdkondlikus kirjanduses on asjakohaselt juhitud tähelepanu asjaolule, et kaitse eeldab otsust, mida kaitstakse, kes on

õigustatud subjekt, kes on kasusaaja. Samuti on juhitud tähelepanu vajadusele suurendada intellektuaalse omandi kompetentsi (Mattila 2018: 44).

Vaimse kultuuripärandi edukas juhtimine eeldab eesmärkide seadmist. Sidusgruppidele peab olema selge, mida loodetakse saavutada vaimse pärandi juhtimisest. Eesmärgiks võib olla nii kultuuripärandi säilitamine kui ka tingimuste loomine, et vaimse kultuuripärandi kandja (kogukond) saaks sellest kasu. Sel eesmärgil tuleb piirkonna vaimne kultuuripärand identifitseerida ja kaardistada.

Kultuuripärandi juhtimise lihtsustamiseks on vajalik luua toimiv juhtimisstruktuur, mis sobitub olemasoleva õigussüsteemiga. Erinevates konventsioonides viidatakse küll kogukonnale kui kultuuripärandi kandjale, kuid õigussuhtes osalemine eeldab õigus ja teovõimet. Tsiviilseadustiku üldosa seaduse kohaselt tähendab õigusvõime *“õigusvõime on võime omada tsiviilõigusi ja kanda tsiviilkohustusi”* (§ 7 (1)) ning teovõime on *“võime iseseisvalt teha kehtivaid tehinguid”* (§ 8 (1)). Kultuuripärandi juhtimine kogukonna liikmete kooslusena²⁵ on administratiivselt keerukas.

Siinkohal võib ära märkida ka Lahemaa rahvuspargi koostöökogu (koostöökogu). Lahemaa rahvuspargi koostöökogu statuudi kohaselt on see loodud rahvuspargi valitse poolt avalikes huvides nõuandva koguna (punktid 1.1 ja 1.2). Koostöökogu aitab kaasa kultuuri pärandi kaitsele, annab nõu ja teeb ettepanekuid (punkt 2), mis läbi legitimeerib avaliku võimu teostamist kaasates kogukonna liikmeid. Samas ei ole tegemist iseseisva õigussubjektiga, kes

oleks õiguste ja kohustuste kandja ning saaks neid ka teostada tsiviilõigussuhetes. Seega oleks vaimse kultuuripärandi juhtimiseks ikkagi vajalik mingis vormis juriidiline isik (eeldatavasti mittetulundusühing).

Joonis 11. Vaimse pärandi juhtimine

²⁵ Iseenesest võiks tugineda võlaõigusseaduse seltsingulepingu sätetele (7. osa), kuid ka see mudel on õiguslikult keerukas.

Viimane, kuid mitte vähetähtis aspekt on vaimse kultuuripärandi juhtimiseks intellektuaalse omandi strateegia loomine. Suur osa vaimsest kultuuripärandist ei ole intellektuaalse omandina kaitstav. Peamiselt saab kaitsta vaimsel pärandil põhinevat edasiarendusi (rahvaluule tõlgendusi, pärimuste esitust, mustri muudatusi). Kabamärgiga on teoreetiliselt kaitstav ka sajandeid eksisteerinud pärand (mingid mustrid).²⁶ Kuna tööstusomand on registreeritav, siis kaasnevad sellega ka registreerimis- ja jõushoidmise kulud. Kogu intellektuaalse omandi puhul on vajalik ka selle jõustamine vajadusel, mis tähendab olukorra seiret ja reageerimist kui on toime pandud rikkumine. Loomulikult ei tähenda see seda, et intellektuaalset omandi instrumente ei saaks või ei peaks kultuuripärandi kaitsel kasutama. Oluline on luua tervikstrateegia, mis sisaldab nii eesmärgipüstitusi kui ka rakendusmudelit ja juhtimiseks sobivat struktuuri.

²⁶ Siin peab muidugi arvestama, et kultuuripärandi kaitsmisel kaubamärgiga eesmärgiga välistada teiste isikute poolne kultuuripärandi kasutamine võib viia küsimuseni selle tegevuse kooskõlast heade kommete ja avaliku korraga. Kaubamärgiseaduse kohaselt “[õ]iguskaitset ei saa tähis mis on vastuolus avaliku korra või heade tavadega” (§ 9 (1) punkt 7).

3 Traditsioonilise rannakalanduse kaitse rahvusvaheline praktika (Peter Bille Larsen)

Valdkonna ekspert Dr. Peter Bille Larsen on Lahemaa rannakaluritele kalapüügi eelisõiguse andmisega toonud kokkuvõtlikult välja järgmised argumendid ja selgitused (vt ka tervikanalüüs

Lisa 3. Peter Bille Larsen 2020. *Rights, fisheries and protected area management: a preliminary analysis of international experiences of relevance for Lahemaa National Park*):

- 1) praegune kalapüügiõiguse jaotus tekitab ebavõrdsust ning loob eelise välistele osalejatele kohalike ja kalaressursi jätkusuutliku kasutamise arvelt, mis põhineb Euroopa kalanduspoliitika üldisel raamistikul. Praegust praktikat võib analüüsida ka ajaloolisest vaatenurgast, kus Nõukogude Liidu okupatsioon ning Lahemaa rannaala jäämine piiritsooni mõjutas traditsioonilist rannakalandust negatiivselt;
- 2) kalapüügi eelisõiguse andmiseks Lahemaa rannakaluritele eksisteerib mitmeid põhjusi alates ajaloolisest ebaõigusest (okupatsiooni mõju Lahemaa rannakalandusele) kuni globaalsete ja regionaalsete loodus- ja pärandikaitse eesmärkideni, millega Eesti on ühinenud;
- 3) võrdse juurdepääsu põhimõtte kalastusõigustele on praktikas viinud ebaõiglase tulemuseni, kus kohalikel kaluritel puudub juurdepääs traditsioonilistele kalastuskohtadele;
- 4) praegu kehtiv kalapüügiõiguse andmise süsteem võimendab kohalike kalurite välistamist, mis sai alguse Nõukogude okupatsioonist ning omab olulist mõju traditsioonilisele rannakalandusele isegi tänapäeval;
- 5) praegune süsteem mõjutab negatiivselt Lahemaa rahvuspargi võimalusi viia tõhusalt ellu oma kaitse-eesmärged, mis hõlmavad traditsioonilise kalanduse kaitset ja püüdlevad õiglase hüvede jagamise mehhanismide poole;
- 6) praegune kalandussüsteem takistab Lahemaa rahvuspargil tõhusa loodus- ja pärandikaitse süsteemi loomist, mis integreeriks territoriaalsed kalastusõigused ja merevarud. Loodus- ja pärandikaitse parima praktika uuringud nimetavad merekaitsealasid ja kohalikke kalapüügiõigusi kui kombineeritud lahendust üleüldisele ja kohaliku kalanduse juhtimisele;
- 7) praegune süsteem takistab Lahemaa rahvuspargil samuti realiseerida Eesti poolt võetud rahvusvahelisi kohustusi, mis seovad looduskaitse, sotsiaalse võrdsuse ja säästva kasutamise, sealhulgas bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni, piirkondlike lepingute

ning IUCNiga ühinemise raames võetud pehmete kohustustega ja Lahemaa rahvuspargi püüdlusega olla kantud IUCNi Rohelisse Nimekirja (IUCN Green List);

- 8) kalanduse juhtimise ümbermõtestamine rahvuspargi majandamise kontekstis, pöörates suurt tähelepanu sotsiaalse võrdsuse loomisele ja kogukonna kalapüügiõiguste tunnustamisele, on vaieldamatult paljutõotav viis tugevdada nii kaitseala kalanduse juhtimist kui ka okupeerimise tagajärgedega tegelemist. Lahemaal kohalikel elanikel puudub toimiv hüvede jaotamise süsteem. Tulenevalt bioloogilise mitmekesisuse konventsioonist on Eestis kohustus tagada tõhus ja õiglane looduskaitse. Kohaliku kalapüügiõiguse tagamine on ilmne vahend nende kohustuste täitmiseks;
- 9) kalapüügi eelisõiguse andmine aitaks kaasa ulatuslikumale Eesti ja Euroopa pühendumusele tõhusa ja õiglase kaitsekorralduse loomisel ning Aichi eesmärkide saavutamisel. Juhtimisasutuste ja õiguslike režiimide tegelik kohandamine nõuab kontekstipõhist ja kohandatud kujundamisprotsessi;
- 10) Lähemas perspektiivis on vajalik liikuda formaliseeritud merekaitseala sidusrühmade koostööraamistiku poole. Selle raames on võimalik suhelda asjaomaste piirkondlike, riiklike ja kohalike sidusrühmadega, sealhulgas Euroopa poliitikaagentuuridega, pannes suurt rõhku dialoogi loomiseks Lahemaa rannakülade elanike ja avaliku võimu kandjate vahel;
- 11) Nimetatud koostööraamistik võib hõlmata dialoogi okupatsioonist tulenevate negatiivsete mõjude vähendamiseks ja tingimuste osas kalapüügi eelisõiguste tunnustamiseks Lahemaa rahvuspargis, mida tunnustaksid ja toetaksid siseriiklikud ja EL ametiasutused;
- 13) Põhisoovitus Lahemaa rahvuspargi juhtimiseks dialoogiplatvormi kaudu koostöös riiklike ja muude asjaomaste asutustega on vaadata üle juhtimismehhanismid, planeerimis- ja tsoneerimiskord, mis hõlmab traditsioonilist kalapüügiõigust. Seejuures tuleb arvesse võtta:
 - traditsioonilisi kalapüügiõiguseid ja praeguse süsteemi puudujääke;
 - olemasolevate andmete lünkade tuvastamisvajadust;
 - kaitse-eesmärke tervikuna;
 - vajadust formaliseerida konsulteerimis- ja dialoogimehhanisme kaluritega;
 - rahvusvahelisi standardeid ja häid tavasid.

4 Traditsioonilise rannakalandusega seonduv materiaalne pärand (Ave Paulus)

4.1 Traditsioonilised kalapaadid. Kirjeldus, tüpoloogia, näited

Lahemaa piirkond on olnud tähtsamaid ajaloolisi purjelaevanduse keskusi Eestis. Siin on ehitatud ligi 50 puust purjelaeva, koolitatud sadu kapteneid ja tüürimehi, iga poisike kandnud merekultuuri. Igas rannakülas oli oma paadimeister, Lahemaa lähed valendasid purjedest. Merekuultuuri traditsioonid katkestati järsult okupatsiooniajal.

Antud uuringu kontekstis on oluline esile tuua käsitöölise paadikultuuri populaarsus enne Nõukogude okupatsiooni, mil see muutus taunitavaks tegevuseks. Gea Reiman käis 1948. aasta välitöödel Lahemaa rannakülades, tema materjalid „Jõelähtme, Kuusalu ja Haljala kihelkondade rannik“ annavad hea ülevaate Lahemaa piirkonna veel elus olnud paaditraditsioonidest ja nende vahetust katkestusest okupatsiooni tulekuga. Gea Reimani õnnestus intervjuuerida veel 25 paadimeistrit ja kalurit, kellel oli andmeid üle 50 paadimeistri kohta. Paraku oli kultuurikatkestus juba toimunud. Tsitaat Gea Reimani välitööde päevikust 1948: „Ületamatuks takistuseks oli aga see, et paadiehituse uurimine üldse nii hiljaks on jäänud. Üleeelatud sõdade ajal on palju, just vanemaid paate hävitatud, ja ka nüüd on piirivalve nõudel enamik paatidest hävitatud. Uusi purjepaate aga juurde ei tehta, sest kui uusi vaja on, muretsetakse mootorpaat. Samuti on väheseks jäänud paadimeistrite arv. Nii ei näinud ma oma teekonnal ühtki ehitatavat paati. Väheste praegu veel elavate paadimeistrite tööriistad on laiali pillutatud, kadunud ja hävinud, sest meistrid ei ole enam aastaid töötanud, ja nagu mitmed neist ütlesid, ei hakkagi enam uusi paate tegema.“ (ERM EA 569-571)

Nõukogude okupatsiooni ajal puupaadiehituse traditsioon häabus ja katkes, oluline on selle taaselustamine nii traditsioonilise rannakalanduse looduskasutuse kontekstis kui iseseisva funktsioonist sõltumatu väärtusena. Kalapaadiehituse käsitöölise traditsiooni kannavad paadimeistrite tehtud puupaadid.

4.1.1. Ülevaade Lahemaa puupaaditraditsioonist

Materiaalse pärandi järgi Lahemaa traditsioonilisest rannakalandusest on alates keskmisest kiviajast asulakohtade ja nende leidude näol. Tollasele perioodile iseloomulike nahkpaatide järgi on Suursaarelt, ühepuulootsikute leide teada pole.

Vanim teadaolev puupaat on Hara küla nn „õmmeldud“ paat – selle paadi lagud on ühendatud Karjalale iseloomuliku topeltõmblusega. Paadileid asub Eest Rahva Muuseumi püsiekspositsioonis. Lahemaa on nii nahkpaatide kui õmmeldud paatide levikuala lõunapiiriks.

Hara õmmeldud kalapaadi leid. 1930dad. Foto: Eesti Rahva Muuseumi fotokogu

Kindlasti on Lahemaa aladel olnud kasutusel ka ühepuulootsikud ruhed ja haabjad, mille Euraasia leviku läänepiiriks Eesti alad on. Paraku Lahemaale omast lootsikukuju pole eraldi uuritud ning seni teadaolevalt neid säilinud pole. Käsmu meremuuseumi kollektsioonis on Matsalu-tüüpi ruhe ning paadimeister Aivar Ruukeli tehtud Soomaa-tüüpi haabjas.

1998. aastal Aivar Ruukeli poolt Käsmus tehtud haabjas. Aarne Vaigu fotokogu

Kõige levinumad traditsioonilised kalapaadid Lahemaal on läbi sajandite olnud lihtsad klinkerplangutusega puust aeru- ja purjepaadid – eistukid, jullad, kalapaadid, viislaiud, luubid. Meie alade näol on tegemist Skandinaaviapärase klinkerplangutuse idapiiriga.

Aivo Janter kastmõrraga kala püüdmas. Foto: Toomas Tuul 2016

Mootori tulekuga 20. sajandil hakati Soome lahe põhja- ja lõunakaldal tegema karveelplangutusega purje- ja mootorpaate. Pärast esimest ilmasõda tulid Lahemaa randadesse suuremad Tallinna või Narva tüüpi mootorkalapaadid. Tegeleti endiselt võrgupüügiga.

Tallinna tüüpi võrgupaadid Käsmus. Aarne Vaigu fotokogu

Käsitöölise võrgupüügi traditsiooni lõpetab suhteliselt järsult Teine Maailmasõda ja Nõukogude okupatsioon. Pärast koondumist kolhoosidesse tulevad traallaevad, kakuaamid ning lappajad, võrgupüük asendub tööstusliku kalapüügiga.

Kaks vastvalminud puust kakuampaati. Foto Vello Mäss

4.1.2. Traditsioonilised kalapaadid. Tüpoloogia ja näited

Lahemaa traditsiooniliste puust kalapaatide tüpoloogia toetub Vello Mässi, Gea Reimani ja Eino Sandströmi andmetele ning välitöödele.

- a) Eistuk. Kasutatakse hülge- ja võrgupüügiks. Kõige väiksem piirkonnale tüüpiline paat. Kujult on eistukid hästi lamedad, madalalt vees istuvad, kasutatakse ranna lähedal madalas meres sõitmiseks. Teateid eistuki kasutusest on erinevatelt autoritelt ja ajalooliste fotode põhjal kogu Lahemaa ulatuses (Mäss 2017, Reiman 1948). Tavapäraselt märksa väiksem, aga maksimaalselt 4 meetrit pikk, umbes meetrilaiune ja poole meetri sügavune. Keskseks toeks on põhjalaud, mis keula poolt on kõrgemale painutatud. Ees on segmendikujuline keulalaud, taga perapeil ehk peililaud. Jalase kuusest või kadakast.

Prangli mees Taavi Ninholm näitab oma vanaisa paadimeister Oskar Sumbergi 20. sajandi alguses ehitatud eistukki. Foto: Ave Paulus 2017

- b) Julla – eistuki ja kalapaadi vahepealne sõiduk. Pikkust veidi rohkem kui eistukil (maks 4,5 m), laius umbes 1,5 m, sügavus poole meetri ringis, põhjast kiiluga. Neid kasutati lähemal merel käimiseks.

Hara julla 20. saj algul. Aarne Vaigu fotokogu

- c) Põhjaranniku kalapaadid - ühemastilised, pikkuseks 6-8 meetrit. Veel nimetusi - Vene, meripaad, purjepaad, kalapüügipaad, soupaad, räimepüügipaad, luup. Kasutati kaugemal merel käimiseks ja kalapüügiks. Peal oli 2-3 paari aerusid oli peal ja purjed, enamasti 1 mast, harvem 2. Kas laia või terava päraga.

Hartvig Niiholmi kalapaad, Foto: Toomas Tuul 2016

Kolga-Aablas ja Pihlaspeal on teateid luupidest, mis vastavad kalapaadi mõõtudele. On öeldud, et need laia päraga luubid on tüüpilised Salmistu paadid. Virve külast on leitud tõenäoliselt 20.sajandi algusest pärinev luup.

Virve luubi restaureerimine paadimeister Ilmar Tamme poolt 2016. Foto: Toomas Tuul

- d) VIISLAID oli kõige suurem paat, kuni 12 m pikk. Need olid alati 2 mastiga ja mõeldud kaugemate sõitude tarvis, peamiselt kauba vedamiseks Tallinnasse ja Soome ning tagasi.

Altja viislaiud, 20.saj algus. Eino Sandströmi fotokogu

Rönnasi Saaristomuseo 2-mastiline viislaid-tüüpi kalapaat. Foto: Ave Paulus

- e) MOOTORPAADID tulid Lahemaa vetesse juba 20. sajandi esimestel kümnenditel. Esimesed mootorpaadid oli kalapaadi sarnased, ise ehitatud ning mootoriga varustatud. Aksi saarel teatakse olevat olnud Aksbergide asutatud mootorpaadi tehas. Aleksander Aksberg ehitas 1905. aasta kevadel kogu Põhja-Eestis esimese sileda kerega karveelplangutusega paadi ning lisas sellele tüübile paadimootori. Eestis algas mootorpaadibuum. Järjest laienenud paadiehitus kestis intensiivselt ning selle tulemusena võeti kasutusele mitmeid uusi mootorpaaditüüpe. Mootorpaaditüüpidest võib mainida suuremaid lahtisi mootorvõrgupaate lappajaid, Tallinna tüüpi mootorpaati (nn lestapaati) ja Narva tüüpi mootorpaate. Lahemaa kandis levis pigem Tallinna tüüp.

Võrgupüük Tallinna tüüpi kalapaadiga. Aarne Vaigu fotokogu

Räimevõrgul lappajaga (esiplaanil) ja lestapadiga (tagaplaanil). Aarne Vaigu fotokogu

4.1.3. Lahemaa puupaaditraditsiooni väärtuslik näide - viislaid

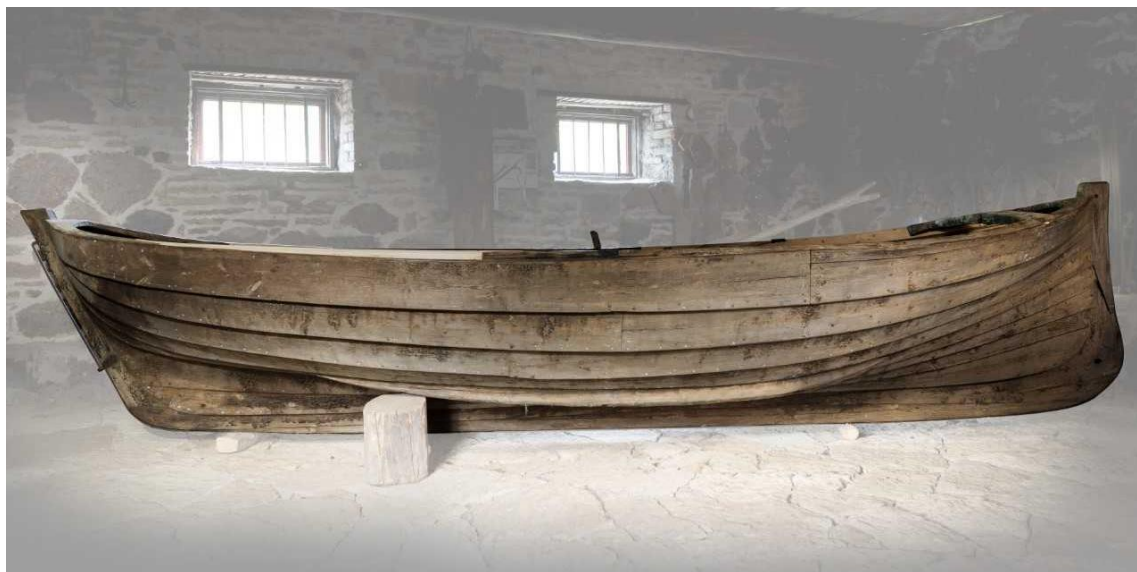
Viislaiu näol on tegemist maailmas unikaalse paaditüübiga, mille levikuala on autorite hiljutise uuringu (Mäss jt. 2017)²⁷ tulemusena kirjeldatud teadaolevalt ainult Lahemaa piirkonnas ja Põhja-Eestis Viimsist-Pranglist Karepa ja Toolseni. Tegemist on varasemate piirkonna uurijate ja kohalike meeste kirjelduste kohaselt suurima kahemastilise tüüriga kalapaadiga (alates 6,5-7 meetrist kuni 12 meetrini), millel on unikaalne võör ja tihtipeale ka ahtriosa.

²⁷ Nimetatud uuring sisaldas ka käesoleva artikli autorite panust (Paulus 2017a; Paulus 2017b; Kreem 2017).

Viislaiud rannal. 20.sajandi algus. Jaan Vali fotokogu

Harald Aksberg nimetab viislaiuks 1-2 mastilisi purjekaid alates 6,5 meetrist, millel on iseloomulik vöör (Aksberg 1985). Nelilaiud on väiksemad ühemastilised purjekad, kuni 6 meetrit. Eino Sandström kirjeldab viislaidu kui Viru ranna suurimat kalapaati: „Lahemaa kandi suurim kalapaat oli Viislaid paat, millel kaks masti ja pikkust 10-12 meetrit. Viimasega käidi 19. sajandi lõpust Soome rannikul kalapüügil. Paadi nimetus tuli sellest, et algselt ehitati mõlemad paadi küljed viiest laiast lauast. Paadil oli kolm aerupaari“ (Sandström 2014).

Rootsi-Kallavere muuseumi viislaid-tüüpi paat. Iseloomulik vöör paremal. Foto: Toomas Tuul

XX sajandi alguses ja keskpaigas on teda veel kirjeldustes, paljudel fotodel ja maalidel. Paraku autorile teadaolevalt on kunagi laialt levinud Põhjaranniku paaditüübist nüüd alles vaid kaks näidet. Üks on ajalooline säilinud pigem nelilaid-paat – Rootsi-Kallavere muuseumis. Teine on 2017. aasta uuringu tulemusena (Mäss jt. 2017) paaditüübi näitena laevameister Anti Kreemi poolt 2018. aastal Viimsi rannarahva tellimustööna tehtud uus Viimsi viislaid „Suur Leenu“. Kolmas samatüübiline leid Rõnnasi Saaristo muuseumist pole sedavõrd iseloomuliku vöörikujuga, et teda kindlalt viislaiuks identifitseerida.

Viimsi viislaid „Leenu“ ja paadimeister Anti Kreem. Foto: Ave Paulus 2017

4.1.4. Lahemaa puupaaditraditsiooni väärtuslik näide – tuntud paadimeistrite paadid

Paadimeistrid ja nende paadid on väärt eraldi esile tõstmist ja säilitamist. Lahemaa rahvusparki aladelt on teada mitmeid kuulsaid pärit paadimeistreid ja nende säilinud loomingut. Traditsiooni kohaselt olnud peaaegu igas külas oli oma paadimeister, lisaks sellele mõned legendaarsed: Joosep Oberg Tsitrest Hagumäe talust, Tanel Klamas Rammu saarelt, Viigid Aegnalt, Paalbergid Juminda poolsaarel jne. Okupatsioonivõimude poolt hävitati valdav enamus olemasolevaid puust paate 1940datel. Lahemaa külades on enamjaolt säilinud siin alates 1960ndatest tehtud paadid, kui mõni üksik erand (nt Virve luup) välja arvata.

Joosep Oberg viislaid-tüüpi paati tegemas. Foto: Tiiu Lepnurme erakogu

Pedassaare paadiehitaja Jaan Teerand kalapaadiga Liiva talu õuel umb 1925. Andres Lindami fotokogu

Karepa kalapaat ja paadimeister Kalev Esperk. Teet Veispaku fotokogu

Lahemaa rannakalanduse uurija Harry Sandström oma tehtud paadiga. Aarne Vaigu fotokogu

Eesti paadiehitustraditsioon oli kanda kinnitanud ja jätkus okupatsiooniajal Soome lõunakaldal. Soomes Kotka Vellamo muuseumis, Kabböle piirkonnas ja Saaristomuseos on teada Eesti kuulsate paadimeistrite enamasti 20. sajandist pärit aluseid.

Rönnasi Saaristomuseo Joosep Piibemanni poolt Johan Anderssonile tehtud klinkerplangutisega kalapaat 1907. Foto Ave Paulus 2017

Eesti paadiehitustraditsiooni kandsid Soomes teiste hulgas sellised tuntud Lahemaa meistrid, nagu Joosep Piibemann ja Johannes Warma. Nad tegid paate veel 20.sajandi keskpaiku. Lisaks neile oli Soomes säilinud ka salapiirituse veoga seotud aluseid. Soomlaste meenutustes on kiidetud Eesti paadimeistrite töö kvaliteeti. Eriti kuulus on Johannes Warma oma kaunite mootor- ja purjepaatidega (säilinud paate 1920ndatest, 1930ndates, 1950ndatest). Joosep Piibemanni paatidest on Saaristomuseos säilinud lausa õpikunäide ühest sentimeetri täpsusega tehtud kalapaadist 1907. aastast.

Johannes Warma karveelplangutusega paat Vellamo muuseumis. Foto: Ave Paulus

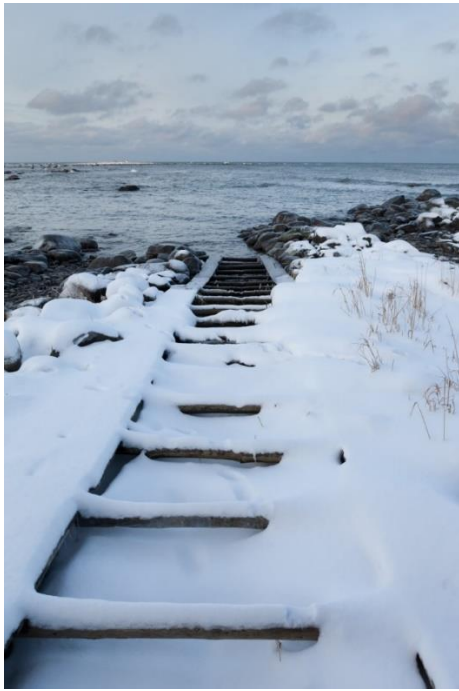
ja võrgukuurid rannal. Liivasel rannal kiviridu enamasti pole (nt Juminda), samuti rannaniitudel (Kasispea). Ajalooliselt on Lahemaa lautrite kõrval võinud toimuda ka süvendamisi ja paadisildade tegemisi (Käsmu, Viinistu, Juminda, Altja). Mitmel pool kasutatakse lautrite korrastamisel tänapäeval betooni (Vergi, Viinistu, Suurpea), see pole aga ei insenertehniliset ega ajalooliselt hea viis lautrite säilitamiseks. Lautrikohtades võisid olla ka võrgukuurid, võrguvabed, vahest paadisild, supelmaja, vintsid jt rannakalandusega seotud objektid.

4.2.1. Lautrite tüpoloogia ja parameetrid

Gea Reiman kirjeldab oma 1948 välitööde päevikus traditsioonilisi lautreid lautreid ja nende piirkondlikke iseärasusi. Traditsioonilised veidi süvendatud lautrid võivad kivisel rannal olla kahe kividevalliga veidi süvendatud, umbes 2-meetrise vahega. Kolga-Aablas kutsuti lautreid paadisadamaks ja kiviridu sadamareiteks, Tapurlas juomideks ja juomireiteks, Altjal valgamaks ja valgamareiteks. Lautrite paadiredelite pikkused umbes 10 meetrit: 2 pikka latti ja nende vahel telad pikkusega kuni 170 cm, üksteisest 80-90 cm kaugusel. Sõltuvalt olukorrast olid kasutusel ka paadisillad (Võsu, Käsmu, Loksa, Hara).

Lahemaa rahvuspargi lautrid ja paadikuurid võib sõltuvalt paiknemisest jaotada tüpoloogiliselt kolmeks:

- 1) Talu lautrid. Rannatalu all rannas paiknevad ühe talu lautrikohad. Lahemaa randade ahel- ja ridakülade puhul suhteliselt tavapärane (nt Kiiu- Aabla, Viinistu, Käsmu jt), ka sumbkülade puhul üksiktalude all (Juminda, Pärisea, Pedassaare jt).
- 2) Küla ühised lautrikohad. Eriti just neemede tippudes, neeme haris, ida- ja läänerannal asuvad küla ühised lautrikohad ja võrgukuurid (Juminda, Pärisea, Pedassaare, Lobi, Natturi, Altja jt).
- 3) Rannaküla teatud suuremad rannapiirkonnad, kus asuvad nii küla rannaäärsete talude kui teisel pool külateed asuvate talude lautrid ja kuurid (nt Viinistu, Turbuneeme jt). 20. sajandi alguses olid enamuses rannakülades sellised suuremad lautrite süsteemid, mis aga Nõukogude ajal enamasti lõhuti, kuna valdavalt võis siis küla minna merele ainult mõnest kindlast kohast. Läbi okupatsiooniperioodi säilinud süsteemid on väärt hoidmist ja hävitatud või hävinud lautrid taastamist.

Paadiredeli ja paadisilla kaasaegsed näited. Toomas Tuul 2012

Käsmu puidust paadisillad. Aarne Vaigu fotokogu

4.2.2. Väärtusliku lautrisüsteemi näide: Viinistu küla talude joomid

Tegemist on Eesti ühe terviklikumalt säilinud ridaküla lautrisüsteemiga Eestis, säilinud ja kasutuses on üle 40 ajaloolise joomi koos säilinud joomireite ja paadikuuridega. 1940ndatel palju paadikuurid hävitati, lautrid lükati laiali, allesjäänud paadid koguti ühte aiaga piiratud kohta, kalurid said lubade alusel just sellest kohast külas merele. Enamus rannakülade lautreid läks seetõttu kasutusest välja ja hävis. Viinistu ligi poolsada talude joomi on läbi Nõukogude

okupatsiooniperioodi valdavas enamuses säilinud, paljud neist tänini aktiivses kasutuses oma ajaloolistes asupaikades, nagu ka 8 talu paadikuuri. Viinistu lautrisüsteemide osaks võib lugeda ka Haldi ja Mohni saare joomisid ja paadikuuri.

Viinistu küla lautriteread. Fotod: Toomas Tuul

Juomide, jumoireite, paadikuuride ja paadiredelite näited Viinistul 2020. Fotod: Ave Paulus

Mohni luubikuur. Foto: Toomas Tuul 2017

4.3. Paadi- ja võrgukuurid.

4.3.1. Paadi- ja võrgukuuride tüpoloogia ja parameetrid

Lahemaa ajaloolistele paadikuuridele olid iseloomulikud suhteliselt tagasihoidlikud vundamendid. Traditsioonilised paadikuurid olid 32-45-kraadise katusekaldega sõltuvalt katuse tüübist ja katusekattematerjalist. Vanemad võrgukuurid tehti palkkonstruktsiooniga (Altja, Hara, Virve). Võrgu- ja paadikuuride seinteks on ka plankusid, sh vanu laevaplankusid (Pedassaare). Palgist paadikuuride puhul on nii suhteliselt lihtsaid robustsete arhitektuursete lahendustega hooneid kui meisterlikke palkarhitektuuri näidiseid.

Püstpostide ja pilpakatusega palgist võrgukuur Käsmus. Aarne Vaigu fotokogu

20. sajandi tüüpiline võrgu- ja paadikuur oli püstlaudisega või horisontaalsete plankudega/laudisega puitsõrestikkonstruktsioonis lahendus. Hoone pikkuse-laiuse suhte tavapärase lahendus on 1:2. Paadikuuridele on iseloomulikud väikeehitise mõõdud - kõrgus kuni 5m, ehitisealune pind kuni 60 ruutmeetrit, enamasti ilma akende (või lihtsa horisontaalse v vertikaalse aknaga) ja korstnata hooned.

Eesti Vabaõhumuuseumis asuvad Põhja-Eesti rannatalu Virve Aarte talu palgist võrgukuurid Eismalt ja Vergi külast. Foto: Toomas Tuul

Vanimad säilinud võrgukuurid on palgist püstpostidega või ristnurgaga ehitised. Kasutatud on kas ümarpalki, tahutud palki või (laeva)plankusid. Ajaloolistel fotodel leiab neid rohkelt. Arvestades ajaloolist situatsiooni on Lahemaa rannaaladel säilinud vaid vähesed (nt Virve külas). Mõned on viidud Eesti Vabaõhumuuseumisse.

Pedassaare Kaarli talu laevaplankudest kuur. Foto: Toomas Tuul

Püstpostidega laevalaudadest paadikuure on näha ajaloolistel fotodel, analoogse konstruktsiooniga laevalaudadest alhendusi on seni teadaolevalt säilinud nt Pedassaare taludes. Kuna tegemist oli kindla otstarbega lihtsakoeliste kergehitistega, siis vundamente ega kõrgemat

kivisoklit neil enamasti polnud, katusekattematerjaliks laud, pilbas, laast, õlg või roog. Kõik enne 1944. aastat ehitatud paadikuurid väärivad säilitamist ja konserveerimist.

Natturi paadikuurid. Foto: Toomas Tuul 2012

Teine levinum paadikuuritüüp on puitsõrestikkonstruktsioonis laudadest või plankudest paadikuur, mille ehitustraditsioon on tänini elujõuline. Paadikuuridele tekkis lihtne vundament, katusekattematerjalidena lisandusid plekk ja eterniit. Nende objektide väärtus sõltub ajaloolis/kultuuriloolisest kontekstist ning ehituskvaliteedist.

Käsmu laudadest puitsõrestikkonstruktsioonis paadikuurid koos iseloomuliku viiluaknaga. Aarne Vaigu fotokogu

Käsmu laudiskonstruktsioonis võrgukuurid. Foto: Toomas Tuul 2012

Külade ühistegevusest sündinud merepäästejaamade luubikuurid olid oluliselt teistsuguse arhitektuurse lähenemisega ning parema ehituskvaliteediga hooned. Pärисpea tipus paiknes puust päästejaama hoone, mis paraku on hävinud. Juminda kivist päästejaama hoone on ainuke taoline Eestis säilinud ehitis, on võetud ehitismälestisena muinsuskaitse alla.

Juminda päästejaam - luubikuur. Foto: Toomas Tuul 2014

4.3.2. Väärtuslike paadikuuride näide: Altja paadikuurid ja valgamad

Just Altja võrgu- ja paadikuuride taastamisega algas Lahemaa rahvusparki kultuuripärandi kaitse ja restaureerimislugu. 1970. aastate kontekstis oli tegu unikaalse kaitseala loomisega, kus esimeses rahvusparkis endises Nõukogude Liidus võeti kaitse alla kultuuripärand - rahvakultuur, piirkondlik arhitektuur ja rahvuslik identiteet (Paulus 2017). Arhitektuuri kaitse printsiibid nii külade, taluhoonestuse kui mõisate taastamise osas töötas välja Fredi Toms. Ajaloolise õiendi Altja külast tegi Anne Kurepalu, võrgukuuride taastamine oli rahvusparki ja külarahva ühine ettevõtmine.

Altja võrgu- ja paadikuurid 2012. Foto: Toomas Tuul

Altja paadi- ja võrgukuuride spontaanse üldrahaliku rekonstrueerimisega alustati 1972, päris Lahemaa rahvusparki alguspäevil. Rand oli suletud, säilinud olid mõned vanad võrgukuurid. 1972. aasta kevadel eemaldati nõukogude piirivalve okastraadid rannast. Esimesena remonditi Sagadi mõisa paadikuur ajaloolises laudkonstuktsioonis, valmis mai alguses. Seejärel kavandati kogu 7 hoonest koosnev kompleks, 1973. püstitati Sagadi mõisa võrgukuur ning teised hooned. Ajalooliste paadi- ja võrgukuuride taastamisega avati esmakordselt Lahemaa rahvusparkis Nõukogude Liidu piiriala rannas merepiir, ka piiritraat keriti mingil hetkel kokku. Altja ajalooliste paadikuuride taastamine oli sümboolne algus Eesti rahvuslikule identiteedidiskursusele nii Lahemaal kui Eestis laiemalt. Altja rannas tehti 1972. aastal ka jaanituld - esmakordselt okupeeritud Eestis taastus Lahemaa rannas ka jaanituletraditsioon.

Lahemaa rahvusparki väärtused traditsiooniliste külamaastike kaitsel oponeerisid valitseva Nõukogude okupatsiooni valitsevale ideoloogiale, mis olid seatud kustutama mälu ja paigasidet. Rahvusparki loomise järgselt tulid randadele tagasi jaanituled ning paadikuurid. Vähemalt formaalselt muutus rand avatuks. Meri mitte. Rahvusparki eestvedamisel hakati taastama traditsioonilisi külamaastikke, uurima kohalikku ajalugu ja edendama kodu—

uurimist ning ühistegevust. Alustati mõisate taastamist, mis valitseva ideoloogia silmis olid siiski rõhuva klassi sümbolid. Peeti isamaalisi kõnesid ning jaanitulesid, lauldi regivärsilisi laule jne.

Säilinud hoonekompleksi näol on tegemist ilmeka näitega 1970ndate restaureerimisprintsipiidest ning Lahemaa rahvuspargi ajaloolise hoonestuse rekonstruktsioonidest. Antud kompleks on konserveeritud ja taastatud 20.sajandi alguse meenutuste, jooniste ja fotode alusel. 1972. aastal oli seal säilinud avariilises seisukorras 3 kuuri. Olemasolev hoonestus lammutati ning paadi- ja võrgukuuride kompleks taastati 20. sajandi alguse malli järele – talude ja mõisa kuurid. Planeeritud 7 kuurist taastati 6.

Altja palgist laastukatusega Kõrve võrgukuur aastal 1936. 1970ndatel jäi see hoone rekonstrueerimata. Foto: Carl Sarap. SA Virumaa muuseumid fotokogu

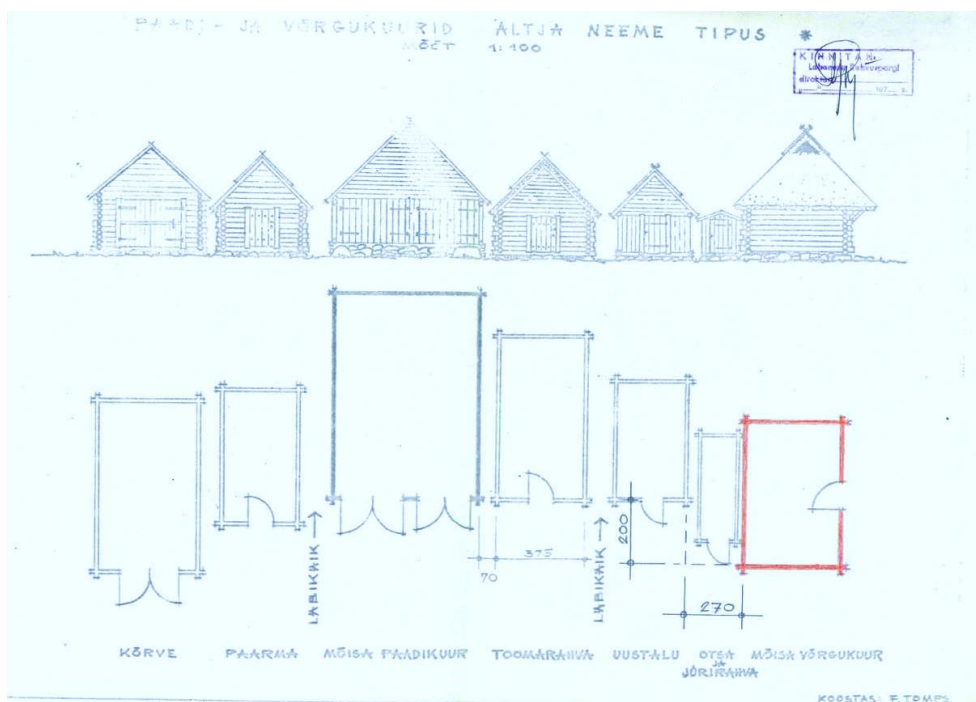
Altja võrgukuurid 1936. Foto: Carl Sarap. Sa Virumaa Muuseumid fotokogu.

Sagadi mõisa paadikuuri ehitus Altjal kevadel 1972, taamal 2 vana võrgukuuuri. Foto: Anne Kurepalu

Altja Sagadi mõisa paadikuuri taastamine. Paremalt näha ajalooline kalasabatapiga ja aknaga kuur tõenäoliselt 30ndate lõpust. 23.05.1972. Foto: Arne Kaasik

Paadikuuride rekonstrueerimise projektdokumentatsioon 1974. Lahemaa rahvusparki arhiiv

Taastatud võrgukuurid Altja külas 1974. Foto: SA Eesti Meremuuseum fotokogu

Altja paadikuurid. Katuste restaureerimine ja katusemeistrid 2012. Foto: Toomas Tuul

Altja lautrid ja võrgukuurid 2017. Foto: Toomas Tuul

4.4. Rannakalanduse ja merendusega seotud ajaloolised objektid ja kompleksid

Lahemaa rahvusparki rannakülades on säilinud väga erinevaid ajaloolisi objekte ja maastikulisi komplekse erinevatest Lahemaa ajalooetappidest. Siin on nii ajaloolisi sadmaid, rannakaitse ja navigatsioonimärke, laevaehitusplatse, kalatööstusi, piirivalveobjekte ja rajatisi, militaarobjekte jne. Tihtipeale on ühel ajaloolisel maastikul koos nii pronksiaegseid väärtusi kui 20. sajandi lõpust pärit ajaloomonumente. Sellised ajalookontsentraadid on omaette väärtus ja väärib eraldi käsitlemist. Kui võtta üks näide Lahemaa lääneservast, siis Tsite rannakülas on viikingiaegne sadamakoht ja tsaariajast pärit sadam, tsaariaegne suvituskompleks, kordonihoonestus Eesti vabariigi ja Nõukogude okupatsiooniajast, kuulsa paadimeistri Joosep Obergi kodu, mitmeid lautrikohti. Sisuliselt enamus Lahemaa rannakülasid on sellised kontsentraadid. Käesoleva uurmuse raames tõstame eraldi esile Eestis ja Euroopas unikaalse Hara-Virve kompleksi.

4.5. Väärtusliku rannakalanduse ja merekultuuri ajalookompleksi näide: Hara ja Virve külad

Virve-Hara kompleks: Virve küla lautrid ja paadikuurid, Hara Okupatsiooniaegne militaarsadam ja Hara saare kalatööstus, Hara Haaginina laevaehitusplats. Foto: Toomas Tuul 2019

Paaril ruutkilomeetril Virve ja Hara küla piiril ning Hara saarel asub autorite hinnangul märgilisemaid rannakalanduse ja merenduse ajaloo ja traditsiooni kontsentrete Lahemaal. Sellel pisukesel maalapil on Nõukogude okupatsiooni kiuste säilinud rannakalanduse traditsioonid ja Teise maailmasõja eelsest ajast pärinevad paadikuurid ning lautrid, siiani kasutuses lautritesüsteemid, püügipaigad, pärimuspaigad, kalakabelikoht jne. Meres olid oma nooda- mõrra ja võrgukohad, mis talude ja paatide vahel ära jagatud. Nõukogude okupatsioon on Hara lahte rajanud arvatavalt ühe maailma suurimatest laevade demagnetiseerimise militaarkompleksidest 1300 hektari akvatooriumiga ning 1200-meetri kogupikkusega kaidega Hara sõjasadama. Siin on säilinud ka üks vähestest tsaariaegsetest puust ja telliskividest kordonihoonetest Lahemaal, mis märgib muuhulgas piirkonna ohvriterohkeid piiritusesõdu eelkõige 20. sajandi teisel kümnendil. Hara saarele on rajatud kilutööstus, kus alustati Tallinna vürtsikilude tegemist. Hara saarelt on teada Rooma rauaaegseid leide. Virve külast on leitud Lahemaa vanim puust õmmeldud paadi leid, Hara külas Haagninal ehitatud Eesti kauneim

purjelaev Tormilind. Virve külas on säilinud 2 Teise Maailmasõja eelset traditsioonilist paati – tsaariaegne luup ja vabariigiaegne kalapaat (sellest oli lähemalt juttu ptk 3.1).

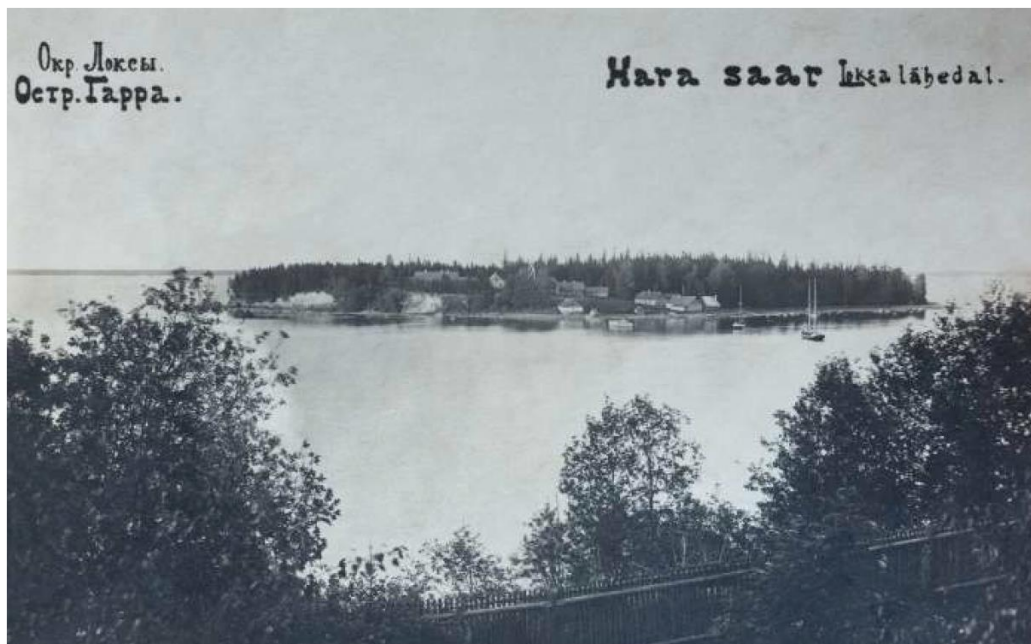
Lahemaal on ehitatud ligi 50 suuremat purjelaeva. Eesti kõige ilusamaks purjelaevaks peetakse 4-mastilist barkantiini “Tormilind”, mis paraku hukkus 1944. Laev ehitati Käsma Rudolf Pahlbergi eestvedamisel Hara rannas Haagininal, ehituse algus 1920, veeskamine 1921, taglastus Loksa sadamas 1922. Andmed: pikkus 45,71 m, Laius 10,3, süvis 4,12.

1860ndatel rentis Sörensen Kolga mõisalt Hara saare ja rajas sinna kilutööstuse. Stenbocki osalusel ehitati saarele honed ning parimatel päevadel oli tööstuses üle 300 töölise. 1912 rentis saare Igor Malahhov, kes jätkas tegevust. Kalatööstus tegutses saarel 1936. aastani.

Hara kompleksis on üks vähestest Lahemaal säilinud tsaariaegsetest piirivalvekordonitest, 19. Sajandil oli neid 12

Hara sadamakompleks pärineb Külma sõja perioodist ning on kunagise Sõjalaevastiku Katsepolügooni nr. 1 komponendina (Hara laht, Suurpea Instituut ja sõjaväelinnak, Hara sõjaväelinnak) üks suuremaid NSVL mereväe objekte Eestis. Kompleksi osa on Mereväe 1. teadusuuringute instituudist Suurpeal, kus tegeldi laevade magnetvälja ning hüdroakustika vähendamise probleemidega. Kompleks on seotud Külma sõja perioodiga ja leidnud rakendust heidutusprotsessides tugevdades NSVL mereväe võitlusvõimet perioodil 1956-1993. Teadaolevalt on kompleksis demagnetiseeritud või muul kombel uuritud ca 1000 pealvee- ja allveelaeva. Kogu Polügoon nr. 1 oli väga oluline objekt NSVL mereväe süsteemis (Tähiste 2017)

Hara saare kilutööstus. Eino Sandströmi fotokogu

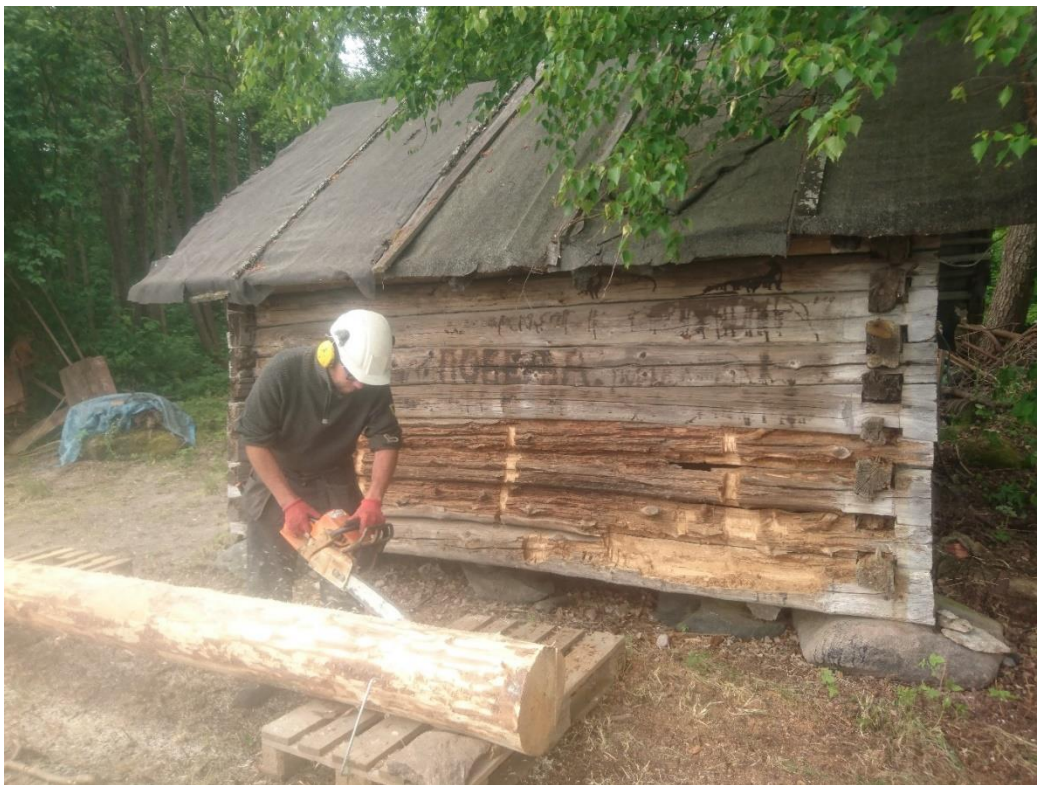
Tormilind. Eino Sandströmi fotokogu

Virve küla lautrid ja paadikuurid. Fotod: Toomas Tuul 2019

Virve küla võrgukuur. Üks vähestest enne Teist Maailmasõda ehitatud säilinud võrgukuuridest Lahemaal, koos okupantide graffititega. Fotod: Toomas Tuul 2019

Võrgukuuri restaureerimine 2018. Foto: Ave Paulus

Hara sadam ja saar linnulennult. Foto: Toomas Tuul

Hara sadama kaid. Fotod: Toomas Tuul

Hara stendikai elektriijaama hoone „Nõukogude kunst“ ja selle konserveerimine 2018. Fotod: Toomas Tuul ja Ave Paulus 2018

Hara sadam 1978. A. Saitsevi erakogu

5. Traditsioonilise rannakalandusega seonduv vaimne pärand: tüpoloogia ja näited (Melika Kindel)

5.1. Kalandusega seotud kombed, tavad ja uskumused (sh ended, vanasõnad)

Paadid ning kalapüügivahendid olid kalurile väga tähtsad ning nende valmistamise ja kasutamisega on seotud mitmed tavad ja uskumused. Juba paati tehes jälgiti ilmakaart, kuhu laeva põhjapuu maha lasta. Et põhjapuu on paadiehituse õnnestumisel määrava tähtsusega, annavad aimu järgmised uskumused:

Idatuul peab puhuma põhjapuu mahalaskmise ajal, see on kalatuul. Põhjapuu tuleb valida sipelgapesa lähedalt, siis saab sellega palju kalu. Sammeldunud põhjapuuga paat püüab hästi kudu ajal. Põhjapuud ei tohi kivi pealt võtta, muidu paat leiab meres alati kivi. Põhjapuu tuleb raiuda noorel kuul, siis kuivab paremini ära ja on kerge. Tuulemurtud puud ei tohi põhjapuuks võtta, muidu paat kummub meres.(ERM EA 45:5, 717-719).

Paatide kõrval olid samavõrd olulised kalapüügivahendid. Veel 19. sajandil, mil kõik püünised valmistati käsitsi kodus, oli see pikk ning aeganõudev töö. Seepärast oli eriti tähtis püügivahendite vastupidavus ja nõ töökindlus. Valminud võrgud pargiti kuumas lepakooreleotises või tõrvavees ja ka suitsutati. Rannarahva uskumuste kohaselt tuli võrkude hea saagikuse tagamiseks kasutada maagilisi võtteid. Etnograaf A. Luts toob välja nende võtete kasutamise eesmärgid: 1) püünise püügivõime tõstmine selle valmistamisel; 2) valmispüüniste mõjustamine; 3) püüniste kaitsmine «kurja silma» ja nõidumise eest; 4) teistelt kalurilt püügiõnne äravõtmine ja selle ülekandmine oma püügiriistadele; 5) püüniste vabastamine nõiduse alt; 6) püügiõnne kindlustamine ja õnnetuse vältimine (nii ühe püügiretke kui ka kogu püügihooaja jooksul); 7) paadi valmistamisega seotud maagilised võtted ja nõidumised; 8) ilma mõjustamine. (Luts 1969: 218). Maagilisi võtteid kasutati igapäevaste tegevuste käigus ja igapäevases miljöös (kodus ja rannal) nii püügivahendeid ettevalmistades, merele minnes kui ka merelt tulles. Oli ju kalasaak ettearvamatu. Kui püünised ei püüdnud, siis võis olla tegu nõidumisega. Folklorist H. Tampere (1938: 16) nendib, et „Maarahvast erineb randlane õige märgatavalt just oma ettevõtlikkuse, julguse, avameelsuse ja avarama silmaringiga, nagu see on üldse omane neile, kes tihedamalt kokku puutuvad teiste maade ja rahvastega. Maailmavaatelt on randlane kaunis usklik – ja ebausklikki. See on ka üsna loomulik, sest tema elu merel usaldub sageli vaid saatuse ja õnne hoolde.“

Rahvapärimuses esineb teateid paikadest, mis olid teistest tähenduslikumad ja koguni pühad. Ranna-alalt on pärimustekste kabelite (Juminda) või nende asupaikade kohta (Pärispea, Viinistu), tuntuim on Virve küla neemel Koljuninal ehk Koljunukil asunud Kolju kabel, kus käidud vanemal ajal ohvriande viimas ning kalaõnne palumas. Krimmi sõja ajal (1853-1856) olevat kabel ära lõhutud ning kive kasutatud signaalsamba aluseks (Tarvel 1983: 209-210). Kabelitega seotud rahvapärimuses võivad olla viited katolikuaegsetele rannakabelitele.

Sajandite jooksul on kalapüügivahendite ja –tehnika arenguga saanud valdavamaks ratsionaalne maailmapilt ning maagiline mõjustamise vajadus minetanud oma tähtsuse. Samas on kaluri amet jäänud seotuks looduse ning selle tugevate jõududega – tuule ja veega, mistõttu randlase maailmavaates on säilinud austus ja ka aukartus mere vastu.

Kalapüük on sesoonne ja otseselt sõltuv ilmaoludest. Kaluri jaoks on oluline tähele panna looduse märke ning teha ilmavaatlusi. Kalastustarkused on jäädvustatud vanasõnadena, nt *Idatuul lõpetab kalasaagi; Luodetuul on taevaluud; Jaagubipäiväst etsib jo aluksemies sadama; Kes jäätegemise ja jäälagunemise ajal verku ei hoia, ei ole vergumies*²⁸. Tähele pandi kalendritähtpäevade ilmaolusid, kuid igapäevaselt oli tähtis jälgida tuult, sademeid ja teisi olusid.

5.2. Kalandusega seotud traditsiooniline teadmine ja tavad

Kalapüügitavana võib käsitleda rannakalastuse kogukondlikku iseloomu. Kõige tugevamalt oli seda näha rändpüügiretkedel, kus osales suurem osa külakogukonnast. Hiljem asendused kogukondlikud paatkonnad ja noodaseurad professionaalsete kalurite paatkondadega, kus liikmete arv oli vastavuses tööjõu vajadusega. Ka tänapäeval on rannapüügis suuremate püüniste (nootade ja rüsade) kasutamisel vajalik rannakalurite ühistegevus ja koostöö.

Lahemaa rannakülades kujundas meri ja elatusalana kalastus nii üldist külamaastikku kui ka siinsete inimeste igapäevast eluolu selle erinevates tahkudes. Randlastel on harjumus teha töid ühiselt – kalapaadid olid mitme pere peale ning võrku käidi laskmas ning noota vedamas ühekoos. Ka oli püüniste ettevalmistamine ühistöö ja igal noodalisel tuli valmistada oma osa noodast. Varasemalt oli noortel kombeks võrku kududa üheskoos – võeti oma võrgud ühte talusse kaasa ning seltsis läks töö kiiremini. Viinistu keelejuht E. Lilhein meenutab: „Siis hakati

²⁸ Vanasõnade näited on võetud raamatust „Meri andab, meri ottab. Valimik Lahemaa vanasõnu“ 1981.

võrku võidu kuduma, seda öeldi kiistamiseks (soome keeles – kisad – võistlused), võidu kudusid räime- ja kiluvõrkusid kodus kedratud linasest niidist.“ (IKM 5836 FR).

Ühiselt kalastades olid kõigil peredel oma tööriistad ja püügivahendid, mis märgistati peremärkidega. Nii ei läinud püügivahendid segamini. Püügil käisid eelkõige mehed, kuid ka naised. Teised pereliikmed olid samuti kalastusega seotud, olles abiks võrkude kudumisel ja parandamisel ning käies kaluritel rannas vastalisteks, aidates kalasaagi korral kalu võrkudest päästa ning võrke vabedele kuivama seada.

Rannakülades veedeti palju üheskoos ka nõ töövälisest aega. Sügisel ja talvel käidi koos mõnes suuremas rehetas – aeti juttu, lauldi, mõistatati. Kuusalu rannakülades on teada novembrikuine jaguaja pidamise komme. Suvel oli tähtsaks kooskäimise kohaks kiigeplats. Enamikes Lahemaa rannakülades on olnud oma kiigeplats. Kiigel käies lauldi, kuid mängiti ka ringmänge ning tantsiti pillimeeste lugude saatel. Kuusalu rannakülades (Kiiu-Aabla, Tapurla, Hara, Pärisea, Viinistu) ehitati kiikede juurde puidust tanstuplatse (Kont-Rahtola 2011: 98). Kooskäimise kohaks olid ka kõrtsid. 20. sajandil sai hoo sisse seltsitegevus ning tekkisid laulukoorid, näitemänguseltsid; korraldati mitmesuguseid peo- ja tuluõhtuid, samuti kursuseid. Seltsid ehtasid piirkonna keskustesse seltsi- ja rahvamajasid, mis said mitmeks aastakümneks kogukonnakeskusteks.

Kuivõrd randlaste liikuvus oli suurem ning kontaktid meritsi Soome saarte ja rannaga tihedad, siis on Lahemaa rannakülade kultuuris rohkelt soomepäraseid mõjutusi. Nii näiteks on mitmed ranna-alalt üles tähendatud tantsud ja pillilood pärit Soomest (vt ka Kont-Rahtola 2011: 108). Ka on hoonte ehitamisel võetud eestkuju Soome randade majadest. Ranna majapidamistes leidub mitmesuguseid tarbeesemeid (nt kiiktool või potkukelk), mis on Soome päritolu. Soome mõjutust on ka siinsetes perekonnanimes. 1835. aastal perekonnanimede panekul võtsid kohalikud randlased perenimeks sageli nimesid, millega nad olid tuttavad Soome rannikul püügi- või kaubaretkedel käies.

5.3. Kalandusega seotud traditsioonilised oskused (paadiehitus, kalapüügivahendite valmistamine ja kasutus)

Rannakalanduse traditsioonilised oskused on paadiehitusega seotud töövõtted, samuti püügivahendite valmistamise ning kasutusega seotud oskused. Lahemaa rannakülades leidis veel 20. sajandi alguses paadiehitusmeistreid, kes oma külas paate tegid. Kalapüügivahendeid – võrkusid kooti kodus, hiljem osteti võrgulina ning kodus pandi võrgupael ning pullud ja võrgukivid. Kui võrkude kudumine hakkas vabrikuvõrkude tulles taanduma, siis võrgu parandamine jätkus peredes ikka. Võrk oli püügivahend, mida hoiti ning parandati. Võrgu kudumisel ja parandamisel kasutati võrguharki – puidust harkjalgadel tald, mille ühes otsas oli hark. Kudumisnõelaks oli puust või luust valmistatud käbi. Võrgu parandamisel kasutati niidi löikamisel ka sõrmnuga.

Võrguhargid Altja külast. Esimesel fotol lihtne võrguhark, kus jala sisse löigatud süvend niidikerade hoidmiseks. Teisel fotol Karl Väinsalu valmistatud võrguhark-kapike. Fotod: Lahemaa Rahvuspargi arhiiv.

Võrguparandamise tööriistad – käbid ja sõrmnuga ning nende kasutamise käehoid. Foto: Lahemaa Rahvusparki arhiiv.

Rannakülades käisid ühes paatkonnas püügil mitme pere liikmed. Peredele kuuluvad kalapüügivahendid – võrgud, ujukid, poid, võrgukastid jm – tähistati traditsiooniliselt peremärkidega. Peremärk oli olemuselt lihtne – kas sirg- või kõverjooneline märk, mis märkis talu omandit. Peremärgid olid päritavad. Kui talu jagunes, siis võeti põhitalust kaasa ka peremärk ning tehti märgile mõned lisandused. Peremärkide kasutus hakkas vähenema 20. sajandil, säilides pikemalt just ranna-aladel, kus jätkus kogukondlik kalastustegevus. Lahemaa peremärke on uurinud Lembit Odres. Kohalikus kogukonnas on peremärke hakatud uuesti tähtsustama, näiteks on peremärke lisatud talude nimesiltidele, neid tutvustatakse külaraamatutes.

Antud uurimuse autorid on seisukohal, et Lahemaa rannakülade peremärgid on kultuuripärandi väärtuseks. Peremärgid viitavad kalastustraditsiooni kogukondlikule aspektile, samuti on need piirkonna kultuurilise eripära kandjaks.

5.4. Suuline pärimus (kohapärimus, lood, jutustused, laulud)

Lahemaa rannakülade alalt on tähendatud üles kohapärimust, mis on seotud nii ranniku kui ka meremaastikuga. Palju on üleskirjutusi kivide kohta. Need on objektid, mis selgesti eralduvad maastikust. Teisalt on suurteil kividel olnud kohalike inimeste jaoks praktiline väärtus – olles maamärkideks mere peal navigeerides. Samas oli oluline tunda ka veealust meremaastikku – kive ning karisid. Annavad ju inimesed nime neile paikadele, mis on seotud nende elulaadiga – nende töö ja igapäevaeluga.

Juminda neeme idapool maad on meres kivi, mida kutsutakse Jaanikiviks. Kui mina veel nooremb olin, siis saadi sielt kive juurest palju kilu. Sie oli siis onnemies, kes kaikse esimeseks

kive juue joudas. Jumindal elas tark ja kaval mies Siguri Jaan, kes oli kaikse kärmemb. Ta pani kivistomata vergud paati ja läks kive juure kivistama. Hiljemb hakkati kive kutsuma Jaanikiveks.

ERA II 165, 202 (8) < Kuu Kolga v. Juminda k. Rätsepa t - G. Lambot < Leopold Lambot 46 a. (1937)

Haldi saare juures meres asuvad kaks kivi lähestikku. Nende kivide kohta kõneldakse nõnda. Karja Mihkel elanud Viinistul. Ta olnud kange merimees. Kord sõitnud tas täies purjes sadama poole, mis asub Haldi saare taga. Ilm olnud juba päris videvik. Mihkel olnud ise tüüri pidamas. Korraga käinud äkiline raks ja kaljase keula ees olev kivi läinud pooleks. Kaljas oli aga jäänud päris terveks. Sellest ajast pääle on hakatud kaht kivi hüüdma Karja Mihkli kaksikuteks.

ERA II 221, 576/577(8) < Kuu Kõnnu v. Viinistu k. Otsa t. - Manivald Kurisoo (Viinistu algk. õpil. 14 a.) < Joosep Malm 65 a. 1939

Neis kahes näitetekstis kajastub teadmine varasemate kalastusviiside ning püügipaikade kohta. Kohapärimus kannab kohalike inimeste poolt paikadele omistatud tähendusi. Lugudega kanduvad need tähendused ajas edasi. Kohalik paigatunnetus kajastub ka toponüümides ehk paiganimedes.

Kohapärimuse kõrval on ranna-aladelt murdetekstidena üles kirjutatud värvikaid ja mahlakaid lugusid kalurite elu-olust. Need lood kirjeldavad humoorikas võtmes rannaelanike igapäevaseid tegemisi, samas kajastub neis lugudes kalastusega tegelevate kohalike inimeste tegevused, tegutsemisareaal, elulaad ning suhtumine. Samas on talletatud tekstid ja ka helisalvestised väärtuslikuks allikasks kohaliku pahiranna murdekeele uurimisel ning selle taastamisel.

Kevädel ja sügüsel käüdi ajuss, triivpüügil. Üösel oldi paadiga vergurivi külless (küliss) ja triivis paati kuoss vergurivigä, mes kandist vuo juhtus olema. Oli ilus ilm, siis mihed magasid paadi põhjass rahuliguld kuni vedämise aigani. Eks Liesild Terneme Annes vana vigurivänt, varastand purje masti külüst sel ajal kui mihed magasid. Uomigul kui mihed üles toussed, nähned vast siis, et puri kadund. Vietud verguribi väljä ja akka Ulgmadala tagand souss randa tulema, seitse-kaheksa virsta maad. Purjess olis kerge vaevaga randa saand. Eks kirumist ja vandumist ola küll, aga puri uotand juba sadamass vinna pääl mihi, kui mihed randa saand. Sai jälle töiste kulul nalja teha.

Tammistuld Jaani Jalmar old Järva-Jaaniss laadal silku kauplemass. Kaasass oid ka vähä suitsu kammilu. Suitsukalu, kilu ja räimi müödi kümme kaupa ja kammilu tügü kaupa. Maamihed, kes ei oid ennemb kammilu nähnd, ole usaldand ostada, aga siis üks oli omale ühe tahtund saada. Rannamies andand ja uotand milla raha saab. Aga maamies uurind kammila üle ja ümber, viimaks küsünd: "Ma tahtsin ikka terve kala suada, sa annad mulle ainult puole kala." Rannamies siis selitänd: "Terve sa said ja tuleb ka sen iest raha maksada." Eks kammilas ole toist plaani kui muud kalad, sendä siis maamihe tiedä pidi saadud puolik olema.

ES KT 281, 11-12 (1975).

Kalastust ei kajasta mitte ükski jutupäränd, Lahemaa rannakülade stalletatud rikkalikus regilaulupärändis on meri, kalastus ning paadiehitus oluliste teemadena esil laulutüüpides „Laevapuu“, „Laeva tegemine“, „Tuuled toovad kala“, „Omaksed merel“, „Meremees“, „Kalapüük“, „Kalajõgi“, „Täid kaladeks“, „Mere kündmine“, „Laisk kalamees“ jt.

5.5. Rannakeel

Siinsete randlaste keel omamoodi ja soomepärase – tegu on kirderrannikumurdega, mis pikemalt püsis Kuusalu kihelkonna neemel asuvates kalurikülades (Kolga- ja Kiiu-Aabla, Leesi, Tammistu, Juminda, Tapurla, Virve, Suurpea, Pärisea, Viinistu ja Turbuneeme). Haljala rannakülades on rannikumurre taandunud (Must 2010: 171). 20. sajandi jooksul on kohalik murdekeele ehk pöiranna kõnelejaid vähemaks jäänud, kuid endiselt võib Juminda ja Pärisea poolsaarte elanike keelekasutuses ära tunda kirderrannikumurdele iseloomulikke (nt intonatsioon, õ-hääliku puudumine, i-minevik jne).

Rannakalanduse ning merenduse alane murdesõnavara on rikkalik ja mitmekesine. See on üks oluline osa paikkondlikust traditsioonilisest kultuuripärändist, millel on suur pärandväärtus.

Viimastel aastatel on rannakeelt üha rohkem väärtustama hakatud, leidub aktiivseid eestvedajaid, kes käivad koos, kõnelevad omavahel rannakeelt ning õpetavad seda teistele. Korraldatud on erinevaid rannakeelt tutvustavaid seminare ning rannakeele päevi, oluliseks tähtsuseks oma murdekeele väärtustamisel ja tutvustamisel on Eesti Keele Instituudi ja Juminda Poolsaare Seltsi koostöös valminud „Kuusalu rannakeele sõnaraamat“²⁹.

²⁹ Eesti Keele Instituudi väikest murdesõnastike sarja kuuluv raamat ilmus 2019. aastal. Arvutivõrgus: <https://www.eki.ee/dict/kuusalu/>

5.6. Väärtusliku vaimse pärandi näide: rannakeelne kalastuspärimus

Lahemaa rahvusparki alal tuleb suulise pärimuse osas nimetada väärtuslike pärandi näitena järgmisi pärandväärtusi:

- ✓ Rannakalandusega seotud kohapärimus. Lahemaa alalt talletatud kohapärimust iseloomustab kitsamalt lokaalne iseloom – kohalood kõnelevad eelkõige oma küla või selle lähiümbruse paikadest. Eriti paistab silma Viinistu küla, kus kohtadega seotud lugusid ning teabekilde on kogutud 20. sajandi vältel, mis võimaldab näha ka kohapärimuse muutumist ajalises plaanis. Varaseim kohakeskse loo üleskirjutus Viinistult on Eiseni kogus 1916. aastast. Väga suur kohamuistendite tekstikorpust on kogutud 1930. aastatel Viinistu kooliõpilaste poolt kohamistendite kogumisaktsioonide käigus. Lisaks materjal, mis on kogutud folkloristika ja etnograafia-alaste välitööde, samuti murdekogumise ekspeditsioonide käigus. Täiendust kohapärimuse tekstikorpusele kogu Lahemaa rannaalalt on andnud viimastel aastatel läbi viidud kogumistegevus Lahemaa rannakülade mälumaastike projekti raames.

Kohapärimuse tekstid on erinevad – esineb ka lühikesi ja lakoonilisi teateid, kuid üldjuhul kohapärimuse tekstide üheks väärtuseks on pärimustekstides paiga asukoha kirjeldus ning paiga või objekti kirjeldus.

Kohapärimuses võib näha kohalike elanike paigatunnetust, samuti maastikukasutust – mõned paigad saavad olulisemaks kui teised – ja elulaadi seotust looduskeskkonnaga.

Kohapärimus on tugeva rannakalanduse vaimse väärtusega pärand.

- ✓ Rannakeelne kalastuspärimus – kirderannikumurdes talletatud kalastuslugudes on pärandväärtuse kaks komponenti: kohalik keel ning lugude sisu, mis peegeldab randlaste eluolu, tegemisi, ellusuhtumist. Kokku moodustavad need terviku – kohaliku kultuuripärandi vaimse pärandi väärtuse. Kohalikku eluolu ning kalastustraditsioone on võimalik kirjeldada ka kirjakeeles, kuid rannakeelsed kohalike inimeste enda lood annavad juurde nõ liha – võimaldavad näha ja tajuda rannakalanduse olemust selle eheduses.

5.7. Väärtusliku vaimse pärandi näide: Lahemaa kalastusega seotud vanasõnad

Kohaliku rannaala väärtusliku pärandi osaks on rikkalik ilmastiku ning kalastusega seotud vanasõnade varamu. Vanasõnad on lühikesed kujundlikud ütlused, mis tuginevad praktilisel elukogemusel ning sisaldavad elulisi tarkusi. Vanasõnadesse on kontsentreeritud kohalike elanike traditsioonilised arusaamad ja moraalinormid läbi mitme põlve.

Folklorist A. Krikmanni kohaselt (1981: 5-7) on Lahemaa küladest ja eelkõige Kuusalu kihelkonna ranna-alalt kogutud vanasõnu, mis on ainult sellele alale ainuomased, näiteks:

Küll vesi velad maksab; Kes hobuseta, se huoleta, kes paadita, se pahata ilmata; Siis vast kuer ujuma hakkab, kui saba vede puutub; Ei suured sanad suhu mädäne; Ken kaik katsub, sie monda nägeb; Kaks püü mies näge; Tühjad taiad tiedäjälle; Hää hobuse ostad, paremaga soidad.

Ainult Kuusalust ja Haljalast on üles kirjutatud järgmised vanasõnad:

Sia pia ja siia pia, hane pia ja haugi pia; Ega hulgast hukka saa; Ega suu ole sööma pärast; Aita teist, hädändä ennast.

Iseloomustades Lahemaa vanasõnu toob Krikmann (1981: 34-45) välja järgmised aspektid:

- ✓ temaatiliselt on suur hulk ilmastiku-, mere- ja kalastusega seotud vanasõnu. Ranna-Kuusalus on nende vanasõnade rohkus suurem kui teistes mereäärsetes piirkondades;
- ✓ arhalilise ainese suhteliselt suur osakaal;
- ✓ vormiliselt on tugevalt esil regivärsivormi kasutamine (eelkõige Ranna-Kuusalu vanasõnades), millele iseloomulikeks tunnusteks on kvantiteeriv rütm, alliteratsioon ja parallelism (nt *Lumi on luike tiiva all, halle hane nenäs*);
- ✓ rohkelt on vanasõnu, mille vasteid esineb teiste läänemeresoome rahvaste folklooris.

Vanasõnades sisaldub kohalike inimeste elutunnetus, ilmastiku ning merega seotud ütlustes aga sügav seotus loodusega, samuti oskus looduses olevaid märke tähele panna ning oma igapäevaseid tegevusi selle teadmise põhjal planeerida. Vanasõnu aitab pärimuses aktiivsetena hoida ühest küljest nende lühidus ning meelde jääv vormelikeel, kuid teisalt vanasõnades sisalduva elukogemuse asjakohasus. Vahepealne rannakalanduse traditsiooni katkestus, kus meri oli kalastuseks kinni, on ebasoodsalt mõjunud vanasõnade aktiivsele kasutamisele Lahemaa piirkonnas. Kuivõrd vanasõnad kannavad kaluri maailmavaadet, elutunnetust ning loodusetundmist, siis on tegemist kohaliku vaimse pärandi väärtusega, mida tuleb teadvustada ning lähemalt uurida.

6. Traditsioonilise rannakalanduse looduskasutuse väärtused

6.1. Kalapüügiviisid ja kalapüügivahendid

Eesti traditsioonilise kalanduse uurija etnograaf A. Luts nendib, et mererannikul kasutatavad kalapüügiriistad ja -viisid põhinesid sajanditepikkustel kogemustel, mis omakorda tuginesid looduslike oludega arvestamisele, samuti kalade liikumise jälgimisele (Luts 1969: 216).

Lahemaa rannakalanduse peamised kalapüügiviisid on olnud seotud kasutatud kalapüügivahenditega. Vaatlusalusel perioodil oli 19. sajandil kaluritel kasutada väiksemad sõude- ja purjepaadid, mis sobisid rannikukalastuseks. Eelkõige käidi siis kalastamas lähematel ranna-aladel, aga paremaid püügikohti otsiti ka oma rannast kaugemalt, näiteks Mohni ja Malusi saarte ümbruses, kusjuures ööbiti saartel asuvates ajutistes kalurimajakestes. Eesti põhjaranniku külade elanikud on laialdaselt käinud rändpüügil Soome rannikul, kuhu sõideti suuremate merealustega ning väiksemad püügipaadid võeti kaasa. Läbi viimaste sajandite on olnud põhilised kalastusvahendid võrgud ja noodad, hiljem ka rüsad. Vähemal määral ka õnged ja õngejadad, kasutati ka ahingut. Püügivahendid on ajas muutunud. Kui 19. sajandil oli valdavaks, et võrgud kooti kaluriperedes ise linasest või kanepiniidist ning võrk rakendati (lisati võrgupael) samuti kodus, siis 19. sajandi lõpust asendas linast niiti poest ostetud puuvillane niit tamsalõng ning hiljem juba ka valmis võrgulina, millele ise lisati võrgupael.

Piirkonna kalapüügiviise ja uudsemate kalapüügivahendite kasutuselevõttu on mõjutanud kontaktid soomlastega ning 19. sajandil siin tegutsenud Venemaa kalurid, kelle eeskujul hakati kasutama suuremaid püüniseid nagu räime- ja kilunoodad, samuti räimerüsad.

Järgnevalt on välja toodud peamised traditsioonilised püügivahendid:

Ahing – püügiriist, mida kasutati nii järvedel, jõgedel kui ka rannikulähedases merevees. Ahing oli kisuliste piidega puuvarre otsa kinnitatud torkeriist. Olenevalt püütavast kalast, oli erinevaid ahingu tüüpe. Püüti angerjat ja lesta, samuti lõhet. Levinud oli öine ahingupüük tulevalgel (toolsepüük, tulusel käimine) (Luts 2008).

Võrkpüümis – levinud püünisevahend. Võrgud on valmistatud peenest niidist ning võrgusilmad vastavalt kalaliigile erinevas suuruses silmadega. Näiteks räime-, kilu-, siia-, koha-, lestavõrgud. Võrgud asetatakse vette õhtul ja võetakse välja hommikul. Suuremad kalad võetakse võrgust välja ükshaaval, väiksemad raputatakse. Võrk võib olla nii veekogu põhjas kui ka veekogu vahemistes või pindmistes kihtides. Võrgud kinnitatakse üksteise külge reana (jada, ribi) ning kinnitatakse põhja ankrutega (varasemalt kividega). Võrgujada alguses ja lõpus

on ujuv tähis (lipp, kupp, lobi, poi) (Luts 1970: 10-11). Lisaks seisevvõrkudele kasutati ka triivvõrke, mis seotu üht otsa pidi paadi külge ning lasti siis võrke tuulte ja hoovuste mõjul koos paadiga öösel triivida (Eesti rahvakultuuri leksikon 2007: 364-365).

Noot – kotitaolise pära ja kahe tiivaga võrk, millega veeti kalasaak kotti kokku. Püügiviisi ja –koha järgi saab eristada ranna- ehk kaldanoota, jõenoota ja süvaveenoota. Viimane sai peamiseks püügivahendiks alates 19. sajandi keskpaigast Vene kalurite eeskujul, esmalt Peipsil, hiljem ka põhjarannikul. Väiksem kaldanoot lasti vette jalgsi, suurem noot paadiga. Suuremad noodad valmisid nootkonnal ühiselt – iga nootkonna liige tegi osa noodast. Noodaga püüti nii suvel kui talvel (Eesti rahvakultuuri leksikon 2007: 181).

Rüsa ehk (võrk)mõrd – vitsrõngastele tõmmatud võrgu ja 1-3 pujusega kindla tugiraamita, pikisuunas kokkusurutav kalapüünis. Väikesel kaldarüsal (üldpikkus harva üle 2 m) oli harilikult suulook, ta koosnes 6 rõngast ja 1-2 pujust. Sellega püüti rannavetes, luhtadel ühe, suu keskelt eenduva võrktiivaga, mis suunas kalad rüsassesse; kalades kahe tiivaga. Kaldarüsa kinnitati teivastega veekogu põhja. Merel kasutati suuremaid süvaveerüsaid, mis olenevalt püütava kala liigist olid erineva nimetuse ja erineva suurusega (kuni 18 rõngast, pikkus kuni 20 m, tiivad 40-60 m). Kalda lähedal 2-3 m sügavuses vees suure soomkala püügiks kasutatav rüsa kinnitati põhja külge pikkade lattidega, tiibadest moodustati avar karjaaed, mille sissepääsuavasse risti suunatud pikem vesiaed juhtis kalad püünisesse. Suured räimerüsad kinnitati koos karja- ja vesiaaiaga sügavamas vees ankrutega põhja külge. Rüsad on Eestis suhteliselt uued püünised. Kaldarüsad võeti laialdasemalt kasutusele 19. sajandi keskpaiku. Süvaveerüsad said tuntuks 1860-1870. aastail, algul saartel (soomlaste eeskujul) ja läänerannikul, seejärel ka teistel randadel. Suuri räimerüsaid hakati nootade ja võrkude asemel kasutama 19. sajandi viimasel kümnendil, esmalt soomlaste eeskujul Eesti põhjarannikul, hiljem mujal. Neid osteti ka Venemaalt Ostaškovist. (Eesti rahvakultuuri leksikon 2007: 263). Rüsa oli tõhus ja vähem tööjõudu nõudev püünis, mis tõrjus välja suurnooda (Luts 2008: 121). Randades oli joomid (ka valgmad) kuhu pandid pikad puutelad, et paat libiseks paremini ning seda oleks lihtsam üles vedada. Suuremate paatide puhul kasutati vinna. Võrkusid päästeti, ehk kalu võeti välja raputades paatide kohal. Randades olid ka võrgukuurid, kus hoiti soojemal ajal võrke, talveks toodi need aga koju (Sandström 1996: 41). Samuti oli rannas võrkude kuivatamiseks võrkaed vabedega.

Õngpüünised – püünised, kus kala jääb kinni õngekonksu külge. Tuntud on mitmesuguseid õngetüüpe (nt lutsumänd, käsiõng, sikuti, und jne), 19. sajandi lõpupoolest levisid rannikul ridaõnged, kus peanööri küljes oli suurem hulk õngekonkse. Õngejada kasutatakse ka jääalusel püügil (Luts 2008).

Võrkude päästmine Tapurla rannas 1920. aastal. Kalad raputatakse võrkudest. Foto: Ernst Wittoff (ERM Fk 439:452).

6.2. Hülgepüük

Talviti ja varakevadeti käidi rannaküladest hülgejahil, mida peeti liikuval merejäl. Hülgejahile mindi koos seuraga, kus oli 3-4 meest. Kaasa võeti püügiriistad (pootshaak, harpuun, hülgeõnged, võimalusel hülgepüss, samuti jalastega paat saagi vedamiseks ning reekide ja lahvanduste ületamiseks) ning toidupoolis. Kütiti eelkõige hallhüljest ehk vana halli ja ka viigerhüljest. (Sandström 1996: 52-53). Hülgejahti peeti peamiselt loomade naha ja rasva pärast, mis läksid nii müügiks kui ka tarvitati koduses majapidamises (Peil 2011: 35). Hülgenahast sai valmistada soojad ja vettpidavad kehakatted, mütsid ja jalanõud. Rasv oli võidmis- ja immutusaineks (Sandström 1996: 54-55).

6.3. Kalapüügipaigad

Randlaste jaoks ei piirdunud igapäevaelu tegevusmaastik mitte ainult koduõue, küla ning selle lähedal asuvate kõlvikutega, vaid sinna kuulus ka meremaastik – lahesopid, kivid, karid, madalikud jne. Avar lage väli on kalastusega tegelevate randlaste jaoks täis tähenduslikke paiku. Kui sügav on olnud kalurite kohatundmine, annab aimu järgnev pärimustekst:

„Siis on mere kohtiel omad iseäralised nimed sügavuse järel. Näit. vastu maad vesi, mes kive vahel seisub, üüeda *vesikivik*; kaugemal, kus enamb kived veest välja ei paista, kahest kuni nelja-viie sülla veeni on *rannu* (rannul, randuelle); 5-15 sülla sügavuseni on *lau* (laule, lault); 15-25 süllani on *penger* (pengresse, pengrest); 25-50 süllani on *haud*; hauast läbi menä tuleb pisut madalamb vesi; 20-30 süllä ümbär on *laat* – esite *maahaualaat*, siis *vahelaat*, siis *maahaualaat*; nüüd hakkab vesi pisut sügävämmäks menemä ja tuleb *maluhaua maaparras*, ja vesi on 50 sülda sügav, nüüd on *kesk-maluhaud*; siit edesi maluhaua ülimäne parras - *onihaud*, 60 süldä sügäv, maast 5-6 virsta eemäl. Edesi lääne-loode poole on meri sügäv; vade edelä poole tuleb madalamb, kuni 7 virsta maast eemal, *Malumadal*, vasta tuleb 41/2 sülda vett; loode poole Maiusi saar ja Vähämaa, 12 virsta Leesi külast eemal. Seninimidetud Kolga rand on üks pisuka poolsaar ja rahvas kutsub sidä Juminda neemeks ja se neem juokseb oma otsaga vasta luoetpohja; nindasamate jooksevad nee mere sügavused ka mööda neeme pikkite oma otsiega luoetpohjast lounatkagule. Maast ülespäidi mennes kukkub sügävüs järsku, vade lahest ulgu poole mennes vaiub pikkemiste sügävämmäks. Je see nimidettud kohad nindagu kivrannu, lau, penger on ümbär ranna olemas; vade hauad ei ole mitte enamb kui ige külä kohal on oma nimega ja on ühes külä kohas sügävämb ja toises madalamb. Nee nimidettud hauad olid Leesi külä kohal ja on kumbki kolm virsta pikked, üks virst laiad - esimäst kutsuvad Leesi rahvas *Maahauaks*, (vade veera külä rahvas *Leetehauaks*): "Maluhauda maksab vaeva, Leetehauda andab leiba" (rahvasõna).“ H IV 7, 470/90 < Jamburi Simititsa as. - Kuusalu khk., Kolga < Joh. Esken (1895). (Loorits 2002: 170).

Meremaastiku tundmine, samuti ilmaolude, hoovuste ja kalade elutsükli ning liikumistega arvestamine, aitas leida sobivaid püügipaikasid. Väikeste sõude- ja purjepaatide kasutuse ajal jäid püügipaigad küla lähemasse ümbrusesse, kuid paremate saakide saamiseks käidi püügil ka kaugemal, näiteks lähemate saarte (Malusi, Mohni) ümbruses. Neil saartel olid kaluritel ajutised majad, kus püügil olles peatuti. Altjalt käisid kalurid püüdmas Rõa madalikul, mis oli kümme-kilomeetrit rannast ning seal saatsid kalurid öö mööda paadis magades, öeldi, et käidi Rõa kõrtsis (Tarvel, Kurepalu 1996: 37). Püügikohti on nimetatud lahesoppide, püügipaiga läheduses asuvate kivide, mere sügavuste (hauad või madalad) järgi.

Rannikulähedasel kalastusel olid kaluritele abiks kaldal asuvad suuremad kivid, üksikud puud, neemenukid või hooned, mida kasutati võrgulaskmisel meremärkidena. Tähtis oli tunda ka veealuseid kive ning karisid, mis võisid laevasõidul ohuks olla. Tähenduslikele paikadele antud nimetused (paiganimed) on oluline osa rannakalanduse pärandist.

6.4. Väärtusliku looduskasutuse näide – rändpüük

Lahemaa rannikuala piirkonnale oli iseloomulik Soome lahe saarestikus rändpüügis käimine. See oli aktiivne traditsiooniline kogukondlik kalastustegevus 19. sajandi lõpuni ning mõnes külas (nt Viinistu) väiksemas mahus veel 20. sajandi esimeses pooles. Rändpüügil käimise tingisid paremad kalavarud Soome lahe saarestiku ümbruses. Suurema saagi tõttu sõideti Soome saartele pikemaks ajaks ning peatuti seal ajutistes elamutes. Rändpüügis käimine oli sesoonne – kevadise kudu ajal ning ka sügiseti. Püügitehnika ning paatide arenedes oli võimalik ka kodu lähedal kalapüügiga tegeleda ning paremaid kalasaake saada. See asjaolu tingis rändpüügil käimise järk-järgulise vähenemise ja lõpuks sellest loobumise.

Lisaks arendas rändpüügil käimine siinsete randlaste navigeerimisoskust ka kodurannanast kaugemal. Rändpüügil käimine oluline ka ülemere kontaktide ning kultuuriliste mõjutuste seisukohalt. Külade rändpüügi piirkonnad olid püsivad, see soodustas püsivate kontaktide tekkimist. Lahemaa rannikul on soomepäraseid mõjutusi nii folklooris kui ka esemelises pärandkultuuris (riietusesemetest, mööbli ning ehitusvõteteni). See on üks osa, mis on Lahemaa rannaala muutnud omanäoliseks ja unikaalseks.

Rändpüügil käimine on jäänud minevikku, kuid selle pärandi väärtus ning mõjud kestavad Lahemaa rannaaladel edasi.

7. Traditsiooniline rannakalanduse ajaloolises perspektiivis (Melika Kindel)

Lahemaa rannakülad paiknevad ridamisi piki randa. Ajaloolane E. Tarvel (1983: 82) on rannakülad nende asukohtade järgi jaganud nelja liiki: lagedal rannal asuvad külad (nt Tsitre, Tammistu, Viinistu, Turbuneeme, Mustoja), lahesopis (nt Hara, Pudisoo, Loksa, Hara, Vihasoo, Lobi, Võsu, Lahe, Eru, ka Kiiu- ja Kolga-Aabla tekkisid algselt just lahesopi ümber), neemenukil (nt Juminda, Pärispea, Andineeme, Tapurla, Virve, Käsmu, Vergi, Altja) või jõesuus (Pudisoo, Loksa, Vihasoo, Atja). Ajalooallikates on esimestena ära märgitud poolsaarte otses asuvad külad: Pärispea (1259) ja Juminda (1290), mis on omakorda andnud nimed tervele poolsaarele. Siinsed külad on sajandite vältel muutunud, kuid jäänud seotuks merega. Lahemaa traditsiooniline rannakalandus ning selle areng viimastel sajanditel on olnud tihedalt seotud külade asukohtade ja lähiümbruse looduslike oludega aga ka külade administratiivse kuuluvusega, samuti üldiste poliitiliste, majanduslike ning kultuuriliste muutustega.

7.1. 19. sajand

Alates 13. sajandist kuulus kalastamisõigus maaomanikele, ehk mõisnikele. Näiteks 1680. aasta inkvisatsioon toob Kolga mõisa kalavetena välja mere, Kahala järve, Pudisoo jõe, Loksa ja Loo jõed (Tarvel 1983: 185). Rannatalud on maksnud mõisale kalaandamit – peamiselt kuivatatud räime, lesta või soolasilku. 19. sajandi algul püüdsid Kolga mõis ja rannatalupojad räime nii oma rannavetest kui käidi ka kaugemal Soome rannas püügil (samas).

Soome rannikul ja saarte ümbruses olid paremad tingimused kalade kudemiseks kui Põhja-Eesti rannikul, mistõttu üle lahe rändpüügil käimine oli laialt levinud. Rändpüügis käidi kogu Lahemaa ranna-alalt ning igal külal olid välja kujunenud kindlad kohad, kuhu aastast-aastasse rändpüügile mindi. Nii näiteks mindi Leesilt Porkkalasse, Virvelt Viiburi kanti ja Kuuskari saarele, Natturist Suursaarele, Pedassaarelt Preiskeri saarele, Lahest Aruskeri saarel, Viinistult aga mitmele pool Loviisa ja Porvoo lähistele, Kilpisaarele ja mujale (Luts 1960: 150-151).

Veel 19. sajandil oli Soome rannas kalapüügis käimine küla ühine kogukondlik tegevus, kuhu sõideti koos – rändpüügile läksid nii mehed kui naised, kaasa võeti ka lapsed. Peamine püügihooaeg oli kevadeti (mai keskpaigast kuni jaanipäevani) räime kudemise ajal. Soomes elati ajutistes elamutes ja saunades. Püütud saak soolati kohe kodust kaasa võetud tünnidesse. Tagasi tuldi jaanipäevaks ning kaluriperede isiklikust vajadustest suurem saak turustati kas kohapeal ülesostjatele või viidi ise sisemaale taluperedesse, kus see siis peamiselt vilja või

kartuli vastu vahetati. Ühe mõõdu kala vastu saadi kuni kolm vilja. Haljala ranna kalurid viisid kalasaagi Rakvere jaanilaadale.

Randlased, kelle peamiseks elatusalaks oli põllumajandus, käisid ainult kevadisel rändpüügil, kuid ilma maata randlased, ehk need, kelle põhitegevusala oli kalastus, läksid rändpüügile ka hilissuvel (lauritsapäevast alates) ja sügiseti (mihklipäevast kadripäevani). Kalasaagid olid Soome rannas paremad kui kodurandades, samuti oli seal sool odavam. Kalapüügivahendite arenedes ja eelkõige suuremate vabrikuvõrkude tulekuga paranes kalasaak ka siinsetes randades, mistõttu ei olnud endam vaja minna kalastama kodurannast väga kaugemale ja rändpüügis käimine jäi järjest vähemaks. Virumaa rannikul (Vergis, Käsmus, Vösul) ning ka Haras käisid 19. sajandil soomlastest kalurid vahetuskaupa tegemas – silgud vahetati rukki vastu, tavaliselt kaks mahumõõtu vilja ühe mahumõõdu kalade vastu (Tarvel 1983: 189).

Peamiseks püügiviisiks oli noodapüük, mille puhul kalaparr ümbritseti noodaga ja seejärel tõmmati see koos saagiga kaldale või paati. Noodad olid erineva suurusega. Suurte avaveenootade kasutamine nõudis suurt hulka tööjõudu. Juba nooda tegemine oli kogukondlik ettevõtmine ja iga noodaline pidi valmistama osa püünisest. Noot oli mitme pere peale ühine ja nootkonda (ka seuramehed) juhtis kogenum kalur, keda Kuusalus nimetati noodakuningaks (Luts 2002: 116). Soodsate jääolude korral püüti tasase põhjaga laheosades kilu ja räime talvel ka jää alt. „Püünis lasti vee alla suuremast peraaugust, tiivad veeti laiali nõõride ja lati abil väikeste aukude kaudu ning kogu noot tõmmati välja teisest suuremast avast, tostmeaugust. Noota vedas kaheksa meest, abiks oli vinn. Igal mehel oli oma kindel töö ja sellekohane nimetus jättel (стоятель noodavanem), podavotsik jt.“ (Luts 1969: 304). Nootkondadel olid oma loomusekohad, mis tähistati okstega.

Noodapüügi kõrval toimus kalapüük seisevõrkudega, kus võrgud pandi ööseks vette jadadena, otstes vee peal võrgumärgid ehk kupud. Selliste võrkude võrgusilmad olid erineva suurusega sõltudes püütavast kalaliigist. Võrku hoidsid vees vertikaalasendis võrgu äärmise äärepaela (selise) külge kinnitatud ujukid (käbad, pullud, laosed, korgid), mis olid tehtud kas männikoorest, kasetohust, puust või ka korgist/tehismaterjalist ja allserva pandud raskused (võrgukivid). Võrgu otsmise ujuki (ainakäba) peale löigati või põletati omaniku tunnus – kas peremärk või nimetähed (Luts 2008: 117).

Sügiseti, mil ilmaolud võisid kiiresti muutuda, käidi ka aju- ehk triivpüügil, kus võrgujada üks ots kinnitus paadi külge ja teine triivis vabalt. Nii oli võimalik ilma halvenedes võrgud kiiresti välja võtta ja koduranda tormivarju minna (samas). 19. sajandi lõpus tulid uudse püünisena kasutusele ka ridaõnged.

1865. aastal jõustus Balti eraõigus, mille kohaselt oli meri küll avalik veekogu, kuid kalastusõigus rannast kuni kolme versta kaugusele oli vastava rannalõigu omanikul, ehk mõisnikul. Et toonased paadid ja kalapüügivahendid ei olnud avamerepüügiks sobivad, siis tuli kaluritel tasuda mõisnikule maksu, nõ kümnist, mis oli piirkonniti erinev. Kümnis ei tähendanud tingimata kümnendikku tegelikust saagist, vaid oli kindlaks määratud suurusega naturaaltasu kas hooaja, pere või paadi pealt. 19. sajandi lõpus muutus valdavaks rahatasu ning mõisnikud hakkasid püügiala korraga välja rentima küladele või ettevõtetele (Luts 2008: 109). Peamiseks püügikalaks oli räim, püüti ka kilu, lesta, turska, 20. sajandil juba rohkem ka angerjat (Luts 1969: 216). 19. teisel poolel arenes kilutööstus, mille üheks oluliseks keskuseks kujunes Hara saar. 1860. aastatel rentis saare Taani päritolu ettevõtja, Kolga mõisa kirjutaja V. R. Sörensen ning rajas sinna kalatööstuse, mis andis tööd kuni 300-le inimesele. Sörenseni palgal olid kalurid, kilusoolajad, pakkijad, plekksepad, voorimehed jt. Ettevõtte oli heaks teenistuskohaks ka kohalikele. Kilu püüti saare ümbruses aga ka kaugemalt. 1880-ndatel aastatel Hara saare ümbruse kilusaagid vähenesid ja kalurid suundusid kalapüügile kaugematesse püügikohtadesse – Eru lahele, Mohni saare ümbrusesse, Juminda neemele (Oras, Sammet 1982: 54-55). Sörenseni surma järgselt vahetas kalatööstus omanikke, 1912. aastal omandas selle kalatööstur Feodor Malahhov (Oras, Sammet 1982: 55). Hara kilutööstus ei andnud kohalikele mitte üksnes tööd ja lisateenistust, vaid oli oluliseks mõjutajaks uute püügivahendite kasutuselevõtul. Uued püügivahendid olid suuremad ning võimaldasid püüda rohkem kala.

Sel perioodil püüti kala eelkõige enda tarbeks. Ülejäänud kala vahetati rannas, kuhu sisemaa talumehed kohale sõitsid, vilja vastu. Rannamehed käisid ka ise soolatud kalu sisemaa külates müümas. Kalurite püütud vääriskala ostsid kokku kalatööstusettevõtted ning ülesostjad. Kalatööstuste tooted jõudsid kaugematele turgudele – Venemaale ja Euroopasse.

19. sajandi teisest poolest seoses kalapüügitehnikate muutumisega, kalapüügivahendite tööstusliku tootmisega ning kalatööstuste arenemisega, hakkas muutuma ka rannakalastuse iseloom. Varasemalt kogukondlik ühistegevus muutus järjest enam kutselise kalurkonna tegevuseks. Paatkonna liikmete arv vähenes, sõltudes nüüd eelkõige reaalsest tööjõu vajadusest ühe või teise kalapüügitehnika juures. Soomlaste eeskujul võeti kasutusele räimerüsa, mis oli suurnoodast tõhusam ning ei nõudnud nii suure hulga inimeste kaasamist. Uue nähtusena tekkis palgatöö – kalurid, ka kaugemalt tulnud (Venemaalt, Saaremaalt, Hiiumaalt) olid palgaliste noodavedajatena suuremate kalatööstusettevõtete (nt Hara saarel) teenistuses. Lahemaa rannaküladest käisid kalurid palgalisteks kalastajateks ka Soomes (Luts 2002: 120-122).

7.2. 20. sajandi esimene pool

Kalanduse areng, kus kasutusele võeti uusi püüniseid ja kalapüügitehnikaid, naturaalmajandus asendus rahamajandusega ning kasvas kalatööstuse välisturg, jätkus kuni I maailmasõjani. Eesti iseseisvumisega langes ära suur Venemaa turg, mis mõjutas olulisel määral kalastuse valdkonda. Kilupüük vähenes, samuti Tallinna kilu tootmine. Kohalik räim ja kilu konkureerisid odava sisseveetava Norra heeringa ja Soome soolasilguga.

Kui varasemalt oli kalastus olnud seotud eelkõige põllumajandusega, siis 19. sajandi keskelt tööstuse, laevanduse ja kaubanduse arenedes lisandus randlaste elatusalade hulka näiteks rannikukaubandus, paadiehitus, meresõit, hooajaline metsatöö, töö sadamates ja vabrikutes. A. Luts (1985) toob välja, et Lahemaa alal oli kalastus peamiseks elatusalaks eelkõige väiksemates taludes, jäädes suuremates taludes pigem kõrvaltegevuseks. 1939. aastal oli kalastus peamiseks sissetulekuallikaks pisut rohkem kui pooltes taludes Pedassaarel, Lobil, Vergis, Jumindal, Virvel, Tapurlas, Pärismeal ja Viinistul. Seda eelkõige külates, kus olid kalapüügiks kõige sobivamad tingimused ning mis põllumaa poolest olid kehvad.

Kalastuse osa oli suurem Eesti vabariigi algusaastatel, kuid 1930. aastate lõpuks see vähenes. Kõnnu valla puhul on põllumajandusloenduse materjalide põhjal hästi näha kalapüügi osatähtsuse drastiline vähenemine. Kui 1919. aastal oli kalapüük pea- ja kõrvalelatusalaks 33,1% valla elanikest, siis 1939. oli see üksnes 16,2% (Luts 1985: 55). Põhjustena võib nimetada uute ning püsivamat sissetulekut võimaldavate tegevusaladega tegelemist, samuti ei toetanud riiklik majanduspoliitika kalastuse arengut.

Kalastus oli piirkonna rannakülade jaoks oluliseks elatusalaks. Kuna paremate püügivahendite ja -paatide soetamine oli kulukas, siis püüdsid kalurid organiseeruda ühistuteks. Esimesena registreeriti 1905. aastal Vergi Kalurite Ühistu, 1907. aastal alustasid tegevust kalurite ühistud Pärismeal ning Kolga-Leesil. Lisaks ametialasele tegevusele olid need seltsid ka kohaliku kultuurielu korraldajateks ning kogukonna elu eestvedajateks (Luts 2002: 123). Ernst Veberman toob entsüklopeedilises koguteoses „Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur“ välja kalureid koondava ühingu ülesanded:

- ✓ olla abiks oma liikmete kalapüügi, kala soolamise ja ümbertöötamise ning kalakaubanduse korraldamisel;
- ✓ edendada kalameeste teadmisi ja oskusi;
- ✓ aidata kaasa majandusliku olukorra parandamisele;
- ✓ kaitsta liikmete huve (Veberman 1926: 700).

Lahemaa alal oli kalurite ühistegevus aktiivne, samas oli kalureid ühendava keskliidu loomine vaevuline ettevõtmine. 1920. aastate alguses oli see päevakorral, kuid reaalsete sammudeni jõuti alles 1930. aastatel. Esimene kalapüügiseadus hakkas kehtima 1923. aastal ning seda täiendati hiljem mitmel korral.

Oluline tehniline uuendus oli mootorpaatide kasutuselevõtt, mis muutis kaluri töö kordades hõlpsamaks ja ka ohutumaks, sest need olid tormistes oludes vastupidavamad. Esialgu kasutati mootorpaate eelkõige kalaveoks – võrreldes purjepaadiga oli nüüd võimalik kalasaaki kiiremini transportida püügipaikadest müügikeskustesse. 1920. aastatel kasvas mootorpaatide arv kiiresti, kuna kohalikud ettevõtted (Pärnus Seiler ja Stryk) hakkasid tootma mootoreid, samuti oli alates 1923. aastast alates kaluritel riikliku laenufondi toel mootorite ja kalapüüniste soetamiseks võimalik soodsatel tingimustel saada laenu. Mootorid olid valdavalt petrooliumiga ning kasutusviisidest ja püügipaiga iseloomust olenevalt kasutati erineva võimsusega mootoreid – nii näiteks oli sisevetel kasutusel väiksema võimsusega mootorid (2-4 HJ), kuid Põhja-Eestis, kus kalurid võtsid püügiretkele kaasa suurema koguse püünised, olid kasutusel mootorid, mille võimsus oli 6-12 HJ ning kalavedudeks koguni 16-24 HJ. (Säinas 1938). 1940. aastal moodustasid mootorpaadid 23% mererandade kalapaatidest (Luts 2002: 122).

Peamine püügikala oli endiselt räim. Seda püüdsid kalurid nii oma tarbeks kui ka siseturule. Räime kõrval püüti ka kilu. Peamised kalatöötlemisviisid olid soolamine, suitsutamine, marineerimine, konserveerimine õlis ja kuivatamine (Veberman 1926: 702). Räime suitsutamisahjusid oli rannikul pea igas külas. Turbuneeme ja Viinistu külast on teada suitsuahju ehitamine 1905. aastast (Oras, Sammet 1982: 49-50), 1921. aastal tegutsesid E.T.K kalatööstused, sh suitsuahjud Tapurlas ja Kiiu-Aablas (Kalandus 1933: 266).

Merepüügis olid räime ja kilu kõrval olulisel kohal ka lest, lõhi, angerjas. Välisturg orienteerus ümber lääne turule (Saksamaa, Rootsi, Poola) ja välja veeti vääriskalu – eekõige lõhet, angerjat. Viimane oli üks kalleimaid kalu Eesti turul. 1920.-1930. aastatel oli rannavetes erinevaid sumplaevu, mis ostsid kohalikelt kaluritelt eluskala. Headeks angerjapüügi kohtadeks on olnud lahesopid Kolga ja Hara lahes, samuti Käsmu laht ja Vergi laht. Angerjapüügil katsetati uut suurpüünist bottengarni.

7.3. 20. sajandi teine pool ja tänapäev

Teise maailmasõja sündmused ei jätnud mõjutamata ka siinse piirkonna külasid. Mobilisatsioonid, arreteerimised, küüditamised ning 1944. aasta massiline läädne põgenemine kahandasid Lahemaa rannakülade elanikkonda drastiliselt. Näiteks Viinistu, kus 1930. aastate teisel poolel oli elanikke üle viiesaja, siis 1944. aasta sügisel kõigest 146 inimest (Viinistu 2012).

Teise maailmasõja järgselt annekteeriti Eesti ning Lahemaa rannikust sai osa Nõukogude Liidu piiritsoonist. Suuremad piirivalveosad rajati Tsitresse, Hara külla, Turbuneeme, Käsmu ja Pedassaarele. Jumindal, Pärispeal ning Suupeal asusid sõjaväebaasid ning Haras allveelaevade demagnetiseerimisbaas. Rand piirati okastraadiga, kohalike kasutuses olnud paadid osaliselt hävitati, osa toodi kokku traataiaga ümbritsetud pritsaalsse – ranna-alale, kuhu koondati võrgukuurid ja paadid ning kust said erilubade alusel ainult artelli või kolhoosi kuuluvad kalurid merel käia. Varasemalt oma majapidamiste juures rannas joomides või valgmates paate hoidnud ja sealt kalal käinud kaluritel tuli nüüd pritsaalsse minna.

Kollektiviseerimisega moodustati Lahemaa rannakülade baasil kalurikolhoosid: Juminda poolsaare külade pered kuulusid alates 1949. aprillist kalurikolhoos „Oktoober“ koosseisu; Pärispea poolsaarel loodi 1949. aastal kalurikolhoosid „Viinistu“, „Tulevik“ ja „Võidu Tee“, 1951. aastal need liitusid ja ühiseks nimeks sai kalurikolhoos „Võidu Tee“. Täna sel Vihula alal loodi kollektiviseerimise algusaastatel mitu väiksemat kalurikolhoosi, mis aja jooksul ühinesid M. Gorki nimelise kalurikolhoosiga. Kalurikolhoosides ühistati kolhoosiliikmete vara – nii talumaa, loomad kui ka põllutööriistad ja transpordivahendid ja ka püünised ning paadid. Kalapüük jätkus kolhoosi tingimustes ning kalurite poolt püütud kala tuli vastuvõtupunkti üle anda. Keelatud oli kalasaagist omale koju kala võtmine.

1950. aastatel kasutati kalurikolhoosides räime- ja kilupüügil ulatuslikult seisevnoota ehk kastmõrda. Kastmõrdade kõrval tegeleti kolhoosi esimesetel kümnenditel ka võrgupüügiga ning sobivate ilmaolude korral ka talvise jääaluse noodapüügiga. Kuna kalurikolhoosides olid esiplaanil püüginormide täitmine ning püügitootlikkuse tõstmine, siis jäid traditsioonilised püügiviisid (nt võrgupüük) ajapikku tahaplaanile. 1960. aastatel arendati kalurikolhoosides jõudsalt räimepüüki traalnootadel (Oras, Sammet 1982: 121). Uute püügivahendite kasutuselevõttuga (suured traallaevad ja noodad) seoses ehitati piirkonna kalastusekskustesse (nt Tapurla) uued randumissillad. Traalipüügist sai kolhoosides kalurite peamine kalapüügiviis.

1970. aastatel ühinesid Lahemaa alade kalurikolhoosid S.M. Kirovi nimelise kalurikolhoosiga. Kirovi kolhoosiga liitumise järgselt ehitati piirkonda uusi tööstus ja -abihooneid, aga ka elamuid kolhoosi töötajatele.

Kalurikolhooside ajal jätkus tööstusliku traalpüügi kõrval ka rannapüük väikeste, kuid nüüd juba motoriseeritud paatidega. Püügil said rannalähedastes vetes käia ainult kohalikud kutselised kalurid ja sedagi alles siis, kui piirivalvelt oli luba saadud. Kalapaat pidi olema registreeritud. Kalasaak tuli viia vastuvõtunkti. Püüti lesta, angerjat, lõhet, turska. Eriti väärtuslikud olid angerjad, mida püüti õngede ja rüsadega. Nõukogude ajal kadus täiesti nn ajus käimine, kus öisel ajal püüti triivvõrkudega kilu- ja räimeparvesid.

Pärast Eesti taasiseseisvumist 1991. aastal loodi endiste kalurikolhooside osakondade baasil erinevad kalandusalased ettevõtted ja ühistud. Merelepääs muutus vabaks ning rannapiirkondades tõusis huvi rannikupüügi vastu. Kalapüügi korraldust hakkas reguleerima 1991. aastal vastu võetud Eesti Vabariigi kalapüügiseadus, mis andis rannikulähedase kalapüügi korraldamise munitsipaal haldusalasse. Seadus andis rannapüügi eelisõiguse rannakülades alaliselt elavatele isikutele ja organisatsioonidele, samuti kutselise kalapüügiga tegelejatele (Eesti Vabariigi kalapüügiseadus 1991). Neli aastat hiljem vastu võetud uus Kalapüügiseadus eristas juba kutselisi kalureid ning nn randlasi, kes soovisid kutselise kalapüügi vahenditega püüda kala oma tarbeks. Kutseliste kalurite kalapüügilubadega hakkasid tegelema maakonna keskkonnateenistuse kalandusspetsialistid ja rannakülade elanikud said püügilubasid taotleda kohalikust vallavalistusest (Vetemaa 2002). Kalapüügiseadust on korduvalt muudetud ning selle aja jooksul on kadunud mõisted „rannaküla alalise elaniku püügiõigus“ või „piiratud püügiõigus“ (Vetemaa, Albert 2016). Tänapäeval võib Lahemaa rannikul kala püüda kas kutselise kalurina või harrastajana .

8. Kolme küla ajalooline kirjeldus

8.1. Virve küla

Virve küla asub Juminda poolsaare idakaldal kivisel neemenukil Hara lahe ääres. Küla esmamainimine on ajaloodokumentides 1586 aastal. 1683. aasta vakuraamatus on märgitud *Wirbell*’i külas kaheksa peremeest, mõned aastad hiljem on seitse talu. Pärast katku on külas kolm peret. Seejärel hakkas talude arv taastuma, aastal 1782 oli *Wirwy* külas jälle kaheksa talu. See arv püsis 19. sajandi keskpaigani: 1858. aastal on kaheksa talu ja 13 vabadikukohta. 1938. aastal oli 40 majapidamist (Tarvel 1983: 62). Küla on oma olemuselt tänavküla, kohati alevküla. Majad on ridamisi mere ja kõrgemal maapinnal lookleva külatee vahel. Virvel oli kaks otsa – põhjapoolne Koljuots ning lõunapoolne Kiviots. Nende otsade piiriks oli Hansu oja. Kiviotsast edasi Hara saare poole jäi kõrgem savine kallas Savineem.

Neemenuki idakallas on kivine, kuid põhjaosasse jääb liivane rand. Naaberküla Tapurla vahel on lahesopp, mida nimetatakse Pädilaks. Teisele poole jääb naaberküla Hara, mille üheks osaks oli ka Hara saar. Virve küla arengulugu on olnud tihedalt seotud Hara külaga. Virve oli põline kaluriküla. „Külas toideti end peamiselt kalapüügiga, soolati räimed ja kilud tünnidesse ning käidi sügiseti neid sisemaal vilja vastu vahetamas. Nii saadi talveks omale leivajahu, ranna põllud ju vilja ei kasvatanud ja põllumaad oli üldiselt vähe, jätkus ainult kartulite ja mõnede juurviljade jaoks. Talvel käidi merejääll noodal, need püügivahendid olid mitme pere peale ostetud.“ (Katvel 2013). Paadid (suuremad vened, väiksemad jullad ning rannasõidu purjelaev jaalad), samuti võrgukuurid võrkude ja kalastusvahendite hoidmiseks, olid talude all rannas. 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi esimestel kümnenditel andis külaelanikele tööd Hara saare kilutööstus. Naised said seal tööd kilusoolajatena, mehed aga noodavedajatena. (Virve kalapüü kalender 2019). 20. sajandil said külamehed toonaselt Hara kilutöösturilt Fjodor Malahhovilt järelmaksuga võrkude valmistamiseks materjali, samuti talvenootasid. Hea talvise kalasaagi korral teeniti noot ühe talvega tasa (ERM EA 135: 127). Tavaliselt oli Virve kaluriperes kilu- ja räimevõrgud, samuti kodus valmistatud lestavõrgud. Mõnes talus olid ka väiksemad angerarüsad ning tursaõnged. Mitmed Virve küla mehed sõitsid merel suurematel laevadel. Külas oli paadimeistreid, kes ehitasid lihtsaid sõudepaate (Virve kalapüü kalender 2019).

Teise maailmasõda ning sellele järgnenud aeg mõjutasid küla elu väga tugevalt. Nagu teisteski rannakülades, kästi ka siin tuua paadid kokku kõrge aiaga ümbritsetud pritsaalsasse, mis asus Kiviotsas, Kari talu all rannas. Mererand piirati okastraadiga ja liivaranna osa künti üles. Koljuotsas asuva Mäe talumaja kõrvale rajati Nõukogude piirivalve prožektoriplatvormi. Küla

majapidamised liideti „Oktoobri“ kalurikolhoosiga. Kui kolhoosiaja alguses oli kalade kokkuostupunkt oma külas (algul Tooma talu aidas, seejärel Otsa talu kõrval punktikuuris), siis hiljem tuli kala viia Tapurla sadamas asuvasse vastuvõtupunkti. Kolhoosiajal käidi veel väikeste paatidega oma rannast merel – püüti lesta ning rüsadega angerjaid. Samuti oli rannas vees kalurite angerjasumbad. Osa kalureid käis traalimeesteks Tapurla sadamas (Virve kalapüü kalender 2019).

Puidust sump eluskalade hoidmiseks. Valmistaja Gustav Võsa, Virve küla. Foto: Lahemaa Rahvuspargi arhiiv.

Kui hakati ehitama NSVL allveebaasiks Hara sadamat (1956-1957), siis aeti Virve küla lõunapoolsete kohtade – Savineeme, Neeme ja Kalda elanikud oma kodudest välja, mõnevõrra hiljem ka Hallikivi ja Kadapiku elanikud. Sadamasillast Hara poole endise piirivalvekordoni aladele ehitati suurem piirivalvekordon ja sinna rajati sõjaväebaas. Igapäevaselt liikusid Hara kordonist läbi küla ja liivaranda pidi Pädila kaudu Tapurlasse piirivalvurite jalgsipatrullid. Virve küla jäi NSVL allveebaasi vahetusse lähedusse ning oluliselt piirati kohalike vaba merelepääsu, külanoored lahkusid külast ja kolhoosist, nii hakkas traditsiooniline rannapüük külas hääbuma. Siiski säilisid paadikuurid ning püügivahendid.

Kuigi Virve küla kohta ei ole varasematel aegadel nii ulatuslikult pärimust talletatud kui mõne teise Lahemaa rannaküla kohta, on täna külas tugev kogukond, kes on hoidnud au sees rannamurret ning ka oma kodukoha ajalugu. Külaga seotud pärimust ning küla ajalugu on külaselts aktiivselt tutvustanud rannakeelsete kalendrite³⁰ vahendusel.

Virvel oli 1930-1940. aastatel külanoorte kogunemiskohaks kiigeplats Kingu talu läheduses, kus peeti jaanitulesid ning samas oli ka spordiplats võrkpalliväljakuga. Tänapäeval asub külaplats, kuhu on ehitatud puidust lava, kogukonnahoone ning kiige, aga küla sees Keskküla ja Rigo vahelisel krundil mere ääres. Oluliseks paigaks külaelanike jaoks on ka külakaev (Rasi kaev), mis oli seest kividega vooderdatud ning kust vesi otsa ei lõppenud. Küla käis sealt vett viimas, samuti joodeti kaevu juures loomi. Virve rannas on mitmeid kive, millega seostub nii pärimuslugusid (nt titekivid – Kannukivid) kui ka personaalsemaid mälestusjutte. Laiema tuntusega pärimuspaik on Koljuninal asunud Koljukabeli asukoht.

Materiaalse pärandi üks põnevamaid näiteid on Virve liivarannast 1932. aastal leitud arhailise valmistusviisiga paadi jäänused³¹, mis on eksponeeritud ERMis püsinäitusel. Virve küla Aarte talu hoonete näol on täiendust saanud Eesti Vabaõhumuuseumi ekspositsioon³². Virve külas on läbi viidud traditsioonilise ehituse koolitusi, mille käigus on renoveeritud paadikuuri. Samuti on Virve Kari talus 1920. aastate väike kalapaat julla.

8.2. Viinistu küla

Viinistu asub Pärисpea poolsaare idarannal kagu-loode suunas väljaulatuval neemel, olles kolmest küljest piiratud merega – ida poole jääb Eru ehk Mungalaht, edela poole aga merega ühenduses olevad madalad rannajärved Maalaht ja Uljalaht. 1694. aasta katastrikaardil moodustasid need veel sügavale maa sisse tungiva merelahe. Aastasade jooksul on maapind kerkinud ja merelahest saanud rannajärved (vrd Linkrus 1998: 44). Looduslikud olud jagasid küla varasemalt kaheks osaks – loodepoolse Heigiotsa ja kagupoolse Aaduotsa vahele jäi märg ala – Pagaallik, kus kasvas tihe pajurägastik. Külaosade nimetused on hoidnud alal pärimust, mille kohaselt küla rajajateks peetakse kahte Soomest tulnud venda – Heikkita ja Aadut. Heigiotsa jääb Neeme mets, Aaduotsa aga Sadamneem – maaninas olev kunagine sadamapaik. Küla keskosa kutsutakse Sunimäeks ja ka Keskkülaks. Administratiivselt kuulub küla juurde

³⁰ Järjest on ilmunud „Virve kivije kalender“ (2015), „Virve meresoidu kalender“ (2016), „Virve preksu kalender“ (2017), „Virve taluje kalender“ (2018), „Virve kalapüü kalender“ (2019)

³¹ Leitud paadijäänuste kohta täpsem info Eesti Muuseumide Veebivärvast:

<https://www.muis.ee/museaalview/589655>

³² Aarte talu info Eesti Vabaõhumuuseumi kodulehel: <https://evm.ee/est/ekspositsioon/pohja-eesti/aarte-talu>

ka kaks saart – 4,5 km kaugusel asuv Mohni ning Aaduotsa ranna lähedal metsaga kaetud väike Haldi saar (Toompuu, Tikerpalu 2012).

Viinistu on vana ning järjepideva asustusega küla Kuusalu kihelkonna rannaalal, mis on leidnud ajalooallikates esmamärkimist 1372. aastal (*Wynest vischer*)³³, seejärel juba 1542. aastal (*Wintze*). Kui 16. sajandi lõpul elas külas kuus peret, siis 17. sajandi lõpuks oli Viinistu mitmeid kordi suuremaks kasvanud – seal oli 24 (1638) ja 25 (1694) talu. Peale Põhjasõda, aastal 1712 oli Viinistusse (*Winist*) jäänud 14 peret, siis aga hakkas küla taas kasvama tõustes 1739. aastal 35 taluni, 1858. aastal oli külas 30 talu ja 15 vabadikukohta. 1934. aastal loetleti 112 majapidamist (Tarvel 1983: 65). Külaelu kõrgajal 1920.-1930. aastail elas külas üle 500 inimese. Teine maailmasõda ja sellele järgnenud aeg mõjusid Viinistu külale laastavalt. Pärast mobiliseerimisi, arreteerimisi, küüditamisi ning paadiga põgenemisi kahanes küla elanikkond drastiliselt.

Küla asukoht ning looduslikud olud on kujunenud siinsete inimeste tegevusalasid. Et pinnas oli kehv – palju märga ja niisket ala, teisalt jälle liiva ja kivisid, oli ala põlluharimiseks sobimatu. Külalanike peamiseks sissetuleku- ja elatusallikaks on olnud läbi mitme sajandi kalastus. Tuulte ja tormide eest varjatud soodsad randumis- ja sadamakohad asusid mõlemal pool külaotstes – kirdes Maalahes ning kagus Haldi saare all Haldi lahes (Lilhein 1975: 6-7). Madalad lahesopid olid sobivad kalapüügikohad. Küla rannapiir on kivine ning läheb suhteliselt kiiresti sügavaks. Küla vanemad majapidamised oli ridamisi külatee ning mere vahelisel alal (Välja 2010), talude lautrikohad asusid talude juures rannal. Väikeste paatidega käidi kalastamas Mohni saare ümbruses. Saarel oli kaluritel maja, kus vajadusel ööbiti.

Viinistult käidi kilu ja räime püüdmaks kalade kudemisajal lähikonna madalikelt: Rigumadalal, Malmimadalal; Viinistu ja Mohni saare vahel: Pärtlimadalal, Laadamadalal, Karimadalal; Mohnist Palganeeme poole jäävatel Ladvamadala, Lahesuumadalal ja Palganeeme madalal. Heade püügikohtadena olid tuntud ka Mohni saare ümbruse paigad: Länssääre ots, Loetsääre ots, Vanamajaka lõugas, Sillasäär, Kõrgekari, Tiirukari, Keskmaa kehvel, Sauna lõugas, Mesisäär, Paskamadal, Idapää ots, Kagusäär, Heinamaa lõugas. Oluline püügipaik oli ka Viinistu ja Pärисpea vahel asuv Hauaneeme laht koos Ulglahe ja Maalahega, sest kevadiste suurvete ajal tulid mööda joomat neisse haugid ja ahvenad kudema. Maalahes asub ka Nootneeme kivi, rahvajutu järgi olnud see vanasti nii sügav, et sai noota vedada. Hea angerja- ja haugikohana oli tuntud Haldi saare ja mandri vaheleine väin (IKM 4884 FR).

³³ Enn Tarvel (1983) nendib, et siin võib *Wynest* olla kohanimi või isikunimi.

Kohalik kalur Einar Manitski meenutab Mohni saare taga toimunud pealveepüüki: „Seal on 10-12 km kaugusel meres madal seljandik. Edela ja lõuna tuulega tõmbas kala sinna mereselga üles. Põhja ja loode tuulega pressis kala rohkem siis kaldasse. Eks hoovustest ja voost sõltus planktoni ja ka selle tarvitajate liikumine. Üleval Mohni peal oli lõunakaarte tuultega vee liikumine väike. Plankton seisis paigal ja kala koos sellega. Ega siis ei olnud ka sellist laevaliiklust. Polnud võrkude pärast hirmu, et keegi sisse sõidaks. Püügikohta sai Mohnist umbes tund aega sõitu. Eks püük käis sedasi, et kõigepealt tuli vesi ära kraadida. Kilu tahtis soojemat – nii 12-14 kraadist veet, räim külmemat – 10-12 kraadi ja vähem. Võrgud lasime parajasti sellele veele, mis kraadi järgi sobis. Teinekord tuli tõllidelt (võrkude vahelised ujukid) mittu sülda paelu alla lasta, et võrguribi õigesse sügavusse saada, teinekord olid võrgud puhta pinnas, kõik pullud peal. Küll oli seal tollal kenasti kala, mõnikord kuni 100 kg võrgule. Ükskord saime 15 võrguga 3 tonni räime“ (IKM 5730 FR).

Kala püüti oma vetest, kuid vajadusel käidi püügil ka kaugemal – Pranglis, Malusil, Kalgrundis, Uhtjus. Veel 20. sajandi alguses sõideti külast kollektiivselt kalapüügiretkedele Soome lahe saarte ümbrusesse.

Kontaktid üle lahe Soomega olid püsivad. 19. sajandil tõusis kalastuse kõrval elatusalana esile rannikukaubandus – peamiselt kartulivedu Soome ja Peterburgi, laevadel veeti ka oma rannast korjatud kive Tallinnate tänavate sillutamiseks ning ehituse tarbeks Loksa telliseid. Tähtsaks sissetulekuallikaks on olnud rannal salakaubandus. Soome rändpüügile minnes võeti kaasa vilja ja viina, et seda soola vastu vahetada. Lisaks soolale toodi salaja üle vee ka muid eluks vajalikke asju ja tarberiistu. Esialgu oma pere tarbeks mõeldud vahetuskaubandus muutus 19. sajandi keskpaigast üha laialdasemaks ning sellelt oli võimalik tulu teenida. 20. sajandil vahetas soola välja piiritus. Eriti massiliseks sai piiritusevedu Soome kuiva seaduse ajal 1920. aastatel. Salakaubavedu pani aluse küla jõukusele – teenitud rahadega osteti mootorpaate ning ehitati uhkeid mansardkorrusega elamuid, samuti jagus raha ühiskondlike hoonete (Tuletõrje Seltsimaja ja koolimaja) rajamiseks (vt Toompuu, Tikerpalu 2012).

1940. aastatel ning kolhoosi esimestel aastatel olid peamiseks võrgupüük ning talvine jääalune noodapüük. Viimane oli nii tulus, et aitas täita kolhoosi esimeste kvartalite püüginormi. aitas kolhoosiaastatel esimeste kvartalite plaanid täita. Kui oma rannas jääd ei olnud, siis käidi rändpüügil – Tapurla all, Maluhaul, Käsmu all ja ühekorra Kaberneeme kandis (IKM 5730 FR). Esimesed Viinistu talinoodad olid aga Palganeemes, alles siis kui noodad läksid kõrgemaks, sai neid Viinistu küla ranna sügavamasse vette panna. Viinistul oli mitu noodaloomust ehk varpi, neil olid oma nimed. Viinistu kalur Rudolf Mägi meenutus: „Meil oli siin küla all mitu varpi

aegade jooksul kividest puhtaks traalitud: Pasarenn, Mustakive varp, Pikk varp, Huiari e. Andi varp, Kaapjala varp (Pärtlijaani varp), Heigi varp ka Pellu Jossi varp ja Apteegi varp, kus vedas Joosti Joosep. Joosti Joosep oli nii täpipealne mees kala kaaluma, et sellest siis ka varbi nimi. Kappjala nime sai noot, mis püüdis Pärtlijaani varbis. Sedamoodi, et sel ajal tulid esimesed puuvillanoodad, oli Suuraia vana rannal tigupuudele tõstetud noota silmitsenud ning imestanud: „Mis kuramus see olema, kaapjalg või?“. Teised noodad olid kanepikiust ja tumedad. Eks helevalge, puuvillasest linast noot tundunudki siis teiste kõrval nagu valge vaim. Sellest jäigi noodale nimi külge ja nii kutsuti varpigi kus „Kaapljalaga“ noota veeti. Üks noodakoht oli Neeme pool, seda hoiti rohkem külalistele, sest sealt suurt kala ei tulnud. Mohni saare all oli Jussmaas (kesk Mohni maad) kolm varpi ehk loomusekohta.“ (IKM 5732 FR).

Loos mainitud Joosti Joosep oli külas tuntud noodameister, kelle juhendamisel valmistati suurem osa küla talinootadest. Meistri täpsusest oli noodavalmistamisel kasu, sest nii püüdis noot paremini. Töö käigus õppis nii mõnigi külamees, kuidas noota valmistada.

Viinistult on kogutud märkimisväärsel hulgal suulist pärimust, mis on talletatud Eesti erinevate mäluasutuste – Eesti Rahvaluule Arhiivi, Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Keele Instituudi kogudesse. 20. sajandi teisel kümnendil oli Eiseni aktiivne kaastööline kalur Salomon Lilhein, kes saatis teavet oma koduküla paikade kohta. Väga ulatuslik on Viinistuga seotud pärimuse osakaal 1930. aastatel ERA-le laekunud õpilaste kohamuistendite kogumisvõistluste materjalides³⁴. Viinistu küla on olnud pikka aega murdeuurijate huviorbiidis, kes on talletanud kirderanniku murdes sõnavara ja lugusid headelt keelejuhtidelt Edgar Lilheinalt ja Nelli Mikiverilt. E. Lilhein on teinud kaastööd nii Emakeele Seltsile, Etnograafiamuuseumile kui ka Meremuuseumile. Viinistuga seotud kohapärimus annab sissevaate külaelanike tegemistesse ning tutvustab tähenduslikke paikasid nii külamaastikus kui ka rannas ja merevees.

20. sajandi algusest Teise maailmasõjani oli Viinistul elav seltsi- ja kultuurielu. 1918. aastal ehitati Sunimäele seltsimaja, mis kujunes külaelu keskuseks. Siin ei korraldatud mitte ainult peoõhtuid, vaid ka kursuseid ja loenguid, samuti asus seltsimajas Tuletõrje Seltsi raamatukogu. 1922. aastal loodi sama seltsi eestvedamisel Viinistule oma kool, mis tegutses esialgu rahvamajas ja osaliselt Haldja talus. Oma koolimaja ehitati piiritusekuningas Johannes

³⁴ Viinistu alg- ja täienduskool osales õpetaja Joosep Epliku juhendamisel nii 1937. aasta Harjumaa algkoolide kohamuistendite kogumisvõistlusel kui ka 1938/1939. aastal üleriigilisel kohamuistendite kogumisvõistlusel, saates ERA-le kõigi osa võtnud algkoolide seast suurima korjanduse.

Piibemanni eestvõttel ning suur ja uhke koolimaja avati 1928. aastal (Lilhein 1975: 23-24). Kooli eluiga ei olnud väga pikk, sest lõpetas 1970. aastatel tegevuse.

Salakaubaveo tuludega ehitatud suured kahekorruselised verandaga majad ning ühiskondlikud hooned on külapildis materiaalse pärandi osa. Samuti on väga hästi säilinud ning rannajoonel nähtav Viinistu küla talude lautrite süsteem. Ka Mohni saare pärandväärtused on üks osa küla rannakalastuse pärandist. Kolhoosi ajast pärit kalatööstushooned on saanud uue funktsiooni kunstimuuseumi, hotelli ja konverentsikeskuse ning teatrisaali näol.

8.3. Altja

Altja on tekkinud Vergi lahe kaldale Oandu jõe suudmesse. Varaseim teade paiga kohta on 1465. aastast, mil nimetatakse Annikvere mõisale kuuluvat kalapüügikohta Oandu jõe suus. Jõesuus oleva rannaosa nimetus oli Rootsipea (*Rotzipe*) ning nimi võis tähistada väikest kivist neeme jõesuudmest läänes, kus täna asuvad võrgukuurid. 1699. aasta kaardil on küla tähistatud Annikvere mõisale kuuluvate kalurimajadega neeme tipu pool ning Sagadi mõisale kuuluvate majadega. 1838. aastast kuulus Altja küla Sagadi mõisale. (Tarvel 1983: 77-78). Ajaga küla kasvas ja 1858. aastal oli Altjal 12 majapidamist, enne Teist maailmasõda oli külas 20 majapidamist ja 126 elanikku (Tarvel, Kurepalu 1996). Sõda ja järgnevad aastad mõjutasid Altjat – küla jäi tühjemaks. Kes olid sõja ajal mobiliseeritud, kes hukka saanud ning kes paadiga üle mere lahkunud. Kolhoosiga liitudes tuli ära anda oma võrgud ja paadid ning merel- ja kalalkäimine ei olnud enam igapäevaelu osa. Rand suleti traataiaga ning 1950. aastatel viidi paadid Altjalt Verki pritsaalsesse (Tarvel, Kurepalu 1996: 8).

Altja rand on neemenuki ümbruses kivine, Altja ehk Kärbseljõe paremkaldal Mustoja suunas on liivane rannariba – Merinõmme rand ning selle juures Merinõmme mets. Külast läände jääb madalam lahesopp Leetepere rand. Küla varasem asustus on kujunenud neemenukile ja selle lähiümbrusesse. Altja looduslik asukoht on kujundanud külaelanike elatusalad, millest peamine oli kalastus. Peamiseks merelkäimise kohaks oli neemetipp, kus asusid võrgukuurid, võrguvabed ning hoiti paate. Ühe paatkonna moodustasid 4-5 meest mitme talu peale, igaüks käis kalal oma võrkudega. Võrgud olid kootud peredes, tormidega purustatud püügivahendeid parandati ühiselt talgutel. Kalapüügihooaeg oli kevadest sügiseni. Kalastamas käidi oma ranna lähedal, kuid ka kaugemal Rõa madalal (umbes 10-12 km rannast), samuti Uhtju ja Vaindloo saartel ning Viikaril (ERM EA 151:2). Rõa madalale viidi õhtul võrgud sisse ning oldi ööd samas kohas paadis, et siis hommikul võrgud välja võtta. Öeldi, et käidi Rõa kõrtsis.

Sellenimeline oli madalikul asuv suur kivi, mis paguveega nähtavale tuli (Tarvel, Kurepalu 1996: 37). Uhtju saarel olles ööbiti muldonnides ning pikemalt peatuti Vaindloom, kus oli palkidest võrgukuurid (ERM EA 151:2, 217).

Kala jagati üldjuhul paatkonna liikmete vahel võrdselt – vähema saagi korral loeti, suurema saagi puhul mõõdeti. Mõõdunõuks oli tavaliselt kas puidust või plekist kapp, mis mahutas umbes 1000 kilu või suurem neljakandiline ehtu, kuhu mahtus üle 1000 räime (ERM EA 151:2). Altjalt viidi soolasilku sisemaa küladesse. Aegade jooksul oli igal perel välja kujunenud oma talud, kuhu kala käidi viimas ning sealt vilja vastu saamas. Altja kalurite kalad läksid Salatsese, Annikveresse, Vanamõisa ja teistesse küladesse (Tarvel, Kurepalu 1996: 40). Osaliselt müüdi saak ülesostjatele ning viidi Rakvere laadale.

19. sajandil lisandus kalapüügi kõrvale kaubavedu, suureks tuluallikaks oli mõisale küttepuude vedu paatidega Tallinnasse, Kunda tsemendivabrikusse ning Soome. Puude lastijateks ning paadimeesteks olid kohalikud randlased (Tarvel, Kurepalu 1996: 24-25). Lisaks veeti ka tsementi Kundasse, kartulit, õunu ning teisi põllumajandussaadusi Soome. Üle lahe toodi aga salakaupa: soola, tikke, suhkrut, jalanõusid, tubakat (Tarvel, Kurepalu 1996: 41). 19. sajandi lõpuks oli tegusmatele meestele kogunenud nende reiside eest piisavalt algkapitali, et hakata ehitama laevu. Külas oli kolm laevaehitusplatsi: neeme tipus, Jaanirahva Koplímäel mererannas ja Kõrve õues. Peamised laevaomanikud olid kolm peret: Paarma, Jaanirahva ja Kõrve, kuid laevu ja laevaosasid oli teistelgi küla peremeestel (samas).

Altjal oli aktiivne seltsielu. 1923. aastal asutati Altja-Mustoja Hariduse- ja Kultuuriselts, kes ostis seltsimajaks Laiakari suvila, nimetades selle ümber Merinõmmeks. Teise maailmasõja ajal hoone lagunes ning piirivalvurid vedasid maja puitosad kütteks. Hoonest on alles vundament ja sissevajunud kelder. Lahemaa rahvuspargis sai Altjast rannaküla, mille ajaloolist hoonestust ja üldilmet püüti taastada – esmalt ehitati üles Uustalu ning Toomarahva taluhooned, seejärel juba ka talude kõrvalhooned. Taastati neemel asunud, kuid kolhoosi ajal osaliselt hävinenud võrgumajad. Altja võrgukuuridest on saanud üks Lahemaa rahvuspargi sümbboleid. Külla ehitati ka uus kõrts – endise Paarma kõrtsi asukohale ning lähedusse seati üles ka kiik. Altja jaaniõhtutest said piirkonna suured sündmused (vt Tarvel, Kurepalu 1996: 17).

Järeldused ja ettepanekud

1. Traditsiooniliste rannakalandust kui kultuuripärandi kaitset ja edendamist tuleb integreeritult mõtestada kultuurmaastike (looduskasutus) ning vaimse ja materiaalse pärandi kontekstis.
2. Traditsiooniline rannakalandus on kalapüügiga seotud traditsiooniline inimtegevus, rannakalanduse kultuurmaastikud koos neid alal hoidvate protsessidega, rannakalandusele iseloomulik materiaalne ja vaimne kultuuripärand.
3. Lahemaa rannakalur on Lahemaa rahvuspargi rannakülade püsielanik (analoogia püusiasustusega väikesaarte seadusega).
4. Traditsioonilise rannakalanduse väärtused on sellised kultuurmaastiku väärtused, kus kõige tähtsam on traditsiooni kandja (kohalik), kes neid jälgib ja traditsioonilisel viisil loodust kasutab.
5. Autentsuse kaitse on eelkõige seotud subjektikeskse protsessi, rannakalanduse puhul traditsioonilise kogukonna kalapüügi kaitsega, oluline looduskasutuse ja kogukonna aspekt. Traditsioonilise rannakalanduse pärandiväärtused on kohaliku kogukonna traditsioonilised looduskasutuse väärtused ning materiaalse ja vaimse pärandi väärtused.
6. Traditsioonilise rannakalanduse kui kultuuripärandi kaitse-eesmärgi tuumikuks on kalapüügiõiguse tagamine Lahemaa rannakaluritele. Ilma tegeliku kalapüügiõigusest ei säili ka traditsiooniline rannakalandus Lahemaal.
7. Traditsioonilise rannakalanduse kaitse ja säilitamise eesmärgil kalapüügi eelisõiguse andmine Lahemaa rannakaluritele tõstatab küsimuse Põhiseaduses tuleneva võrdse kohtlemise põhimõtte riivist. Seonduvateks isikuteks on Lahemaa rannakalurid ja kõik teised potentsiaalsed kalurid. Uuringu autorid on seisukohal, et isegi kui nimetatud grupe erinevalt koheldakse, siis see on tulenevalt kultuuripärandi kaitse eesmärkidest ja riive vähesest intensiivsusest õiguspärane. See on kooskõlas ka Eesti rahvusvaheliste kohustustega.
8. Lahemaa rannakaluritele eelisõiguse andmine kalapüügiks on üheks meetmeks ka Nõukogude Liidu okupatsiooni negatiivsete mõjude vähendamiseks ning rannakalanduse elavdamiseks. Kuna Lahemaa rannakülad olid piiritsoonis, siis selle tulemusena suri rannakalandus peaaegu täielikult välja.
9. Lahemaa traditsioonilistele rannakaluritele kalapüügi eelisõiguse andmine võib tõstatada küsimuse Põhiseadusest tuleneva õiguspärase ootuse põhimõtte riivist. Tuginedes Riigikohtu praktikale jõudsid aruande autorid järeldusele, et kehtiva regulatsiooni muutmine ei kujuta endast õigusvastast riivet. Seda enam, et praegu kehtiv kord ei ole

tähtajaline. Õiguskord ei saa olla n.ö kivisse raiutud ning regulatsioonide muutmine on osa demokraatlikest protsessidest.

10. Traditsioonilise rannakalandusega seonduv materiaalne pärand (paadid, lautrid ja paadikuurid) omavad toetavat funktsiooni traditsioonilise rannakalanduse säilitamise seiskohalt.
11. Üldjoontes toetab õiguskord puupaaditraditsiooni säilimist. Eelneva uuringu pinnalt on jõutud järeldusele, et meresõiduohutuse seadust võiks muuta tuues sisse traditsiooniliste paadi- ja laevatüüpide kategooria (vt Paulus jt. 2019: 77).
12. Vaimse pärandi kaitsel võib olla abiks intellektuaalne omand. Näiteks on kultuuriline väljendus kaitstav teosena ja selle esitajal tekivad esitajaõigused. Teatud traditsioonilisi mustreid ja kujundeid saab kaitsta kaubamärgi ja tööstusdisainiga. Seejuure on oluline, et kultuuripärandi kandja ehk kohalik kogukond looks vaimse kultuuripärandi juhtimiseks poliitika ja süsteemi, mis hõlmaks muuhulgas eesmärkide seadmist, vaimse pärandi identifitseerimist, intellektuaalse omandi strateegia loomist ja formaalse institutsionaalse struktuuri loomist.
13. Traditsiooniline rannakalandus on keskne ning väärtuslik osa Lahemaa rannakülade kultuuripärandist. Rannakalanduse materiaalse ning vaimse pärandi elemente või osiseid tuleb käsitleda komplekselt.
14. Rannakalanduse traditsioon on olnud pikka aega katkenud. See on mõjutanud piirkonnas nii materiaalse kui ka suulise pärandi tundmist ja teadvustamist. Arhiivides on varasematest perioodidest, mil traditsioonilise kalastusega tegeleti veel aktiivselt, talletatud mere ja kalastusega seotud pärimusteaded ning lood, samuti vanasõnu. Samas on elulaad ning olud ajaga palju muutunud ning väga oluline on kaardistada kalandusega seotud materiaalse ja vaimse pärandi seis kaasajal. Seepärast tuleb teises ja kolmandas etapis kaardistada rannakalanduse väärtuste olukord tänase pärandikogukonna hulgas.
15. Praktilise meetmena soovitavad autorid koostöös sidusgruppidega üle vaadata Lahemaa rahvusparki juhtimismehhanismid, planeerimis- ja tsoneerimiskord, mis hõlmab traditsioonilist kalapüügiõigust. Seejuures tuleks arvesse võtta:
 - a. traditsioonilisi kalapüügiõiguseid ja praeguse süsteemi puudujääke;
 - b. olemasolevate andmete lünkade tuvastamisvajadust;
 - c. kaitse-eesmärke tervikuna;
 - d. vajadust formaliseerida konsulteerimis- ja dialoogimehhanisme kaluritega;
 - e. rahvusvahelisi standardeid ja häid tavasid.

Kasutatud allikad

Kirjandus

1. Burri, Mira. Cultural Heritage and Intellectual Property (November 21, 2018). Forthcoming in The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law, edited by Francesco Francioni and Ana Vrdoljak (Oxford University Press, 2019). Arvutivõrgus: <https://ssrn.com/abstract=3288622> (4.2.2020).
2. Eesti rahvakultuuri leksikon. 2007 Toim. Viires, Ants. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS.
3. Ernits, Madis. Põhiseaduse § 10 kommentaar. – Ü. Madise jt (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 4., täiend. vlj. Tallinn: Juura, 2017. Arvutivõrgus: <https://pohiseadus.ee/index.php?sid=1&ptid=15&p=10> (12.1.2020).
4. Ernits, Madis. Põhiseaduse § 11 kommentaar. – Ü. Madise jt (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 4., täiend. vlj. Tallinn: Juura, 2017. Arvutivõrgus: <https://www.pohiseadus.ee/index.php?sid=1&ptid=16&p=11> (5.12.2019).
5. Ernits, Madis. Põhiseaduse § 12 kommentaar. – Ü. Madise jt (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 4., täiend. vlj. Tallinn: Juura, 2017. Arvutivõrgus: <https://www.pohiseadus.ee/index.php?sid=1&ptid=17&p=12> (5.12.2019).
6. Ernits, Madis. Põhiseaduse § 19 kommentaar. – Ü. Madise jt (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 4., täiend. vlj. Tallinn: Juura, 2017. Arvutivõrgus: <https://www.pohiseadus.ee/index.php?sid=1&ptid=24&p=19> (5.12.2019).
7. Kalandus. 1933. Nr 8.
8. Katvel, Aino 2013. Mälestuskilde Virve külast. (käsikiri).
9. Kont-Rahtola, Anneli 2011. Tantsumuusika ja tantsud Kuusalu rannas. – Mäetagused nr 49, 93-114.
10. Krikmann, Arvo 1981. Meri andab, meri ottab. Valimik Lahemaa vanasõnu. Tallinn.
11. Lilhein, Edgar 1975. Jooni Viinistu küla ajaloost. (käsikiri)
12. Linkrus, Elle 1998. Põhja-Eesti rannikumadalik ja Soome lahe saared. Tallinn.
13. Loorits, Oskar 2002. Endis-Eesti elu-olu I. Lugemispalu kaluri ja meremehe elust. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 19 (11). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
14. Luts, Arved 1960. Rändpüügist Eesti merekalastuses. – Eesti Etnograafiamuuseumi Aastaraamat 17. Lk

15. Luts, Arved. 1969. Pilk Eesti merekalastuse ajalukku. – Eesti Loodus, 4. lk 213-219
16. Luts, Arved 1970. Eesti kalapüügiriistad. Tallinn: Kunst.
17. Luts, Arved. 1985. Kalastus Lahemaa randlaste elatusalana 1920.-1930. aastail. – Lahemaa uurimused II. Rahvuspargi asustusajalugu ja etnograafia. Koost Etverk, I. Tallinn: Valgus, 51-63.
18. Luts, Arved. 2008. Loodusvarud majandamises. – Eesti rahvakultuur. II, täiendatud trükk. Koost ja toim Viires, Vunder, Elle. lk 107-135. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS.
19. Mattila, Tuomas. Needs of the Sámi people for intellectual property protection from the viewpoint of copyright and trademarks – especially with regard to duodji-handicrafts and the Sámi dresses Publications of the Ministry of Education and Culture, Finland 2018. Arvutivõrgus: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_ip tk_yfb_19/wipo_ip tk_yfb_19_ref_ne eds_sami_for_ip_protection.pdf (16.1.2020).
20. Must, Mari 2010. Lahemaa murdemaastikust. – Uurimusi Lahemaa ajaloolistest maastikest. Koost. Paulus, A. Tallinn: Keskkonnaamet ja Kirjastus „Huma“, 171-182.
21. Narits, Raul; Kalmo, Hent; Madise, Lauri; Schneider, Heinrich. Põhiseaduse preambuli kommentaar. – Ü. Madise jt (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 4., täiend. vlj. Tallinn: Juura, 2017. Arvutivõrgus: <https://www.pohiseadus.ee/index.php?sid=1&ptid=3> (5.12.2019).
22. Oras, Rein, Sammet, Jaak 1982. Lahekäärust ookeaniavarustele. Eesti kalanduse ajalooost. Tallinn: Valgus.
23. Paulus, Ave (2017). Lahemaa rahvuspargi vernakulaarse pärandi kaitseväärtused. Magistritöö. Eesti Kunstiakadeemia.
24. Paulus, Ave (2017). Puupaaditraditsioonide kirjeldamine ja edendamine. Põhjaranniku paadiehitustraditsioonid (3–9). Käsmu Meremuuseum.
25. Paulus, Ave (2017). Paadid ja paadimeistrid käsikirjalistes kogudes. Põhjaranniku paadiehitustraditsioonid (46–66). Käsmu meremuuseum.
26. Paulus, Ave (2017). Heritage protection in Lahemaa National Park: Values, Rights, Communities. Intangible Cultural Heritage in Nature: Spaces, Resources and Practices: Internationa Research Seminar of Comparative Law, Riga, 7.-8.09.2017. Latvian Academy of Culture (UNESCO Chair on Intangible Cultural Heritage Policy and Law), Institute for Political Social Sciences (Institut des Sciences Sociales du Politique, ISP, Paris), 5–5.

27. Paulus, Ave; Kelli, Aleksei (2019). Community Rights and Protection of Cultural Heritage: The Legal Perspective. Contemporary interventions on cultural heritage: theory and practice: ICOMOS 2019 Scientific Symposium, 14 - 16 June 2019, Lisbon. ICOMOS Portugal, 21–22.
28. Paulus, Ave; Kelli, Aleksei; Kreem, Anti (2019). Ajaloolise puupaadikultuuri pärandiväärtusest Lahemaa paadiehituse ja viislaiu näitel. *Studia Vernacula*. *Studia Vernacula*, 10, 64-101.
29. Paulus, Ave; Kelli, Aleksei (2019). Community Rights and Rural Landscape Protection: the Experience of Lahemaa National Park in Estonia. KC 1.2: Rights-Based Approaches in Rural. Heritage - Principles and Practice. Proceedings of the 2019 ICOMOS Scientific Symposium: Rural Heritage: Landscapes and Beyond. 2019 ICOMOS Advisory Committee Scientific Symposium. Marrakesh, Morocco – 17 October 2019. Ed. Bente Mathisen, Ave Paulus, Grainne Shaffrey, Gurmeet Sangha Rai, Riin Alatalu. University of Massachusetts Amherst , 8–18. Arviutivõrgus:
30. Peil, Tiina 2011. Pärimust Eesti rannast. Tallinn: Huma.
31. Pikamäe, Priit. Ootused-lootused ehk õiguspärase ootuse põhimõte põhiseaduslikkuse järelvalve praktikas. – *Juridica* 9/2019, 697-710.
32. Ränk, Gustav 1937. Eesti nootkondadest. – *Eesti Kalandus*. 11 ja 12. lk 289-291, 313-317.
33. Säinas, A 1938. Kalamootorpaatide arengust Eestis. – *Eesti Kalandus*. 4., 95-98.
34. Tampere, Herbert 1938. Ülevaade Kuusalu kihelkonnast ja asundusist ning rahvaluule kogumine asundusis. – *Vana Kannel III*. Kuusalu vanda rahvalaulud I. Tallinn, 3-50.
35. Tarvel, Enn. 1983. Lahemaa ajalugu.
36. Tarvel, Enn, Kurepalu, Anne 1996. Altja. Lahemaa rahvuspark, Kirjastus „Huma“.
37. Toompuu, Urve, Tikerpalu, Ülle 2012. Viinistu. TEA Kirjastus.
38. Veberman, Ernst 1926. Kalandus. Eesti kalanduse põhijooned ja arenemiskäik. – *Eesti Maa. Rahvas. Kultuur*. Entsüklopeediline koguteos Eesti kohta. Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused. Toim. Kruus, Hans. Tartu.
39. Vetemaa, Markus 2002. Eesti rannalähedase kalanduse areng aastatel 1991-2001 ja tulevikuperspektiivid. Tartu Ülikooli Eesti Mereinstituut.
40. Vetemaa, Markus, Albert, Anu 2016. Kutselise ja harrastuspüügi sektorite vahel võimalike vastuolude ja ühishuvide kaardistamine. Aruanne. Tartu Ülikooli Eesti Mereinstituut.

41. Välja, Leele 2010. Lahemaa Rahvuspargi kaitsekorralduskava alusuuringud ja rannakülade inventeerimine. Viinistu. Tallinn.
42. WIPO. Traditional Knowledge. Arvutivõrgus: <https://www.wipo.int/tk/en/tk/#> (20.1.2020).

Õigusaktid ja dokumendid

1. Bioloogilise mitmekesisuse konventsioon. – RT II 1994, 13, 41. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/12918700> (6.12.2019).
2. Ebaausa konkurentsi takistamise ja ärisaladuse kaitse seadus. – RT I, 07.12.2018, 2. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/107122018002> (19.1.2020).
3. Eesti Vabariigi kalapüügiseadus. Vastu võetud 21.11.1991 (praegu kehtetu). – RT 1991, 43, 516. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/30569> (22.1.2020).
4. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT 1992, 26, 349 ... RT I, 15.05.2015, 1. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002> (3.12.2019).
5. Euroopa arhitektuuripärandi kaitse konventsioon. Vastu võetud 03.10.1985. - RT II 1996, 36, 133. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13089076> (3.12.2019).
6. Euroopa maastikukonventsioon. Vastu võetud 20.10.2000. - RT II, 28.02.2018, 1. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/228022018001> (3.12.2019).
7. Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EL) 2017/1001, 14. juuni 2017, Euroopa Liidu kaubamärgi kohta (EMPs kohaldatav tekst) ELT L 154, 16.6.2017, lk 1-99. Arvutivõrgus: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?qid=1579538590932&uri=CELEX:32017R1001> (20.1.2020).
8. Geograafilise tähise kaitse seadus. – RT I 1999, 102, 907 ... RT I, 19.03.2019, 5. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019056> (19.1.2020).
9. Hea õigusloome ja normitehnika eeskiri. Vastu võetud 22.12.2011 nr 180. Vabariigi Valitsuse määrus. – RT I, 29.12.2011, 228. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/129122011228> (3.12.2019).
10. IUCN (1994). Guidelines for Protected Area Management Categories. Gland:Switzerland/Cambridge.
11. Kalapüügiseadus. – RT I, 17.03.2015, 1 ... RT I, 06.07.2018, 1. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/106072018013> (4.12.2019).
12. Kaubamärgiseadus. – RT I 2002, 49, 308 ... RT I, 19.03.2019, 5. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019048> (19.1.2020).

13. Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskiri. Vastu võetud 19.02.2015 nr 18. Vabariigi Valitsuse määrus. – RT I, 26.02.2015, 33. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/126022015033> (3.12.2019).
14. Lahemaa rahvusparki kaitsekorralduskava 2016–2025. Arvutivõrgus: https://www.keskkonnaamet.ee/sites/default/files/kaitse_planeerimine/lisa_1_lahemaa_rp_kkk_2016-2025.pdf (3.12.2019).
15. Lahemaa rahvusparki kaitse-eeskiri eelnõu seletuskiri. Arvutivõrgus: https://www.envir.ee/sites/default/files/seletuskiri_lahemaa.pdf (3.12.2019).
16. Lahemaa rahvusparki koostöökogu statuut. Lisa 1 Keskkonnaameti peadirektori 16.11.2011 käskkirjale nr 1-4.1/11/424. Muudetud 24. jaanuar 2018 nr 1-1/18/83 Arvutivõrgus: <https://kaitsealad.ee/est/lahemaa-rahvusparki-koostookogu> (21.1.2020).
17. Looduskaitseseadus. – RT I 2004, 38, 258 ... RT I, 22.02.2019, 1. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/122022019021> (3.12.2019).
18. Läänemere piirkonna merekeskkonna kaitse konventsioon. – RT II 1995, 11, 57. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/12816983> (7.1.2020).
19. Majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvaheline pakt. – RT II 1993, 10, 13. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/23981> (3.12.2019).
20. Matsalu rahvusparki kaitse-eeskirja ja välispiiri kirjelduse kinnitamine. Vastu võetud 05.05.1997 nr 94. – RT I 1997, 36, 546 ... RT I 2005, 71, 556. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/977195> (5.12.2019).
21. Matsalu rahvusparki kaitse-eeskirja eelnõu (24.09.2018). Arvutivõrgus: https://www.keskkonnaamet.ee/sites/default/files/kaitse_planeerimine/lisa1_maarus_matsalurp2020.pdf (3.3.2020).
22. Meresõiduohutuse seadus. – RT I 2002, 1, 1 ... RT I, 03.01.2020, 1. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/103012020007> (4.2.2020).
23. Muinsuskaitseseadus. – RT I, 19.03.2019, 13. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019013> (6.1.2020).
24. Nõukogu direktiiv 92/43/EMÜ, 21. mai 1992, looduslike elupaikade ning loodusliku loomastiku ja taimestiku kaitse kohta. EÜT L 206, 22.7.1992, lk. 7-50. Arvutivõrgus: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?qid=1578381354385&uri=CELEX:31992L0043> (7.1.2020).
25. Nõukogu määrus (EÜ) nr 6/2002, 12. detsember 2001, ühenduse disainilahenduse kohta. EÜT L 3, 5.1.2002, lk 1-24. Arvutivõrgus: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?qid=1579548106170&uri=CELEX:32002R0006> (20.1.2020).

26. Nõukogu otsus, 18. mai 2006, kultuuri väljendusvormide mitmekesisuse kaitse ja edendamise konventsiooni sõlmimise kohta (2006/515/EÜ). Arvutivõrgus: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006D0515&qid=1578320653109&from=ET> (6.1.2020).
27. Patendiseadus. – RT I 1994, 25, 406 ... RT I, 19.03.2019, 5. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019059> (19.1.2020).
28. Püsiastutusega väikesaarte seadus. – RT I 2003, 23, 141 ... RT I, 20.12.2017, 1. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/120122017004> (4.12.2019).
29. Recommendation concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage. 16 November 1972. Arvutivõrgus: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13087&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (11.12.2019).
30. Soomaa rahvusparki kaitse-eeskiri. – RT I 2005, 23, 173 ... RT I 2010, 13, 70. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13291148?leiaKehtiv> (7.1.2020).
31. Tsiviilseadustiku üldosa seadus. – RT I 2002, 35, 216 ... RT I, 06.12.2018, 1. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/106122018003> (21.1.2020).
32. Tööstusdisaini kaitse seadus. – RT I 1997, 87, 1466 ... RT I, 19.03.2019, 5. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019050> (19.1.2020).
33. UNESCO veealuse kultuuripärandi kaitse konventsioon. Arvutivõrgus: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention/official-text/> (6.1.2020).
34. UNESCO World Heritage Operational Guidelines 1992. Arvutivõrgus: <https://whc.unesco.org/archive/opguide92.pdf> (10.1.2020).
35. Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon. Vastu võetud 17.10.2003. – RT II 2006, 19, 51. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/12736412> (3.12.2019).
36. Veeseadus. – RT I, 22.02.2019, 1. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/121122019017> (1.3.2020).
37. Vilsandi rahvusparki kaitse-eeskirja ning välispiiri kirjelduse kinnitamine. – RT I 1996, 37, 745 ... RT I 2009, 7, 48. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13127256?leiaKehtiv> (7.1.2020).
38. Võlaõigusseadus. – RT I 2001, 81, 487 ... RT I, 08.01.2020, 1. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/108012020010> (21.1.2020).

39. Ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsioon. Vastu võetud 15.11.1972.
– RT II 1995, 10, 53. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13118943> (3.12.2019).
40. Ülemaailmse Intellektuaalse Omandi Organisatsiooni asutamise konventsioon. Alla kirjutatud 14. juulil 1967. - RT II 1993, 25, 55. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13149537> (16.1.2020).

1. Hingitaq 53 and Others v. Denmark. Application No. 18584/04. Arvutivõrgus: <https://www.elaw.org/es/content/denmark-hingitaq-53-vs-denmark-application-no-1858404-decision-european-court-human-rights-a> (4.12.2019).
2. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium. 30. oktoober 2019. Lahend nr. 5-19-25. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=5-19-25/9> (9.12.2019).
3. Riigikohtu üldkogu. 30. juuni 2016. Lahend nr. 3-3-1-86-15. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-3-1-86-15> (9.12.2019).
4. Riigikohtu üldkogu. 6. jaanuar 2015. Lahend nr. 3-4-1-18-14. Arvutivõrgus: <https://rikos.rik.ee/LahendiOtsingEriVaade?asjaNr=3-4-1-18-14> (3.12.2019).
5. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium. 6. jaanuar 2015. Lahend nr. 3-4-1-34-14. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-4-1-34-14> (3.12.2019).
6. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium. 29. jaanuar 2014. Lahendi nr. 3-4-1-52-13. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-4-1-52-13> (9.12.2019).
7. Riigikohtu üldkogu. 22. aprill 2014. Lahend nr. 3-3-1-51-13. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-3-1-51-13> (9.12.2019).
8. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium. 16. detsember 2013. Lahend nr. 3-4-1-27-13. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-4-1-27-13> (3.12.2019).
9. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium. 31. jaanuar 2012. Lahend nr. 3-4-1-24-11. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-4-1-24-11> (12.11.2020).
10. Riigikohtu üldkogu. 7. juuni 2011. Lahend nr. 3-4-1-12-10. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-4-1-12-10> (9.12.2019).
11. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium. 17. juuli 2009. Lahend nr. 3-4-1-6-09. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-4-1-6-09> (3.12.2019).

12. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium. 30. september 2008. Lahendi nr. 3-4-1-8-08. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-4-1-8-08> (9.12.2019).
13. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium. 2. detsember 2004. Lahend nr. 3-4-1-20-04. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-4-1-20-04> (12.1.2020).
14. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium. 3. aprill 2002. Lahend nr. 3-4-1-2-02. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-4-1-2-02> (3.12.2019).
15. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium. 30. jaanuar 2002. Lahend nr. 3-4-1-1-02. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-4-1-1-02> (3.12.2019).
16. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium. 30. septembril 1994. Lahend nr. III-4/A-5/94. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=III-4/1-5/94> (12.1.2020).
17. Tartu Halduskohus. 9. detsember 2014. Lahend nr. 3-14-51387. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/fail.html?fid=187008053> (10.12.2019).
18. Tartu Ringkonnakohus. 19.01.2016. Lahend nr. 3-14-51387. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/fail.html?fid=189186398> (10.12.2019).

Muud allikad

Eesti Rahva Muuseum

ERM EA 45:5/563-875	Jõelähtme, Kuusalu ja Haljala kihelkondade rannik. Troska, Gea. 1948.
ERM EA 135:4/96-139	Lahemaa talude hoonestikust ja majanduselust; Eesmaa, Andra; Kuusik, Sirje; Laur, Mati. 1974.
ERM EA 151:2/79-250	Pihlaspea, Vergi ja Altja rannakülade õuedest ja majanduselust. Kogujad: Beier, Priidu; Blum, Viktor. 1977.

Rannaraahva Muuseum

IKM 5836 FR	Edgar Lilheina ja Nelli Mikiveri mälestusi. Koguja Avila, Helle. 1988.
IKM 4884 FR	Olev Piibemann, Pärисpea poolsaare kalapüügikohtadest ja kuidas neile

Navigeeriti

- IKM 5730 FR Einar Manitski (snd 1924) mälestused. 1984.
- IKM 5732 FR Rudolf Mägi (snd 1910) mälestused. 1984.

Lisa 1. Lähteülesande tehniline kirjeldus

Uuringu täpne nimetus: Traditsioonilise rannakalanduse ja merenduse väärtuste kirjeldus ja seisund nii ajaloolises kui tulevikuperspektiivis.

Olemasolev olukord: Lahemaa rahvusparki traditsioonilistest elatusaladest puudub ülevaade. 1970ndatel on tehtud üksikkäsitlusi, mis on süstematiseerimata, värsked alusuuringud vaimse pärandi vallas puuduvad. Piirkonnale iseloomuliku elulaadi säilitamiseks on vajalik teostada piirkonna elulaadi, ajalooliste töötraditsioonide ja elatusalade uuringud (Lahemaa rahvusparki kaitsekorralduskava 2016-2025).

Eesmärk ja tulemused: Selgitada välja Lahemaa rahvusparki traditsiooniliste elatusalade ja elulaadi väärtused ajaloolises ja tulevikuperspektiivis; rannakalanduse traditsioonide väärtused ajaloolises ja tulevikuperspektiivis; rannakalanduse traditsioonide ülevaade; traditsioonilise rannakalanduse mõiste sisustamine ja väärtuste määratlemine; põhiõiguste analüüs traditsioonilise rannakalanduse taastamiseks.

Kohalik kogukond saab tulemusi kasutada, et jätkata/alustada tegelemist traditsiooniliste elatusaladega, elus hoida piirkondlikke töotavasid ja kombeid ja ühtlasi aidata kaasa väärtusliku ajaloolise kultuuripärandi säilitamisele.

Uuring peab sisaldama järgmist:

Lahemaa rahvusparki kaitse-eesmärgiks oleva traditsioonilise rannakalanduse mõiste täpsustamine ja hinnang väärtustele kaitsekorralduslikust perspektiivist. Traditsioonilise rannakalanduse väärtuste kirjeldus ja seisund ajaloolises perspektiivis, hetkeseisundi analüüs:

1. Rannakalanduse traditsioonid Lahemaal ajaloolises perspektiivis. Lühiülevaade neljas ajaloolises lõigus (19. sajandi lõpp, 1930dad, 20.sajandi teine pool + tänapäev). Lisaks 3 Tellija poolt määratud küla/talu/piirkonna lõikes kalapüügikultuuri, traditsioonide ja praktika täpne ajalooline kirjeldus.
2. Traditsiooniline rannakalanduse väärtuste sisustamine. Lahemaa rannalade traditsioonilise rannakalanduse, kaluriküla ja rannakaluri mõiste sisustamine. Traditsioonilise

rannakalanduse vahendid, viisid, kohad, tavad, kasutuses olnud paatide tüübid, lautrikohad, sadamad, paadikuurid, võrgukuurid, paadi-laevaehitus, kalakaubandus jne.

3. Traditsioonilise rannakalanduse väärtuste hetkeseisund ja säilitamise-taastamise potentsiaal, õiguslikud võimalused traditsioonilise rannakalanduse taastamiseks (mõisted, õigused, piirangud), põhiõiguste analüüs.

Lisa 2. Rights, fisheries and protected area management: a preliminary analysis of international experiences of relevance for Lahemaa National Park (Peter Bille Larsen)

A contribution to cooperative research project with Tartu University and Lahemaa National Park

Peter Bille Larsen

5th version including executive summary

December, 2019

Executive summary

This report, conducted as part of cooperative research between Tartu university and Lahemaa National Park seeks to take stock of international policy standards and relevant protected area experiences to help inform decision-making on fishing concerns and the possible relevance of fishing rights in the context of the Lahemaa national park framework.

The analysis of the case of Lahemaa may arguably be informed by several analytical gazes. From an overall perspective, the current distribution of fishing rights reveals inequitable practices favouring external actors over local fishing rights and sustainable use grounded in the overall framework of European fisheries policy arrangements. This practice may furthermore be analyzed from a historical perspective, where geopolitics largely rendered the coastline off-limits as a Soviet Union Border zone leaving long-lasting marks on traditional fishing practices.

A bundle of reasons from historical legacies of exclusion to global and regional conservation objectives to which Estonia is signatory, justify a rethink of marine fisheries management in Lahemaa currently grounded in individual fishing rights, regional fisheries policy and economic efficiency towards one grounded on integrated conservation objectives, devolution and community rights.

First, it is clear that a logic of equal access to competitive fishing rights in practice has led to an inequitable outcome with local fishermen being excluded from actual access to traditional fishing grounds.

Secondly, this reinforces processes of historical exclusion due to border policies during the Soviet period with substantive consequences for traditional fishing, even today.

Thirdly, the current system as a consequence undermines the ability of the national park to effectively implement its conservation objectives, which include the protection of traditional fisheries and strive towards equitable benefit-sharing mechanisms.

Fourthly, the current fisheries system prevents the park from putting in place an effective conservation system combining territorial based user rights, marine reserves and monitored fisheries in this respect. From a conservation perspective, good practice studies stress marine protected areas and local fishing rights as a combined solution and response to overfishing and local fisheries management.

Fifth, the current system also prevents the park from responding to international conservation commitments made by Estonia linking conservation, social equity and sustainable use including the Convention on Biological Diversity, regional agreements as well as soft commitments made in the context of IUCN membership and seeking Lahemaa to be listed under the IUCN Green List.

Reframing fisheries management in the national park management context with a strong emphasis on building social equity and recognizing community fishing rights is arguably a promising way to strengthen both protected area-sensitive fisheries management and addressing historical legacies of exclusion. If the Lahemaa currently lacks benefit-sharing arrangements with local inhabitants, required under CBD commitments to effective and equitable conservation, protecting local fishing rights is one obvious tool to achieve a better balance.

This would also contribute to wider Estonian and European commitments towards building effective and equitable conservation management and achieving the Aichi targets. Actual adaptation of management institutions and rights regimes will require a context-specific and tailored design process.

In the short-term there is arguably a need and opportunity to move towards setting and formalizing a multiple stakeholder marine protected area platform and engage with relevant regional, national and local stakeholders, including European policy agencies, with a strong emphasis creating space for dialogue between local rights holders and duty-bearers.

Relevant initiatives for such a platform may involve dialogue around different scenarios for redressing past legacies, modalities for recognizing territorial user rights as part of the Lahemaa management framework including conditions necessary to secure formal recognition and support from national and EU authorities.

A core recommendation is therefore for Lahemaa National Park management in cooperation with national and other relevant authorities, through a dialogue platform, to develop revise management mechanisms, planning and zonation arrangements to incorporate traditional fishing rights in a comprehensive and step-by-step manner taking into account:

- Traditional fishing rights and the deficit with current mechanisms
- Existing data and the identification of current data gaps
- Full range of conservation criteria
- The need to formalize consultation and dialogue mechanisms for fishermen
- International standards and good practice

Introduction

From a conservation perspective, an increasing number of scholars see marine protected areas and local fishing rights as a combined solution and response to overfishing and local fisheries management³⁵. The arguments raised (Barner et al., 2015), call for rights-based approaches to link no-take zones, local rights in approaches to secure fish stock recovery through a combination of scientifically determined catch limits and local rights. There is also increasing calls for human rights-based approaches to both in fisheries in general, and protected area approaches in particular. Whereas the first bundle of literature reflects management needs, the second is equally concerned with building social justice. Whereas the allocation of rights may thus increasingly be considered as an approach to prevent overfishing in conjunction with protection measures, critical questions however remain in terms of which rights and how they are distributed and to whom.

Wider research on rights in Nordic conservation regimes (Elenius et al., 2016), has stressed the traditional rights dimension in a variety of ways. One of the clear-cut cases where tradition overlaps with conservation regimes has been the case of the Saami both in terms of reindeer, fishing and other activities. Yet, Elenius and others stress rights regimes and governance practice vary considerably across different national contexts³⁶. Indeed, the legal significance of tradition, whether and how this is underscored by recognition of customary rights. This notably clear in how conservation policy and legislation has dealt with traditional customary rights of the Sami (Allard, 2016). In Sweden for example,

³⁵ <https://theconversation.com/local-fishing-rights-marine-reserves-a-better-approach-to-small-scale-fisheries-recovery-47025>

³⁶ « Nature conservation and governance in relation to indigenous rights have, however, been designed in completely different ways in the countries where the Sámi live. This has created tensions between the countries involved as well as in relation to other ethnic groups and within the Sámi population.» (Elenius, 2016: 1)

“No provision protecting the right to herd reindeer has ever existed within nature reserves, as mentioned above; reindeer herding could be infringed in the same ways as other usufruct rights.”

The Laponian World Heritage area represents a distinct arrangement, however, including the use of traditional governance practices. Yet, we find different legal regimes to Sami traditions in the Nordic countries. As noted:

“traditional Sámi livelihood and industry, reindeer herding is carried out over vast tracts of land, covering as much as 35–55 per cent of the northernmost regions in each of the three states, and the right to engage in reindeer herding is treated as a strong usufruct right covering both publicly and privately owned lands.” (Allard, 2016).

To return to the marine context, the devil is therefore in the detail how and whether rights are assigned and distributed e.g. through a so-called transferable quota system (e.g. individual transferable quotas - ITQs) or assigned spatial rights for a given region, a particular community or group of users (e.g., territorial use rights in fisheries, so-called TURFs), (Barner et al., 2015). TURFS may be defined as:

“a spatial form of property rights in which individuals or a group of fishers are granted access privileges and fishing rights to exploit fisheries resources within a designated area” (Nguyen Thi Quynh et al., 2017).

Such rights questions can be seen in conjunction with the at times thorny question of setting up marine protected areas with a patchy history of reducing and annulling rather than consolidating community rights. In contrast, it is today argued how Marine Protected Areas hold the potential to both stimulate recovery and gain local benefits if local fisher user rights are dealt with: “If, however, fishers **have secure access to fishing grounds adjacent** to an Marine Reserve, as in a TURF, explicitly pairing MRs and RBFs represents a potential way to optimize both conservation and fishing goals (Costello and Kaffine, 2010). The theory is change if fairly straightforward:

“RBF management can reduce the common- pool race to fish by directly incentivizing sustainable behavior of fishers through the assignment of exclusive, legally protected tenure rights to individuals or groups (Grafton et al., 2006; Thébaud et al., 2012) and by requiring accountability for an individual’s catch. Theoretically, by providing these secure rights through time, fishers will both protect their access and collectively work toward conservation objectives, because the value of these tenure rights is directly related to stock abundance (Hilborn, 2007; Grimm et al., 2012).” (Barner et al., 2015)

This movement has in part been described as a shift from fishing rights to human rights (Allison et al., 2011), but is equally grounded in i) wider analysis of common property resource systems and principles derived therefrom (McCay and Acheson, 1987, Ostrom, 1990) as well as broader normative developments in the field of protected area policy in general and marine protected areas in particular towards the recognition of communities, equity and rights (Borrini-Feyerabend et al., 2013, Larsen and Oviedo, 2005, Oviedo et al., 2006).

Such overall shifts have led to a surge of TURFs in some contexts. In Chile, for example, TURFs have been set up as a management tool deal with fishery stock collapse and fishing conflicts (Nguyen Thi Quynh et al., 2017).

From individual quotas to devolution

“TURFs (in Chile) initially were systems in which small-scale local fishers were assigned an exclusive fishing area together with Individual Quotas, and the government was responsible for enforcing the TURF. However, the government's inability to monitor harvest levels led to inefficient enforcement. Accordingly, the devolution of enforcement to groups of fishers has been recommended as an essential step in TURF evolution, helping to eliminate illegal fishing and ensure the effectiveness of TURFs. This pattern of TURF evolution is also observed in the case of coastal fisheries in Vietnam [60,78] and the maul fishery in South Korea [55,79].”(Nguyen Thi Quynh et al., 2017)

Connections to Lahemaa

The analysis of the case of Lahemaa may arguably be informed by several analytical gazes. From an overall perspective, the current distribution of fishing rights reveals inequitable practices favoring external actors over local fishing rights and sustainable use grounded in the overall framework of European fisheries policy arrangements. This practice may furthermore be analyzed from a historical perspective, where geopolitics largely rendered the coastline off-limits as a Soviet Union Borderzone.

Although some fishing zones in proximity to military installations were maintained and localized fishing arrangements negotiated, the overall impact on fisheries during the Soviet period was highly disruptive. Protected area creation furthermore cemented this geopolitical legacy of rupture, arguably leaving a historical injustice in need of reparation. The point here is that global protected area policy is exactly about reconciling social equity and conservation, yet that the current emphasis on individual rights grounded in economic efficiency in Lahemaa fisheries leaves a gap in terms of a historical rights-deficit and, furthermore according to global protected areas policy, a need to build fairness in terms of access and ownership. In other words, strengthening community rights in Lahemaa is not merely a matter of identifying effective fisheries management, but involves restoring and repairing rights undermined historically.

How then to move forward? If there is recognition of the legacy, the question then becomes matter of identifying effective and equitable management responses. If there is an overall potential for a win-win solution between addressing the historical legacy in building a more effective and equitable combined fisheries and protected area management approach, literature also confirms the importance of careful institutional design adapted to the particular context. It is also clear that MPAs remain fairly marginal in the wider marine management landscape. Covering around 1 % globally, much is made up of large MPAs. This in turn underlines the importance of exploring user ights in the context of existing MPAs.

“Design features tend to vary widely due to the diversity of fishery types and other contextual elements, such as socio-economic characteristics of fishers and local institutional arrangements (Nguyen Thi Quynh et al., 2017)“.

These include critical questions such as well-defined boundaries, effectiveness of management measures and the extent of pressure from illegal fishing. It also involves careful analysis of impacts of existing quota system and practices. Critical voices have raised the risks of smaller boats and communities being disadvantaged (Olson, 2011), of quotas concentrated among a few players as undesirable social effects under market-based ‘cap and trade’ quota systems (McCay, 2004). Yet, as others have raised, this may not raise a danger of rights-based approaches as much as it concern flaws with the design process of particular rights mechanisms.

The question is thus what options are in place for adapting a more socially inclusive – and human rights-based approach. Critical success ingredients frequently raised involve the design of rights-based fisheries approaches in cooperation with fishermen (Barner et al., 2015) with literature putting an emphasis on participatory processes and co-management. In 2013, the Fishery Solutions Centre had documented more than 200 rights-based approaches in a database³⁷ covering some 500 species in 40 countries. What is certain is that much thinking is going in to manuals and design approaches (Poon and Bonzon, 2013) with much emphasis on pairing/ combining protected area designation with specific TURFS or allocated fishing rights as one of the design avenues to benefit from solid planning. Again, here the overall Lahemaa management planning framework offers a particularly fruitful and managed context for recognizing rights.

If it is generally recognized that territorial use rights in the sea are more complex and difficult to establish compared to terrestrial contexts, FAO has summarized the following three “kinds of rights need to be exercised if TURFs are to be effective”:

“One of these rights is the right of exclusion; that is, the right to limit or control access to the territory. A second right that needs to be exercised is that of determining the amount and kind of use within the territory. A third is the right to extract benefits from the use of the resources within the territory.”³⁸

The extent to which such rights restrictions can be installed are in part governed by international law³⁹ and regional arrangements (e.g. EU) and directives.

³⁷ <http://fisherysolutionscenter.edf.org/map>

³⁸ <http://www.fao.org/3/T0507E/T0507E02.htm>

³⁹ « The extension of national jurisdiction generally provides individual countries with the right of exclusion, the right to determine amounts and kinds of use, and the right to extract benefits. Although the Third UN Convention on the Law of the Sea (to be signed in the near future) partially restricts some of these rights, it does not significantly diminish them. Countries can exercise these rights by extracting revenues from foreign fishermen or by limiting the access of their domestic fishermen. To the extent they do so, they are exercising the rights associated with a TURF, as described above. Localization of a TURF depends more upon the size of the territory and the specificity of the ownership than upon the content of the rights.”, <http://www.fao.org/3/T0507E/T0507E02.htm>

The European Union context

The European Union undertook a comprehensive overhaul of its Common Fishery Policy in 2013, which among other things offer the option of RBF⁴⁰. In the protected area context, one of the core commitments of the EU has been to contribute to the Aichi target:

“By 2020 [...] 10 % of coastal and marine areas, especially areas of particular importance for biodiversity and ecosystem services, are conserved through effectively and **equitably managed**, ecologically representative and well-connected systems of protected areas and other effective area-based conservation measures, and integrated into the wider [...] seascape’.

Whereas the overall conclusion has been early European achievement of the target, the question of **equitable management** remains in several countries - with Lahemaa being a case in point. Indeed, there has been some critique of Natura 2000 governance frameworks e.g. in the context of Romania (Manolache et al., 2018), England (Beunen and de Vreis, 2011) as well as the Nordic context.

“These latter areas, appointed and established under the EU Habitats and Birds Directives, are mainly conserved via national categories of protected areas. As Natura 2000 areas have no implied independent protection, they need to be conserved by domestic forms of area protection, commonly nature reserves. **Neither the provisions in the EU directives nor the Swedish rules implementing the two directives mention Sámi culture or reindeer herding, nor do they take into account such considerations during area designation processes.** For this reason I will not discuss Natura 2000 further.”

The author also challenges the lack of provision about how customary rights of the Sami should be weighted in Sweden. Similarly she notes:

“In Finland, as in Sweden, most Natura 2000 areas are legally protected as national parks and nature reserves, as well as through being parts of wilderness areas. 71 There are no general exemptions relating to minority or Indigenous cultures or livelihoods, and therefore I will not expand on this category”.

This being said, the a 2011 Reindeer Husbandry act does offer specific provisions for the exercise of “exercise of Sámi culture when protected areas are designated within the administratively demarcated ‘Sámi homeland’” (ibid: 20). Specifically, in relation to fishing rights this is likely, in Finland, to be more restricted in nature reserves compared to national parks (ibid).

As for Sami fishing rights it is noted how:

⁴⁰ see FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries, <http://www.fao.org/fishery/code/en>).

“The fishing rights of the Skolt Sámi are quite similar to the rights of other local inhabitants, but their rights to own fishing cottages give them an advantage by making it easier to fish in distant waters.”

The situation is somewhat different in the Norwegian context, where “traditional uses have been, and still are, allowed to continue” in a protected area (ibid: 16). Specifically,

“Traditional peripheral land uses (utmarksbruk), including recreational fishing, hunting, small-scale farming, reindeer herding and berry picking, etc., can often continue after the establishment of protected landscapes as well as in national parks (ibid: 17).

Responding to Natura 2000 and traditional fishing

Overall, it is clear that Nordic countries in responding to EU directive have in parallel also taken into account CBD framework notably its emphasis equally on **the sustainable use principle**. Also, it is clear that **Natura 2000 sites adapt to national legislative frameworks**. Finally, it is clear that in a **number of Natura 2000 contexts traditional fishing is seen as part of the management framework**. In the Megali and Mikri Prespa Lakes, in Greece, an example integrated park management includes addressing cultural values such as traditional fishing (Bellisari et al., 2017). This is also highlighted in the case of Iroise, France.

Linking nature and culture in marine parks

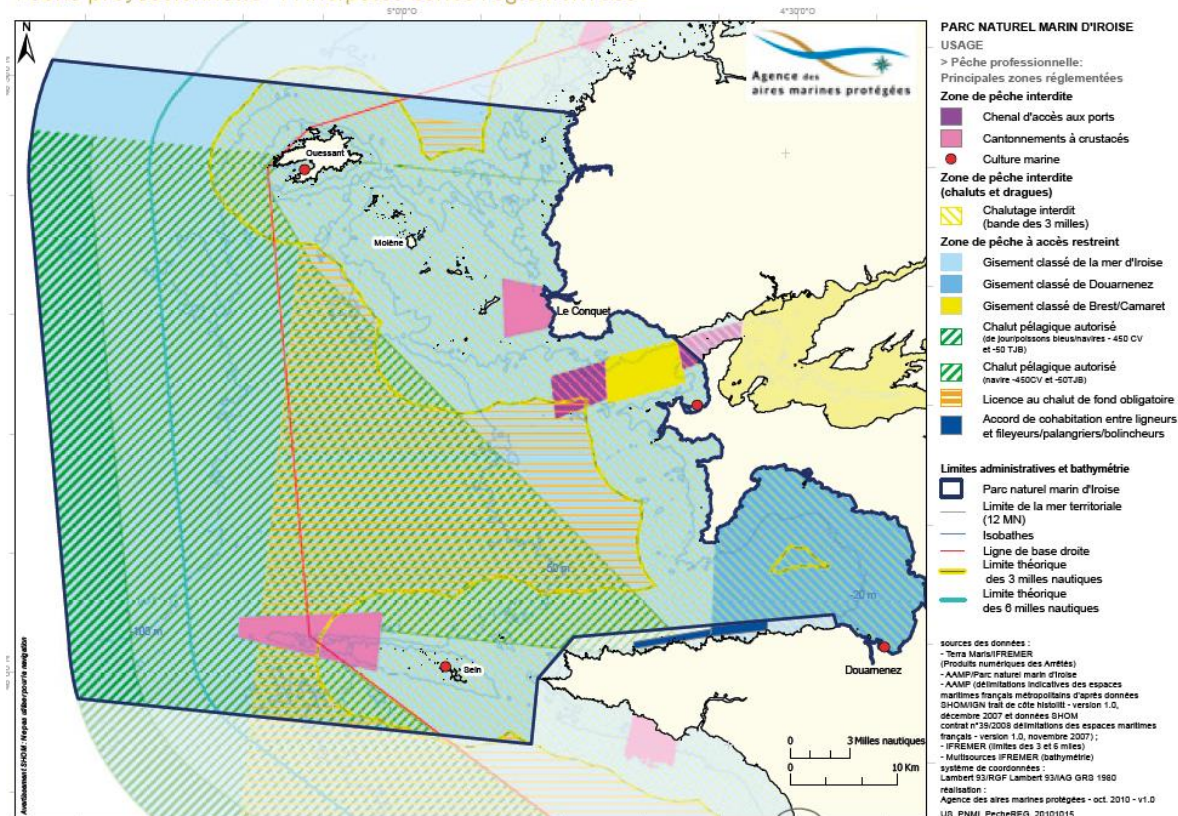
In the Iroise Marine Park in Northwestern France⁴¹, marine cultural heritage and traditional practices are an integrated dimension of park management. Fishermen using small boat work around the year to catch lobsters, fish and gathering seaweed. It was the first marine protected area to be green listed in France. Fisheries and aquaculture is at the heart of the management plan including a dedicated chapter to marine cultural heritage. If fisheries management overall is a EU domain, national authorities have jurisdiction notably in coastal areas and fishing leading to detailed multi-level governance arrangements, zonation and regulatory arrangements. In terms of traditional fishing and heritage, management also includes an effort to document intangible cultural heritage, traditional knowledge and histories of fisheries practices in the area. <http://www.parc-marin-iroise.fr/Le-Parc/Objectifs/Plan-de-gestion>⁴²

⁴¹ <http://www.parc-marin-iroise.fr/>

⁴² <https://www.iucn.org/news/protected-areas/201706/iroise-jewel-frances-west-coast>

Professional fishing : principle regulated zones in Iroise

Pêche professionnelle - Principales zones réglementées

Important to note in the current context is that of the updated guidance updated guidance for Member States authorities, stakeholders and EU citizens on how to conserve and manage Natura 2000 network of protected areas under the “Action Plan for nature, **people** and the economy”. This includes a priority D on better communication and outreach, engaging citizens, stakeholders and communities:

The action plan **seeks to strengthen the involvement of the public, stakeholders, local authorities and communities**. Protecting nature and its benefits concerns us all because it is our common heritage. The Commission together with the Committee of Regions will use all available platforms to raise awareness and promote local involvement and exchanges of knowledge. It will give more recognition to good management practices in Natura 2000 areas.”⁴³

The Marine Strategy Framework Directive (MSFD) aims at meeting the 'good environmental status ' of EU marine waters by 2020 and with international agreements. The current action plan under item 4 specifically notes the aim to:

“Facilitate the **development of fisheries measures under the common fisheries policy (CFP) for marine Natura 2000 sites, to meet the conservation objectives** of habitat types and species protected under the Nature Directives and in line with the objectives

⁴³ https://ec.europa.eu/environment/nature/legislation/fitness_check/action_plan/communication_en.pdf

of the MSFD. This will include supporting the effective functioning of the regionalisation approach under the CFP and **ensuring the necessary measures for the conservation of habitats and species are included in the proposals for fisheries multiannual plans**⁴⁴.

This arguably underlines the importance of mainstreaming Natura 2000 conservation objectives in fisheries plans, which in the Lahemaa case would offer the need for fleshing out a community fisheries rights framework for the national park to be recognized in the fisheries multiannual plan. If “European MPAs– Natura 2000 sites included – are generally “multi-use” MPAs, their effects on fish stocks are less understood” (Russi et al., 2016). However, given the broader discussion of TURFs above there are also clear management rationales for carving out a distinct rights regime for local fisheries in Lahemaa. Whereas there has been a focus on the socio-economic benefits of MPAs in Europe (Russi et al., 2016), the distribution of such benefits from an equity angle remains a critical question.

Traditional fishing and MPAs

The idea that marine protected areas may support “support local and traditional sustainable marine-based lifestyles and communities” is often listed in policy documents⁴⁵; alongside the idea of marine protected areas supporting traditional fishing rights, exclusive fishing zones etc. These are signs of a long-haul shift in MPA objectives and governance logics from a narrow focus on flagship species towards the integration of wider societal objectives (Cormier-Salem, 2014). Yet, literature also abounds with MPA designation, like in the case of terrestrial protected areas, not taking into account and recognizing traditional rights. In South Africa, for example, where some 18 % of the coastal zone is under protection, most small scale fishers and harvesters do not benefit equitably from the practice (Sunde and Isaacs, 2008). In this respect, the Lahemaa case is not unique.

What fits under the banner of traditional fishing varies across different socio-political contexts.

Also, there are longstanding debates in the protected area community about what constitutes traditions in terms of fishing methods, levels of bycatch etc. Subsistence may be accepted, but not rights per se leaving fragile livelihoods (Sunde and Isaacs, 2008: 37). Also, are important differences in governance approaches from direct involvement in setting up community conserved areas (Cormier-Salem, 2014) to histories of top-down designation (Sunde and Isaacs, 2008). If very few MPAs are totally closed off for human access or exploitation (less than 1%), it is also clear that many have histories of governance grounded in top-down management. Lack of explicit recognition of rights and enabling and institutionalized participation is common. In contrast, some cases of community-driven designation of marine protected areas by fishermen have been noted. This includes examples as the Aire du Patrimoine Communautaire Kawawana in Senegal⁴⁶. In Fiji, this involves a combination of customary and modern law:

⁴⁴ https://ec.europa.eu/environment/nature/legislation/fitness_check/action_plan/factsheets_en.pdf

⁴⁵ <http://www.fao.org/3/i2090e/i2090e01.pdf>

⁴⁶ <http://www.fao.org/3/i2090e/i2090e01.pdf>

“The vast majority of existing MPAs in Fiji are established using informal mechanisms with Customary Fishing Rights Owners (CFROs) establishing tabu areas MPAs in their respective traditional fishing grounds (iQoliqoli).⁴⁷”

“Mascia et al. (2010)⁴⁸ reviewed 150 empirical MPA studies at the global level (13% of which were in Italian waters) assessing five indicators of human welfare: food security, resource rights, employment, community organisation and income. The three latter indicators generated data sample sizes which were too small for the authors to be able to carry out statistical analysis on.” (Russi et al., 2016: 43)

In addition to this are growing number of co-management processes. Consider the Kosterhavet experience in Sweden, described in a recent report.

Building co-management in Kosterhavet (Sweden)

“Kosterhavet marine national park covers almost 400 km² with 98% marine environments. It contains two marine Natura 2000 areas designated in 2001 and 2006 respectively to protect several vulnerable species and habitats. The area was designated as a national park in 2009 to species and habitats unique to Sweden and to accommodate a sustainable use of biological resources in the area. An assessment in September 2015 showed significantly higher number of taxa within the protected areas compared to outside, and especially in areas closed for trawling compared to trawled areas (Västra Götalands County Administration, 2015b), indicating that the MPA was delivering conservation benefits.

The management at Kosterhavet has received attention for its successful interaction with local stakeholders. Following conflicts between fishermen, scientists and local authorities in the late 1990s, a series of consultations led to the establishment of the Koster-Väderö Fjord Agreement and the steering committee for co-management of Northern Bohuslän²⁶. The Agreement included, among other things, limitations on trawling (Seafarm, 2014). These rules were later included into national Swedish fisheries legislation. When the national park was established in 2009, fishermen were included in the national park board, and in turn, board representatives became members of the steering committee for co-management.

In order to encourage participation, a board of local inhabitants was established to protect the interests of the local community in the planning of the national park. The board is elected every four years. The administration and management of the national park is locally based. Meanwhile, a representative of the national park is included in the local stakeholder consultation group and the group is the official consultant on fisheries issues for the park. Furthermore, adaptive management applies and whatever was originally agreed with local stakeholders may be revised depending on the change in quality of the natural values that the park aims to protect... in 2015 the official protection of Kosterhavet was strengthened following an initiative by fishermen and the park management. The new rules include, for

⁴⁷ https://www.sprep.org/attachments/VirLib/Fiji/effective-framework-marine-protected_area-fiji.pdf

⁴⁸ Mascia, M. B., Claus, C. A., and Naidoo, R. (2010) Impacts of Marine Protected Areas on Fishing Communities. *Conservation Biology*, 24(5), 1424–1429.

instance, permit requirements for fishermen and more extensive trawling bans (Vastra Gotalands County Administration, 2015c).”

Case study **copied** from (Russi et al., 2016)

The point again is considerable variation depending on specific social, economic and legal conditions and the need for careful design – particularly given the multiple management objectives and the undeniable importance of social factors in effective marine protected area management (Mascia 2003). At the same time, there are clear-cut examples from Europe and elsewhere of support multiple authorities coordinating to create win-win management solutions taking into account both biological and social conservation objectives. The experience in Kosterhavet, described above, leading to the *Koster-Väderö Fjord Agreement* involved support from local councils, WWF, and the European Maritime and Fisheries Fund (ibid; footnote 26) with a steering committee made up of fishermen, researchers, the County Administration, the Swedish Agency for Marine and Water Management, and politicians from local councils. It is such support for reform, which is now needed in Lahemaa.

Green list standard, wider IUCN standards and implications in Lahemaa

Applying the IUCN Green List standards offers multiple opportunities. Firstly, its emphasis in criterion 1.1 on legitimacy and voice stresses fair representation of rights-holders and other stakeholders. Also important is the emphasis on management and the need to demonstrate rights-holder recognition, the full and fair consideration of interests as well promoting and maintaining social and economic benefits (3.3). If Lahemaa is yet to go through a formal process of GListing, the current identification of issues based on a wider self-assessment. Considering the fairness and rights make up one of 5 core IUCN principles to shape governance arrangements in protected areas, finding ways of addressing current rights deficits is thus not only an important response to wider conservation objectives, but also an opportunity to respond to international standards of conservation.

IUCN Green List of Protected and Conserved Areas: Standard, Version 1.1

The global standard for protected areas in the 21st Century

Yet, even without Green Listing (which Lahemaa has already embarked on), wider IUCN policy stresses the link between human rights and conservation, just as the programme of work on protected areas of the Convention on Biological Diversity has since 2004 has stressed articulating articles 8j and 10c (on customary use) in relation to protected areas including calls for Parties to establish **mechanisms for equitable benefit-sharing** mechanisms and:

“Implement specific plans and initiatives to effectively involve indigenous and local communities, **with respect for their rights consistent with national legislation and applicable international obligations, and stakeholders at all levels of protected areas planning, establishment, governance and management, with particular emphasis on identifying and removing barriers preventing adequate participation**⁴⁹.

Addressing rights has also been called for specifically in guidance on protected landscapes/seascapes (IUCN Category V)ⁱ. To summarize, there is a clear international framework to which Estonia, and the EU, is fully committed and Party to.

Concluding remarks and recommendations in the context of Lahemaa

A bundle of reasons from historical legacies of exclusion to global and regional conservation objectives justify a rethink of marine fisheries management in Lahemaa currently grounded in

⁴⁹ <https://www.cbd.int/doc/publications/pa-text-en.pdf>

individual fishing rights, regional fisheries policy and economic efficiency towards one grounded on integrated conservation objectives, devolution and community rights.

First, it is clear that a logic of equal access to competitive fishing rights in practice has led to an inequitable outcome with local fishermen being excluded from access to traditional fishing grounds. Secondly, this reinforces processes of historical exclusion from fishing grounds resulting from the legacy of wider geopolitics and fishing prohibition due to border policies during the Soviet period with substantive consequences for traditional fishing, even today. Thirdly, the current system as a consequence undermines the ability of the national park to effectively implement its conservation objectives, which include the protection of traditional fisheries and strive towards equitable benefit-sharing mechanisms. Fourthly, the current fisheries system prevents the park from putting in place an effective conservation system combining territorial based user rights, marine reserves and monitored fisheries in this respect. Finally, the current system also prevents the park from responding to international conservation commitments made by Estonia linking conservation, social equity and sustainable use including the Convention on Biological Diversity, but also soft commitments made in the context of IUCN membership and seeking Lahemaa to be listed under the IUCN Green List.

Reframing fisheries management in the national park management context with a strong emphasis on building social equity and recognizing community rights is arguably a promising way to strengthen both protected area-sensitive fisheries management and addressing historical legacies of exclusion. If the Lahemaa currently lacks benefit-sharing arrangements with local inhabitants, protecting local fishing rights is one obvious tool to achieve a better balance.

Literature not only reveals with that such initiatives are possible in both the European and non-European context, but that this equally constitutes good practice and contributes to wider policy goals of building effective and equitable conservation management and achieving the Aichi targets. Actual adaptation of management institutions and rights regimes will require a context-specific and tailored design process.

In the short-term there is arguably a need and opportunity to move towards setting and formalizing a multiple stakeholder marine protected area platform and engage with relevant regional, national and local stakeholders, including European policy agencies, with a strong emphasis creating space for dialogue between local rights holders and duty-bearers. Relevant initiatives for such a platform may involve dialogue around different scenarios for redressing past legacies, modalities for recognizing territorial user rights as part of the Lahemaa management framework including conditions necessary to secure formal recognition and support from national and EU authorities.

In the immediate term further understanding of existing fishing practices, claims and rights would be important to strengthen the knowledge base and inform multi-stakeholder dialogue on the matter. This may also include addressing questions such as recreational fisheries, recovery of traditional fishing rights and the business case of the sector⁵⁰. It is also clear that clear-cut analysis of the wider social, political and economic context will be critical to ensure that design of management mechanisms, zonation plans and regulatory frameworks are realistic. The national park framework arguably offers a particular conducive institutional context given its strong emphasis on tying management to research and monitoring, which could favour a carefully monitored fisheries management system grounded in local rights, while

⁵⁰ <https://www.eaa-europe.org/european-parliament-forum/ep-recfishing-forum-events/09-october-2017-marine-protected-areas.html>

contributing to wider conservation objectives in the long-term as well as addressing historical legacy issues of exclusion and neglect.

A core recommendation is therefore for Lahemaa National Park management in cooperation with national and other relevant authorities, through a dialogue platform, to develop revise management mechanisms, planning and zonation arrangements to incorporate traditional fishing rights in a comprehensive and step-by-step manner taking into account:

- Traditional fishing rights and the deficit with current mechanisms
- Existing data and the identification of current data gaps
- Full range of conservation criteria
- The need to formalize consultation and dialogue mechanisms for fishermen
- International standards and good practice

Bibliography

- ALLARD, C. 2016. Nordic legislation on protected areas: How does it affect Sámi customary rights? *Indigenous Rights in Modern Landscapes*. Routledge.
- ALLISON, E., RATNER, B., ÅSGÅRD, B., WILLMANN, R., POMEROY, R. & KURIEN, J. 2011. Rights-based Fisheries Governance: From fishing rights to human rights. *Fish and Fisheries*, 13, 14-29.
- BARNER, A. K., LUBCHENCO, J., COSTELLO, C., GAINES, S. D., LELAND, A., JENKS, B., MURAWSKI, S., SCHWAAB, E. & SPRING, M. 2015. Solutions for recovering and sustaining the bounty of the ocean: combining fishery reforms, rights-based fisheries management, and marine reserves. *Oceanography*, 28, 252-263.
- BELLISARI, L., DEODATI, T., OLMEDA, C. & GUIMARÃES, A. 2017. Linking Natura 2000 and cultural heritage: case studies. Bruxelles: European Commission.
- BEUNEN, R. & DE VREIS, J. 2011. The governance of Natura 2000 sites: The importance of initial choices in the organisation of planning processes. *Journal of Environmental Planning and Management*, 13, 1-21.
- BORRINI-FEYERABEND, G., DUDLEY, N., JAEGER, T., LASSEN, B., BROOME, N. P., PHILLIPS, A. & SANDWITH, T. 2013. *Governance of protected areas: from understanding to action*, Gland, IUCN.
- CORMIER-SALEM, M.-C. 2014. Participatory governance of Marine Protected Areas: a political challenge, an ethical imperative, different trajectories. Senegal case studies. *SAPI EN. S. Surveys and Perspectives Integrating Environment and Society*.
- ELENIUS, L., ALLARD, C. & SANDSTR, C. 2016. *Indigenous rights in modern landscapes: Nordic conservation regimes in global context*, Routledge.
- LARSEN, P. B. & OVIEDO, G. 2005. Protected areas and indigenous peoples: the Durban contributions to reconciliation and equity. In: MCNEELY, J. (ed.) *Friends for Life: New partners in support of protected areas*. Gland: IUCN.
- MANOLACHE, S., NITA, A., CIOCANEA, C. M., POPESCU, V. D. & ROZYLOWICZ, L. 2018. Power, influence and structure in Natura 2000 governance networks. A comparative analysis of two protected areas in Romania. *Journal of Environmental Management*, 212, 54-64.

- MCCAY, B. J. 2004. ITQs and Community: An Essay on Environmental Governance. *Agricultural and Resource Economics Review*, 33, 162-170.
- MCCAY, B. J. & ACHESON, J. 1987. *The question of the commons: the culture and ecology of communal resources*, Tucson, The University of Arizona Press.
- NGUYEN THI QUYNH, C., SCHILIZZI, S., HAILU, A. & IFTEKHAR, S. 2017. Territorial Use Rights for Fisheries (TURFs): State of the art and the road ahead. *Marine Policy*, 75, 41-52.
- OLSON, J. 2011. Understanding and contextualizing social impacts from the privatization of fisheries: An overview. *Ocean & Coastal Management*, 54, 353-363.
- OSTROM, E. 1990. *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action*, Cambridge MA.
- OVIEDO, G., GRIETHUYSEN, P. V. & LARSEN, P. B. 2006. *Poverty, Equity and Rights in Conservation - Technical papers and case studies*, Geneva and Gland, IUCN & IIUED.
- POON, S. E. & BONZON, K. 2013. Territorial Use Rights for Fishing. Environmental Defense Fund.
- RUSSI, D., PANTZAR, M., KETTUNEN, M., GITTI, G., MUTAFOGLU, K., KOTULAK, M. & TEN BRINK, P. 2016. Socio-economic benefits of the EU marine protected areas. *Institute for European Environmental Policy: London, UK*.
- SUNDE, J. & ISAACS, M. 2008. Marine conservation and coastal communities: who carries the costs?: a study of marine protected areas and their impact on traditional small-scale fishing communities in South Africa.

ⁱ <http://www.terrabrasilis.org.br/ecotecadigital/pdf/management-guidelines-for-iucn-category-v-protected-areas-protected-landscapes-seascapes.pdf>